

Marcin Kasprzycki

<https://orcid.org/000-0002-0942-9845>

Instytut Pamięci Narodowej Oddział w Krakowie

OBSZARY WSPÓŁDZIAŁANIA PZPR, ADMINISTRACJI TERENOWEJ I SŁUŻBY BEZPIECZEŃSTWA NA PRZYKŁADZIE POWIATÓW WOJEWÓDZTWA KRAKOWSKIEGO 1957–1975. ZARYS PROBLEMATYKI

I. Uwagi wprowadzające

Poniższy tekst jest próbą podjęcia rozważań na temat współdziałania – czy też współpracy – PZPR, administracji terenowej i SB w systemie politycznym powiatów w zakresie działań o charakterze kontrolnym i represyjnym. W artykule odpowiadam na ważne pytania badawcze: W jakich obszarach krzyżowały się drogi wspomnianych trzech podmiotów? Na jakich polach i wobec kogo bądź czego można mówić o zazębianiu się działań tych instytucji, mimo że nie zawsze podejmowanych jednocześnie i bezpośrednio?

Analizą objęto województwo krakowskie, które w latach 1957–1975 składało się z 21 powiatów: bocheńskiego, brzeskiego, chrzanowskiego, dąbrowskiego, Jaworzna (miasta na prawach powiatu), krakowskiego, limanowskiego, miechowskiego, myślenickiego, nowosądeckiego, Nowego Sącza (miasta na prawach powiatu), nowotarskiego, olkuskiego, oświęcimskiego, proszowickiego, suskiego, tarnowskiego, Tarnowa (miasta na prawach powiatu), wadowickiego, Zakopanego (miasta na prawach powiatu) i żywieckiego.

Socjolog polityki i politolog Jacek Tarkowski w badaniach nad system politycznym powiatów na przełomie lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych, których obiektem zainteresowań uczynił mechanizmy integracji poziomej, pisał o powiatach jako jednostkach przestrzennych: „Cały szereg

czynników powodował, że właśnie powiat był jednostką podziału terytorialnego kraju, której badanie (nie tylko politologiczne) było szczególnie płodne i atrakcyjne poznawczo”. Zwraçał on uwagę, że „szczebel powiatowy był podstawowym szczeblem styku władzy z obywatelem”, „powiat był jednostką multifunkcyjną, na terenie której funkcjonowała znaczna liczba wyspecjalizowanych organizacji administracyjnych, politycznych, społecznych i gospodarczych. Analiza interakcji zachodzących między tymi organizacjami daje wgląd w procesy o znacznym stopniu skomplikowania i dotyczące różnych dziedzin życia społecznego”¹. Oczywiście, badał inne mechanizmy i procesy, a poza tym warto pamiętać, że w badaniach empirycznych i analizie dokumentów nie mógł uwzględnić Służby Bezpieczeństwa jako podmiotu mającego wpływ na lokalny system polityczny. W badaniach nad systemami politycznymi w dwóch powiatach Tarkowski doszedł do wniosku, że „kluczową rolę w systemach integracyjnych powiatów odegrały komitety powiatowe PZPR i prezydya PRN wraz z ich aparatem administracyjnym”. W jego ocenie były one „centralnymi ogniwami systemu powiązań poziomych”². Oczywiście miał świadomość, że to powiatowa instancja PZPR, która zarówno w wymiarze lokalnym, jak i w całym państwie zajmowała nadrzędną pozycję w całości systemu, była ośrodkiem władzy³.

Partia

Absolutna dominacja PZPR na wszystkich poziomach struktury administracyjnej państwa i w niemal wszystkich dziedzinach życia politycznego, społecznego, gospodarczego i kulturalnego Polski nie podlega żadnej dyskusji, dlatego też zbędne są tutaj szersze rozważania na ten temat⁴. Na potrzeby niniejszej analizy uwagi będą się odnosiły przede wszystkim do pozycji i roli PZPR w strukturze powiatów.

¹ J. Tarkowski, *System polityczny powiatu jako system integracji poziomej* [w:] *Socjologia świata polityki*, t. 1: *Władza i społeczeństwo w systemie autorytarnym*, Warszawa 1994, s. 117.

² *Ibidem*, s. 132 i n.

³ *Ibidem*, s. 149–150; J. Drygalski, J. Kwaśniewski, *(Nie)realny socjalizm*, Warszawa 1992, s. 167.

⁴ Szerzej zob. m.in. W. Janowski, *Ustrój władz, zadania i struktura aparatu wykonawczego KC PZPR w latach 1948–1990* [w:] W. Janowski, A. Kochański, *Informator o strukturze i obsadzie personalnej centralnego aparatu PZPR 1948–1990*, red. K. Persak, Warszawa 2000, s. 9–62; *PZPR jako machina władzy*, red. D. Stola, K. Persak, Warszawa 2012; *Partia, państwo, społeczeństwo*, red. K. Rokicki, Warszawa 2016; *Więcej niż partia. PZPR a polityka, gospodarka i społeczeństwo 1948–1990*, red. A. Dziuba, B. Tracz, Katowice–Warszawa 2017; Z. Rybicki, *System rad narodowych w PRL*, Warszawa 1971, s. 39–40.

Struktura organizacyjna komitetów powiatowych i miejskich⁵ PZPR nie była tak rozbudowana jak na szczeblu wojewódzkim, niemniej można w niej było wyróżnić kilka stałych elementów⁶. Były to: konferencja sprawozdawczo-wyborcza i komitet powiatowy (zbierał się na posiedzeniach plenarnych) jako organy uchwałodawcze oraz egzekutywa i sekretariat jako organy wykonawcze i zarządzające w okresie między posiedzeniami plenarnymi. W omawianym okresie w powiatach egzekutywa liczyła od kilku do kilkunastu osób. Sekretariat, jako najmniej sformalizowane ciało w strukturze komitetu powiatowego⁷, tworzyli wybierani sekretarze. W analizowanym okresie nie było stałego wykazu sekretarzy (poza oczywiście I sekretarzem), którzy tworzyli sekretariat. W dużej mierze wynikało to z: liczby członków PZPR, wielkości powiatu i jego charakteru oraz problemów, z jakimi się w nim borykano. Początkowo w mniejszych powiatach oprócz I sekretarza powoływano także sekretarzy organizacyjnych i ds. propagandy. Od 1964 r. w składzie sekretariatu tych egzektyw zaczęły pojawiać się także sekretarze ds. rolnych. W innych powiatach sekretarzy było pięciu – oprócz wymienionych wybierano również sekretarza ekonomicznego. W Suchej Beskidzkiej w 1973 r. wybrano jednego sekretarza rolno-ekonomicznego⁸.

⁵ W ustępach artykułu, w których będzie mowa ogólnie o komitetach powiatowych (instancjach powiatowych) PZPR, mam na myśli także komitety miejskie w dwóch miastach funkcjonujących na prawach powiatów – Jaworznie i Zakopanem.

⁶ S. Drabik, *Baza archiwalna do badania dziejów PZPR na przykładzie Krakowa*, „Dzieje Najnowsze” 2013, z. 2, s. 219–225.

⁷ S. Drabik taką opinię odniósł do sekretariatu KW PZPR. Co ważne, na podstawie analizy źródeł instancji powiatowych PZPR woj. krakowskiego uwagę tę można rozciągnąć także na instancje powiatowe. S. Drabik, *Baza archiwalna do badania...*, s. 221; K. Kolasa, *Komitety powiatowe i miejskie Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w województwie łódzkim w latach 1948–1975 – proces kształtowania i struktura organizacyjna*, „Piotrkowskie Zeszyty Historyczne” 2005/2006, nr 78, s. 137–167.

⁸ Nie było jednak stałej reguły, np. w Zakopanem w 1966 r. wybrano tylko I sekretarza i sekretarza propagandy, choć we wcześniejszej kadencji było trzech sekretarzy. Z kolei w Oświęcimiu w 1969 r. nie wybrano sekretarza ds. propagandy, mimo że był we wcześniejszej kadencji. Podobną sytuację zanotowano w Chrzanowie w latach 1966–1969. Archiwum Narodowe w Krakowie (dalej: ANKr) 29/2231/7, Konferencja sprawozdawczo-wyborcza KP PZPR w Bochni 13 XII 1958 r., Protokół z pierwszego posiedzenia Plenum KP PZPR w Bochni w dniu 13 XII 1958 r., k. 130; ANKr, 29/2231/12, Konferencja sprawozdawczo-wyborcza KP PZPR w Bochni 12 XI 1964 r., Protokół z pierwszego posiedzenia Plenum KP PZPR w Bochni w dniu 12 XI 1964 r., s. 159; ANKr, 29/2272/17, XV konferencja sprawozdawczo-wyborcza KM PZPR w Zakopanem 21 XI 1966 r., Protokół z pierwszego posiedzenia Plenum KM PZPR w Zakopanem w dniu 21 XI 1966 r., b.p.; ANKr, 29/2153/18, XIII konferencja sprawozdawczo-wyborcza KP PZPR w Chrzanowie 1 II 1969 r., Protokół z pierwszego plenarnego posiedzenia KP PZPR w Chrzanowie odbytego dnia 1 II 1969 r., k. 170; ANKr, 29/2239/15, X powiatowa konferencja sprawozdawczo-wyborcza KP PZPR w Suchej Beskidzkiej 20 I 1973 r., Protokół nr 1/73 z plenarnego posiedzenia KP PZPR w Suchej Beskidzkiej w dniu 20 I 1973 r., b.p.

Do końca 1956 r. w strukturze komitetów powiatowych jako ciała pomocnicze istniały wydziały z zatrudnionymi w nich etatowymi pracownikami instancji danego szczebla. W wyniku zmian październikowych przeprowadzono istotną redukcję etatów i zlikwidowano wydziały⁹. Od 1957 r. plena komitetów powiatowych na czas swojej kadencji zaczęły powoływać w ich miejsce tzw. komisje problemowe – stałe i doraźne. Regularnie tworzone komisje, które zajmowały się sprawami wewnątrzpartyjnymi (Powiatowa Komisja Kontroli Partyjnej, Powiatowa Komisja Rewizyjna, później także Komisja Skarg i Wniosków). Inne obejmowały zakresem działań różne dziedziny życia w powiecie. Ich nazwy i obszar zainteresowań na przestrzeni lat zmieniano. Wynikało to zarówno z charakteru poszczególnych powiatów, jak i wytycznych (instrukcji) KC PZPR w zakresie powoływania komisji. W pierwszych latach po 1956 r. ich nazwy i problemy, jakimi miały się zajmować, nie były identyczne w poszczególnych powiatach. Do najczęściej powoływanych należały: administracyjna, rolna, ds. handlu, oświaty, ekonomiczna, ds. propagandy¹⁰. Z powodu zaleceń KC i KW związanych z nasileniem walki z Kościołem od 1959 r. zaczęto powoływać komisje ds. kleru, które później nazywano komisjami ds. laicyzacji (ds. laicyzacji życia społecznego). Od połowy lat sześćdziesiątych liczba komisji w powiatach i ich nazwy coraz bardziej ujednolicano. Były to komisje: administracyjna, ekonomiczna, propagandy, organizacyjna, skarg i wniosków i mające wyższą rangę komitety ds. rolnictwa¹¹.

Należy podkreślić, że choć egzekutywa i sekretarze byli formalnie wybierani przez plenum KP/KM PZPR, w rzeczywistości była to prerogatywa iluzoryczna, bowiem o składzie personalnym decydował

⁹ ANKr, 29/1312/362, Protokoły posiedzeń Sekretariatu KW PZPR w Krakowie 1957 r., Projekt Sekretariatu KW w sprawie nowego ustawienia aparatu i jego struktury w KW i KP, b.d., b.p. Zob. także *Komitet Powiatowy Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Gnieźnie, Dzieje twórcy*, https://szukajwarchiwach.pl/53/2187/0/?q=XARCHro:53+XTYPEro:zesp+XNRZESPro:2187&order=syg_order&wynik=1&rpp=15&page=1#tabZespól, dostęp 27 IV 2020 r.; *Komitet Powiatowy Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Przeworsku, Dzieje twórcy*, https://szukajwarchiwach.pl/59/1351/0/?q=XARCHro:59+XTYPEro:zesp+XNRZESPro:1351&order=syg_order&wynik=1&rpp=15&page=1#tabZespól, dostęp 27 IV 2020 r.

¹⁰ Zob. np. ANKr, 29/2279/32, Plenarne posiedzenia KP PZPR w Żywcu 1957 r., Zadania i skład komisji problemowych KP PZPR w Żywcu [załącznik do protokołu z Plenum KP PZPR w Żywcu z dnia 19 VII 1957 r.], b.p.

¹¹ Zob. np. 29/2265/39, Posiedzenia plenarne KP PZPR w Myślenicach 1964 r., Skład komisji problemowych KP PZPR w Myślenicach [załącznik do protokołu z posiedzenia plenarnego odbytego w dniu 17 XII 1964 r.], s. 413–423; ANKr, 29/2264/43, Plenarne posiedzenia KP PZPR w Miechowie 1967 r., Skład komisji problemowych KP PZPR w Miechowie [załącznik do protokołu z posiedzenia plenarnego odbytego w dniu 8 II 1967 r.], b.p.

KW PZPR. Jedyne w okresie bezpośrednio po wydarzeniach polskiego października 1956 r., kiedy wśród członków PZPR w powiatach rozgorzała dyskusja, dochodziło do rozliczeń kierownictw i rehabilitacji członków partii wykluczonych w okresie stalinowskim. Przenosiło się to na forum konferencji sprawozdawczo-wyborczych i posiedzeń plenarnych KP/KM PZPR, dlatego wybór egzekutyw nie był tylko formalnością, a w wyborach do tego ciała uczestniczyło więcej kandydatów, niż było ustalonych miejsc¹². Po 1956 r. zjawiskiem powszechnym było uczestniczenie w konferencji sprawozdawczo-wyborczej komitetów powiatowych (i miejskich) PZPR reprezentanta KW PZPR, który na pierwszym posiedzeniu nowo wybranego plenum proponował kandydata na I sekretarza, czasem także pozostałych kandydatów na członków sekretariatu. Po zatwierdzeniu w głosowaniu nowego I sekretarza ten przedstawiał, o ile wcześniej nie zrobił tego wysłannik z KW PZPR, propozycję składu sekretariatu i pozostałych członków egzekutywy. Zazwyczaj wspomniana propozycja była formalnie zatwierdzana w głosowaniu przez członków plenum¹³.

¹² Zob. np. ANKr, 29/2231/6, Konferencja sprawozdawczo-wyborcza PZPR w Bochni w dniu 15 XII 1956 r., Protokół Komisji mandatowej na XVII Konferencji sprawozdawczo-wyborczej pow. bocheńskiego, k. 58; ANKr, 29/2230/8, Konferencja sprawozdawczo-wyborcza PZPR w Brzesku w dniach 8–9 XII 1956 r., Protokół z posiedzenia I Plenum KP PZPR w Brzesku odbytego w dniu 9 XII 1956 r., k. 64; ANKr, 29/2217/8, Konferencja sprawozdawczo-wyborcza PZPR w Limanowej w dniu 15 XII 1956 r., Protokół z VII konferencji partyjnej PZPR odbytej w dniu 15 XII 1956 r. w Limanowej, b.p.; ANKr, 29/2261/8, Konferencja sprawozdawczo-wyborcza PZPR w Nowym Sączu w dniu 6 XII 1956 r., Protokół z powiatowej VII Konferencji sprawozdawczo-wyborczej PZPR w Nowym Sączu odbytej w dniu 8 XII 1956 r., b.p.; ANKr, 29/2219/6, Konferencja sprawozdawczo-wyborcza PZPR w Oświęcimiu w dniach 8–9 XII 1956 r., Protokół z przebiegu Powiatowej Konferencji sprawozdawczo-wyborczej PZPR w Oświęcimiu odbytej w dniach 8–9 XII 1956 r., b.p.

¹³ Zob. np. ANKr, 29/2217/9, Konferencja sprawozdawczo-wyborcza PZPR w Limanowej 24 I 1959 r., Protokół z I plenarnego posiedzenia KP PZPR w Limanowej, Limanowa, 24 I 1959 r., b.p.; ANKr, 29/2217/10, Konferencja sprawozdawczo-wyborcza PZPR w Limanowej 28 XI 1959 r., Protokół z I posiedzenia KP PZPR w Limanowej odbytego po konferencji powiatowej w dniu 28 XI 1959 r., b.p.; ANKr, 29/2217/12, Konferencja sprawozdawczo-wyborcza PZPR w Limanowej 10 I 1962 r., Protokół z I posiedzenia Plenum KP PZPR w Limanowej odbytego w dniu 10 I 1962 r., b.p.; ANKr, 29/2217/14, XI Powiatowa Konferencja sprawozdawczo-wyborcza PZPR w Limanowej 21 XI 1964 r., Protokół z posiedzenia plenarnego KP PZPR w Limanowej odbytego w dniu 21 XI 1964 r., b.p.; ANKr, 29/2217/20, Powiatowa Konferencja sprawozdawczo-wyborcza PZPR w Limanowej 20 XII 1970 r., Protokół nr 1/70 z plenarnego posiedzenia KP PZPR w Limanowej odbytego w dniu 20 XII 1970 r., b.p.; ANKr, 29/2217/22, XVI Powiatowa Konferencja sprawozdawczo-wyborcza PZPR w Limanowej 19 I 1975 r., Protokół z pierwszego plenarnego posiedzenia KP PZPR w Limanowej odbytego w dniu 19 I 1975 r., b.p. Taki schemat działania stosowano także w pozostałych powiatach i miastach na prawach powiatów w woj. krakowskim. W KW PZPR ustalano nie tylko skład egzekutywy, decydowano również o kluczu wyborczym na powiatowych konferencjach sprawozdawczo-wyborczych, a także proponowano kandydatów

Egzekutywy, a w jej ramach sekretarze wraz z podległymi im pracownikami etatowymi (instruktorami), były nie tylko organami wykonawczymi, kierującymi całokształtem pracy partyjnej w powiecie, lecz także czymś na kształt „partii wewnętrznej”, która odgrywała „rolę faktycznego animatora aktywności całej partii”¹⁴. Miała ona przede wszystkim odbierać dyrektywy z wyższego szczebla PZPR i na ich podstawie kierować pracami instancji powiatowej¹⁵.

Nadrzędność PZPR pozwalała jej oddziaływać zarówno na cały aparat administracyjny, jak i inne formy życia politycznego, społecznego i gospodarczego¹⁶. Podczas opisywania mechanizmów wywierania wpływu instancji partyjnej na inne podmioty i sfery życia wskazuje się na wykorzystywanie w tym procesie kilku zasad, w tym m.in. zasady symetrii, nomenklatury i absorpcji¹⁷.

Pierwszą z zasad realizowano za pomocą tworzenia w strukturze komitetów powiatowych partii komisji problemowych, które w dużym stopniu dublowały problematykę, którą zajmowały się wydziały prezydiów powiatowych rad narodowych i komisje tych rad. Do tego dość często stosowaną praktyką było włączanie w pracę komisji problemowych pracowników wydziałów Prezydium Powiatowej Rady Narodowej (PPRN), a nawet prezydiów PRN. Przykładowo: w 1959 r. w składzie Komisji ds. Rad Narodowych KP PZPR w Chrzanowie znalazł się sekretarz tamtejszego PPRN, w Komisji Handlu członkiem został zastępca przewodniczącego PPRN, natomiast na przewodniczącego Komisji Rolnej wybrano kierownika Wydziału Rolnictwa PPRN. W Komitecie ds. Rolnictwa KP PZPR w Wadowicach znaleźli się zarówno przewodniczący PPRN, jak i pracownicy wydziałów Rolnictwa i Skupu tego prezydium¹⁸.

na delegatów na konferencję wojewódzką PZPR. Zob. ANKr, 29/1312/364, Protokoły posiedzeń Sekretariatu KW PZPR w Krakowie 1959 r., Propozycje kadrowe składu plenum, egzekutywy KP, KD oraz delegatów na konferencję wojewódzką, Kraków, 9 XII 1959 r., k. 250–252. Zob. także J. Drygalski, J. Kwaśniewski, *(Nie)realny...*, s. 318–325.

¹⁴ J. Drygalski, J. Kwaśniewski, *(Nie)realny...*, s. 318–319.

¹⁵ *Ibidem*, s. 318. Widać to było np. w trakcie konfliktu, który wybuchł w latach 1956–1957 między kierownictwem partii w powiecie wadowickim a „popaździernikowym” kierownictwem PZPR w Krakowie. Na posiedzeniu egzekutywy KW PZPR w Krakowie wezwanemu I sekretarzowi KP PZPR w Wadowicach uświadomiono, że ma przede wszystkim na swoim terenie realizować wytyczne wyższych instancji partyjnych. Zob. S. Drabik, *Krakowska PZPR w okresie „małej stabilizacji”*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2012, nr 1, s. 88–90.

¹⁶ M. Korejwo, *Oddziaływanie PZPR na aparat administracji państwowej* [w:] *Partia komunistyczna w Polsce. Struktury, ludzie, dokumentacja*, red. D. Magier, Lublin–Radzyń Podlaski 2012, s. 273–303.

¹⁷ *Ibidem*, s. 275 i n.

¹⁸ ANKr, 29/2153/34, Protokoły plenarnych posiedzeń KP PZPR w Chrzanowie 1959 r., Skład komisji problemowych KP PZPR w Chrzanowie [załącznik do protokołu

Szczególną pozycję egzekutyw potwierdza analiza ich składu personalnego, zwłaszcza członków nienależących do aparatu partyjnego, a więc osób, które pełniły istotne funkcje publiczne w powiecie lub zajmowały ważne stanowiska w administracji terenowej, przedsiębiorstwach i organach siłowych. Składy tego gremium potwierdzały stosowanie zasady absorpcji¹⁹.

W interesującej nas kwestii współdziałania przeanalizowano udział w egzekutywach przewodniczących PPRN bądź ich zastępców (jeśli w wyniku ustaleń między KW PZPR a WK ZSL stanowisko przewodniczącego przypadło członkowi ZSL), a także ewentualną obecność zastępców komendantów powiatowych ds. bezpieczeństwa. Należy stwierdzić, że osoby piastujące te stanowiska bardzo często w omawianym okresie wchodziły w skład egzekutywy²⁰.

W przeciwieństwie do przewodniczących prezydiów rad narodowych zastępcy komendantów powiatowych ds. bezpieczeństwa zdecydowanie rzadziej byli wybierani do tych ciał. Jednym z pierwszych szefów SB wybranych do powiatowej egzekutywy został Stanisław Musiał w Brzesku²¹. Szefowie powiatowych jednostek SB, o ile nie znaleźli się w egzekutywach, dość często zostawali członkami komitetów powiatowych lub ich zastępcami. Poza tym, jak dowiodła analiza składu osobowego komisji administracyjnych KP PZPR, wielu zastępców komendantów powiatowych ds. bezpieczeństwa wybrano na kolejne kadencje do tych ciał.

Innym ważnym narzędziem budowania wpływów i podporządkowywania przez powiatowe instancje partii istniejących na danym terenie instytucji, urzędów, organizacji i przedsiębiorstw była zasada nomenklatury. Zgodnie z jej założeniami instancje PZPR na określonym poziomie hierarchii partyjnej dysponowały wykazami stanowisk, na które mianowano daną osobę wyłącznie po akceptacji kandydata przez komitet partii²².

Tak zwane listy nomenklaturowe pokazują skalę dominacji partii we wszystkich dziedzinach przestrzeni publicznej powiatów. Przykładowo:

posiedzenia Plenum KP PZPR odbytego w dniu 25 II 1959 r.], k. 51–58; ANKr, 29/2271/46, Protokoły plenarnych posiedzeń KP PZPR w Wadowicach 1967 r., Protokół z plenarnego posiedzenia KP PZPR w Wadowicach odbytego w dniu 1 III 1967 r., b.p. Zob. także J. Tarkowski, *System polityczny powiatu...*, s. 150–151.

¹⁹ Zob. także J. Tarkowski, *System polityczny powiatu...*, s. 121–122.

²⁰ Wymienienie wszystkich źródeł zajęłoby kilka stron. Wnioski te oparto na analizie powiatowych konferencji sprawozdawczo-wyborczych i protokołach z posiedzeń plenarnych KM i KP PZPR.

²¹ ANKr, 29/2230/11, Konferencja sprawozdawczo-wyborcza KP PZPR w Brzesku 5 VII 1958 r., Protokół z Plenum KP PZPR w Brzesku odbytego w dniu 5 VII 1958 r., s. 105–106.

²² M. Korejwo, *Oddziaływanie PZPR...*, s. 282–289; J. Drygalski, J. Kwaśniewski, (*Nie*) *realny...*, s. 219; S. Drabik, *Baza archiwalna do badania...*, s. 218, 220–222.

egzekutywa KP PZPR w Chrzanowie w 1963 r. w prezydium PRN wskazywała nieurzędujących członków prezydium²³, trzynastu kierowników wydziałów PPRN (m.in. Finansowy, Organizacyjno-Prawny, Spraw Wewnętrznych) i dyrektorów w większości zakładów na terenie powiatu. Łącznie „rekomendowała” kandydatów na ponad 160 stanowisk²⁴. Z kolei w gestii egzekutywy KP PZPR w Krakowie znalazły się stanowiska przewodniczącego PPRN (w porozumieniu z KW PZPR), wiceprzewodniczącego i sekretarza tego organu, a także kierownicze wszystkich wydziałów PPRN oraz wiele innych stanowisk w organizacjach społecznych, rolniczych i zakładach pracy²⁵.

Administracja terenowa

Rady narodowe, jako terenowe organy jednolitej władzy państwowej, łączyły funkcje przedstawicielskiego organu państwowego (wybieralnego) i organu administracji państwowej na danym terenie²⁶. Uwagę zwrócimy przede wszystkim na organy administracyjne, którymi na szczeblu powiatowym były prezydium rad narodowych (na czele z przewodniczącym), skupiające wszystkie funkcje wykonawcze i zarządzające władzy państwowej. Pewną modyfikację tego rozwiązania wprowadzono w nowej ustawie o radach narodowych z 25 stycznia 1958 r., w której uprawnienia samodzielnych organów administracji państwowej przyznano także wydziałom prezydium rad narodowych i ich kierownikom²⁷.

W rozważaniach na temat obszarów współdziałania nie uwzględnimy rad narodowych jako czynników przedstawicielskich, których wybrani radni stanowili w systemie politycznym reprezentację lokalnych społeczności. Wynika to z tego, że w procesie podejmowania decyzji były one

²³ Na mocy ustawy z 25 I 1958 r. stale urzędującymi członkami prezydium byli: przewodniczący, jego zastępca i sekretarz. Zob. E. Sokalska, *Organizacja lokalnego aparatu administracyjnego w Polsce w latach 1957–1975*, „Studia Prawnoustrojowe” 2005, nr 4, s. 49.

²⁴ ANKr, 29/2230/99, Protokoły posiedzeń egzekutywy KP PZPR w Brzesku z załącznikami 1963 r., Nomenklatura kadr KP PZPR w Chrzanowie [załącznik do protokołu posiedzenia egzekutywy KP PZPR w Chrzanowie odbytego dnia 28 XII 1963 r.], k. 168–181 (dokument ten błędnie znalazł się w j.a. zespołu aktowego KP PZPR w Brzesku).

²⁵ ANKr, 29/2216/34, Protokoły plenarnych posiedzeń KP PZPR w Krakowie 1960 r., Wykaz stanowisk objętych nomenklaturą KP PZPR w Krakowie [załącznik do protokołu z posiedzenia Plenum KP PZPR w Krakowie odbytego w dniu 22 I 1960 r.], s. 19–23.

²⁶ E. Sokalska, *Organizacja administracji lokalnej w Polsce w latach 1950–1956*, „Studia Prawnoustrojowe” 2006, nr 6, s. 194–195.

²⁷ *Eadem*, *Organizacja lokalnego aparatu...*, s. 48–49; Z. Leoński, *Kompetencje prezydium oraz poszczególnych członków prezydium według przepisów nowej ustawy o radach narodowych*, „Ruch Prawniczy i Ekonomiczny” 1958, z. 4, s. 79.

zmarginalizowane. Rady narodowe, jako organy przedstawicielskie, były blokowane zarówno przez hierarchiczne podporządkowanie radom wyższego szczebla, jak i przez lokalne, w tym wypadku powiatowe instancje PZPR, które za pomocą mechanizmu selekcji wykorzystującego reguły wyborcze neutralizowały inicjatywy radnych²⁸. Jak zauważyli Jerzy Drygalski i Jacek Kwaśniewski, „rolę manipulatora wewnętrznego” w funkcjonowaniu rad narodowych „odgrywało, z racji swego strategicznego położenia i rozległych kompetencji, prezydium rady narodowej. Opanowanie prezydium dawało więc gwarancję prawidłowego funkcjonowania całego systemu rady i czyniło z tego ciała najważniejszy przyzółek partii, poprzez który szło gros partyjnej inspiracji”²⁹.

Partia oddziaływała na prezydium PRN za pomocą wspomnianej zasady nomenklatury. Co więcej, powiatowe instancje partyjne, korzystając z zasady nadrzędności PZPR w systemie politycznym, sięgały po przywilej „kierownictwa politycznego radami narodowymi”, co w praktyce przybierało różną skalę ingerowania w ich działalność³⁰. Dopiero zmiany polityczne w latach 1972–1973 zwiększyły samodzielność rad narodowych – rozgraniczono funkcje rady jako organu przedstawicielskiego od funkcji administracji państwowej, która ponownie została zorganizowana jako organy jednoosobowe (województwie, naczelnicy powiatów, prezydenci miast)³¹.

Służba Bezpieczeństwa

Mimo zmian w aparacie bezpieczeństwa po przełomie październikowym 1956 r. komuniści nie zrezygnowali z policji politycznej dyspozycyjnej wobec PZPR. Służbę Bezpieczeństwa formalnie utworzono 28 listopada 1956 r., kiedy weszła w życie *Ustawa z dnia 13 listopada 1956 r. o zmianie organizacji naczelných organów administracji publicznej w zakresie bezpieczeństwa publicznego*³². W tej bardzo krótkiej ustawie w artykule drugim zapisano: „Sprawy ochrony ustroju ludowo-demokratycznego ustalonego w Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej i interesów Państwa przed wrogą działalnością szpiegowską i terrorystyczną przechodzą do zakresu działania Ministra Spraw Wewnętrznych”³³.

²⁸ Szerzej zob. J. Drygalski, J. Kwaśniewski, *(Nie)realny...*, s. 185–223.

²⁹ *Ibidem*, s. 218.

³⁰ ANKr, 29/1312/367, Protokoły posiedzeń sekretariatu KW PZPR w Krakowie 1962 r., Informacja o pracy powiatowych instancji partyjnych w zakresie kierownictwa politycznego radami narodowymi, Kraków, III 1963 r., k. 78–97.

³¹ E. Sokalska, *Organizacja lokalnego aparatu...*, s. 53–54.

³² Dz.U., 1956, nr 54, poz. 241.

³³ *Ibidem*.

Było to dość ogólnikowe określenie zadań policji politycznej ukrytej w strukturach MSW. Kolejna ustawa, która poruszała tę problematykę, ukazała się dopiero w roku 1983³⁴. W rzeczywistości rolę i zadania Służby Bezpieczeństwa regulowało wiele tajnych instrukcji o pracy operacyjnej i innych normatywów, które wyznaczały policji politycznej kierunki zainteresowań operacyjnych, modyfikowały je i wskazywały „wrogie środowiska”, które należało zwalczać w interesie partii komunistycznej i w ten sposób ochraniać ustrój Polski „ludowej”.

Na pierwszej popaździernikowej naradzie przedstawiciele pionu bezpieczeństwa, która odbyła się 14–15 lutego 1957 r., minister spraw wewnętrznych Władysław Wicha w wygłoszonym referacie omówił rolę i zadania aparatu bezpieczeństwa po jego reorganizacji i włączeniu w strukturę resortu spraw wewnętrznych. We fragmencie odnoszącym się do pojawiających się po VIII Plenum KC PZPR głosów o potrzebie likwidacji aparatu bezpieczeństwa w nowej rzeczywistości politycznej zwrócił uwagę, że „walka klasowa” nie została zakończona, „a obecnie mamy poważne dowody jej nasilenia i zaostżenia. Walka o socjalizm jest walką klasową. My z niej nie zrezygnowaliśmy i będziemy toczyć ją dalej. Napotykamy tu zarówno jawnych przeciwników, jak też skrycie występujących wrogów. Wrogie ośrodki imperialistyczne nadal prowadzą swą szpiegowsko-dywersyjną robotę przeciwko naszej Ojczyźnie. Wszelkie wrogie, reakcyjne elementy w kraju podnoszą głowę, szczerząc zęby przeciwko władzy ludowej”. Ostrzegł także zebranych na naradzie podwładnych: „Czeka nas ciężka walka”³⁵. W dyskusji, która rozgorzała po referacie, Wicha doprecyzował swój pogląd na istotę policji politycznej: „Podstawowym zadaniem to dobre ustawienie się na froncie walki klasowej. Ustawienie się tak, ażeby wroga bić tam, gdzie on jest, i o to, ażeby nie było gdzieś luki w tym froncie, żeby mieć cały front obsadzony, żeby bić wroga tam, gdzie on może się tylko znajdować. A gdzież ten wróg może się znajdować? Wszędzie. I w mieście, i na wsi – wróg to nie jest abstrakcja, wróg to jest żywy człowiek, który musi się gdzieś uplasować, ażeby tę wrogą działalność prowadzić”³⁶. Słowa te świadczyły, że SB nie zamierzała być beczynna. Mimo że nie było mowy o powrocie do pozycji i roli, jaką

³⁴ P. Piotrowski, *Służba Bezpieczeństwa w latach 1975–1990* [w:] *Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza*, t. 3: 1975–1990, red. P. Piotrowski, Warszawa 2008, s. 14.

³⁵ Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie (dalej: AIPN), 1585/217, Materiały z narady krajowej 1957 r., Referat ministra spraw wewnętrznych [Władysława] Wichy na naradzie krajowej w dn. 14 II 1957 r., k. 9–10.

³⁶ AIPN, 1585/216, Krajowe narady pionu bezpieczeństwa 14–15 II i 2–3 XII 1957 r., Stenogramy przemówień, wykazy uczestników, wykazy wydanych kart wstępu, Dyskusja z odprawy krajowej w dn. 14 i 15 II 1957 r., k. 219.

policeja polityczna odgrywała w okresie stalinowskim, wciąż miała być skutecznym narzędziem sprawowania władzy przez PZPR³⁷.

Służba Bezpieczeństwa w powiatach była usytuowana w strukturze komend powiatowych MO, w których funkcjonowała jako referaty ds. bezpieczeństwa (od 1967 r. jako referaty ds. SB). Na podległym terenie bezpieczeństwa wykonywała zadania operacyjne dotyczące zdefiniowanych zagadnień i problemów, „wrogich” środowisk i instytucji, a także spełniała trzy funkcje: kontrolną, represyjną i informacyjną³⁸.

Służba Bezpieczeństwa od samego początku pozostawała pod kontrolą PZPR. Na szczeblu centralnym za nadzór nad SB odpowiadał jeden z sekretarzy KC PZPR, a wiele spraw personalnych rozstrzygano w Wydziale Administracyjnym KC PZPR, ponownie zorganizowanym w roku 1960³⁹. W przypadku województwa krakowskiego, gdy w 1957 r. zdecydowano się zlikwidować Wydział Administracyjny w strukturze KW PZPR, sekretariat KW uznał, że za funkcjonowanie SB i MO na szczeblu wojewódzkim będą odpowiedzialne przede wszystkim osoby kierujące tymi strukturami, które były jednocześnie członkami KW PZPR⁴⁰. Już w drugiej połowie 1959 r. Sekretariat KW PZPR uznał jednak za konieczne ponowne powołanie Wydziału Administracyjnego, bowiem sprawy bezpieczeństwa, wymiaru sprawiedliwości i administracji terenowej wymagały ściślejszej kontroli i koordynacji niż dotychczas⁴¹.

³⁷ Zob. M. Madej, *SB uprzejmie donosi... Służba Bezpieczeństwa jako filtr zasileń informacyjnych systemu politycznego PRL w latach 1956–1970. Przykład województwa wrocławskiego*, Wrocław 2014.

³⁸ Na temat struktury bezpieki w powiatach województwa krakowskiego zob. W. Frazik, *Struktury organizacyjne Służby Bezpieczeństwa w województwie krakowskim w latach 1956–1990* [w:] *Strażnicy sowieckiego imperium. Urząd Bezpieczeństwa i Służba Bezpieczeństwa w Małopolsce 1945–1990*, red. F. Musiał, M. Wenklar, Kraków 2009, s. 75–77. O całokształcie pracy operacyjnej SB w powiatach zob. np. R. Klementowski, *Służba Bezpieczeństwa na ziemi lwóweckiej (1957–1990)*, Wrocław 2014; A. Dziuba, *Na frontach walki ze szpiegami, rewizjonistami i „reakcyjnym klerem”. Tyska jednostka aparatu bezpieczeństwa w latach 1954–1975*, Tychy 2008; P. Fornal, *Struktura, kadra kierownicza i główne kierunki działań operacyjnych Referatu Służby Bezpieczeństwa Komendy Powiatowej Milicji Obywatelskiej oraz Rejonowego Urzędu Spraw Wewnętrznych w Brzozowie w latach 1957–1990*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2013, nr 1, s. 13–53; M. Kasprzycki, *Referat Służby Bezpieczeństwa Komendy Milicji Obywatelskiej w Nowym Sączu w latach 1956–1975*, „Rocznik Sądecki” 2012, t. 40, s. 326–350. Na temat pełnionych przez aparat bezpieczeństwa funkcji w całym okresie Polski „ludowej” zob. *Aparat bezpieczeństwa wobec opozycji*, „Biuletyn IPN” 2007, nr 12, s. 108–114.

³⁹ P. Piotrowski, *Służba Bezpieczeństwa...*, s. 10.

⁴⁰ ANKr, 29/1312/362, Projekt Sekretariatu KW w sprawie nowego ustawienia aparatu i jego struktury w KW i KP, b.d., b.p.

⁴¹ ANKr, 29/1312/364, Protokoły posiedzeń Sekretariatu KW PZPR w Krakowie z załącznikami 1959 r., Wniosek Sekretariatu KW PZPR w Krakowie o powołanie Wydziału Administracyjnego w KW, [IX 1959 r.], k. 180–181.

Na poziomie powiatowym dominowała zasada nomenklatury, w myśl której zastępcę komendanta powiatowego (miejskiego) MO ds. bezpieczeństwa wskazywał KW PZPR. Uznano, że pionowy nadzór będzie wystarczającym narzędziem kontroli sprawowanej przez instancję wojewódzką partii nad powiatową bezpieką. Poza tym w komendach powiatowych i miejskich MO istniały podstawowe organizacje partyjne PZPR, które zrzeszały funkcjonariuszy SB i MO⁴². Wydaje się, że w relacjach poziomych między KP PZPR a SB instancja partyjna nadzorowała Służbę Bezpieczeństwa mniej formalnie. Brakowało narzędzia kontroli, które przed 1957 r. wprowadzono uchwałą III Plenum KC PZPR ze stycznia 1955 r. „w sprawie pracy organów bezpieczeństwa publicznego oraz wzmocnienia kontroli partii nad działalnością tych organów”. Zobowiązała ona m.in. wojewódzkie i powiatowe egzekutywy PZPR do wysłuchiwania sprawozdań z pracy UB i dyskusji nad nimi⁴³. Z narzędzi tych instancje partyjne korzystały do czasu likwidacji urzędów bezpieczeństwa⁴⁴.

Jak już wspomniano, w różnych okresach między 1957 a 1975 r. zastępcy komendantów powiatowych MO ds. bezpieczeństwa (ds. SB) w niektórych powiatach okresowo byli członkami egzekutywy, innych wybierano na członków komitetów powiatowych lub ich zastępców. W większości przypadków wchodził w skład komisji administracyjnych, działających przy komitetach powiatowych partii. Z pewnością pozwalało to kierownictwu partyjnemu utrzymywać bliskie relacje z szefem SB. Nie można wykluczyć, że dzięki bezpośrednim spotkaniom i rozmowom w tak wąskim gronie sekretarze interesowali się pracą SB, a przy okazji mogli

⁴² M. Madej, *SB uprzejmie donosi...*, s. 80; S. Drabik, *Baza archiwalna do badania...*, s. 226–227; ANKr, 29/1312/364, Uchwała Sekretariatu KW PZPR w sprawie pracy POP w jednostkach MO, Kraków, IX 1959 r., k. 166–170; *ibidem*, Wnioski [Sekretariatu KW PZPR w Krakowie] w sprawie struktury POP MO w województwie krakowskim, IX 1959 r., k. 174–175.

⁴³ AIPN, 01225/220/DVD, Korespondencja KdsBP z 1955 r., Uchwała III Plenum KC PZPR w sprawie pracy organów bezpieczeństwa publicznego oraz wzmocnienia kontroli partii nad działalnością tych organów, Warszawa, I 1955 r., k. 68.

⁴⁴ Zob. m.in. D. Czerwiński, „Obecnie zainteresowanie się obywatelem wymaga dowodów...”. *Analiza pracy organów bezpieczeństwa podczas egzekutywy KW PZPR w Gdańsku 9 marca 1956 roku*, „Komunizm: System–Ludzie–Dokumentacja” 2016, nr 5, s. 197–235; ANKr, 29/2261/80, Protokoły posiedzeń egzekutywy KP PZPR w Nowym Sączu z załącznikami 1956 r., Protokół z posiedzenia egzekutywy KPPZPR w Nowym Sączu odbytego 11 I 1956 r., b.p.; ANKr, 29/2261/264, Protokoły posiedzeń egzekutywy KM PZPR w Nowym Sączu z załącznikami 1956 r.; Protokół z posiedzenia egzekutywy KM PZPR z dnia 1 II 1956 r., b.p.; ANKr, 29/2240/85, Protokoły posiedzeń egzekutywy KP PZPR w Tarnowie 1955 r., Protokół posiedzenia egzekutywy KP PZPR w Tarnowie odbytego 22 VI 1955 r., k. 512; ANKr, 29/2240/201, Protokoły posiedzeń egzekutywy KM PZPR w Tarnowie 1955 r., Protokół nr 29 z posiedzenia egzekutywy KM PZPR w Tarnowie z 6 VII 1955 r., k. 373–385.

też nadzorować jej działalność. Niemniej analiza protokołów posiedzeń egzekutyw komitetów miejskich i powiatowych PZPR⁴⁵ do końca 1973 r. dowiodła, że gremia te niemal w ogóle nie zajmowały się kontrolą zadań realizowanych przez bezpiekę, w tym pracą operacyjną⁴⁶. Jeżeli temat SB pojawiał się na tych posiedzeniach, to dotyczył on spraw z zakresu porządku i bezpieczeństwa publicznego oraz postawy ideologicznej i moralnej funkcjonariuszy bezpieki i MO⁴⁷. Sytuacja uległa zmianie w grudniu 1973 r. za sprawą decyzji Sekretariatu KW PZPR o „poszerzeniu politycznej kontroli nad działalnością organów MO i SB [...]”⁴⁸. W świetle tej decyzji szefowie SB mieli przedkładać do akceptacji politycznej egzekutywom powiatowym i miejskim w terminie do 15 stycznia plany pracy, a także pisemne sprawozdania z realizacji zadań za miniony kwartał wraz z „informacją o odnotowanych problemach oraz ujemnych zjawiskach, które winny znaleźć polityczne rozstrzygnięcie przez

⁴⁵ Niestety, brak dokumentacji sekretariatów KP/KM PZPR nie pozwala stwierdzić, czy na poziomie tych gremiów prowadzono działania kontrolne wobec SB. Nieliczne zachowane protokoły sekretariatu KP PZPR w Nowym Sączu nie potwierdzają takiego zainteresowania.

⁴⁶ Wyjątkiem potwierdzającym regułę było krótkie omówienie przez egzekutywę KP PZPR działalności KP MO w powiecie krakowskim, w trakcie którego zastępca komendanta MO ds. bezpieczeństwa por. Stanisław Starowicz mówił o kadrze bezpieki i o zagrożeniu ze strony środowiska dawnego PSL, a także omówienie przed egzekutywą KP PZPR w Olkuszach przez zastępcę komendanta powiatowego MO ds. bezpieczeństwa por. Antoniego Wilka (członka egzekutywy) systemu pracy RSB. Przynajmniej jeden przypadek szczegółowej analizy pracy SB zanotowano na szczelbu KW PZPR w Krakowie. Zob. ANKr, 29/2216/66, Protokoły posiedzeń egzekutywy KP PZPR w Krakowie z załącznikami 1957 r., Protokół z posiedzenia egzekutywy KP PZPR w Krakowie w dniu 2 X 1957 r., s. 231–237; ANKr, 29/1312/248, Protokoły posiedzeń egzekutywy KW PZPR w Krakowie 1961 r., Protokół nr 13/61 z dnia 26 V 1961 r. z posiedzenia egzekutywy KW PZPR, s. 321–337; *ibidem*, Informacja o pracy organów Służby Bezpieczeństwa MO woj. krakowskiego za okres od 1959 do kwietnia 1961 r. [załącznik do protokołu nr 13/61 z dnia 26 V 1961 r. z posiedzenia egzekutywy KW PZPR], s. 383–459.

⁴⁷ Zob. np. ANKr, 29/2231/113, Protokoły posiedzeń egzekutywy KP PZPR w Bochni z załącznikami 1970 r., Protokół nr 2 z posiedzenia egzekutywy KP PZPR w Bochni odbytego w dniu 9 I 1970 r., s. 10–22; ANKr, 29/2215/67, Protokoły posiedzeń egzekutywy KM PZPR w Jaworznie z załącznikami 1970 r., Protokół nr 10/70 z posiedzenia egzekutywy KP PZPR w Jaworznie odbytego w dniu 3 IV 1970 r., b.p.; ANKr, 29/2264/98, Protokoły posiedzeń egzekutywy KP PZPR w Miechowie z załącznikami 1967 r., Protokół z posiedzenia egzekutywy KP PZPR w Miechowie odbytego w dniu 22 II 1967 r., b.p.; ANKr, 29/2265/75, Protokoły posiedzeń egzekutywy KP PZPR w Myślenicach z załącznikami 1959 r., Protokół nr 12/59 z posiedzenia egzekutywy KP PZPR w Myślenicach w dniu 6 V 1959 r., k. 230–239.

⁴⁸ Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Krakowie (dalej: AIPN Kr), 028/10, t. 5, Korespondencja KW MO w Krakowie do RSB w Tarnowie z lat 1970–1975, Pismo komendanta wojewódzkiego MO i I zastępcy komendanta wojewódzkiego MO ds. SB do komendanta MO m. Krakowa, komendantów powiatowych (równorzędnych) i zastępców komendantów powiatowych MO ds. SB, Kraków, 17 XII 1973 r., k. 190.

Egzekutywę lub Sekretariat⁴⁹. Decyzja Sekretariatu szła wszak o krok dalej, bowiem zastępcy powiatowi MO ds. SB mieli także przedkładać „każdą prowadzoną przez Służbę Bezpieczeństwa sprawę na życzenie I Sekretarza KP PZPR”⁵⁰. Częste korzystanie przez I sekretarzy i powiatowe egzekutywy z przyznanych uprawnień nadzorczych potwierdziły zarówno dokumenty PZPR, jak i SB⁵¹. Z tych drugich wynika, że część informacji przekazywano I sekretarzowi podczas bezpośrednich spotkań, z pominięciem egzekutywy.

W rozważaniach nad współdziałaniem wymienionych podmiotów w powiatach, traktowanych jako jednostki administracyjne i przestrzenne, należy pamiętać, że ówczesny system państwowy był scentralizowany, wobec czego każdy z uczestników tej współpracy był podporządkowany instytucjom nadrzędnym, usytuowanym na szczeblu wojewódzkim (te z kolei podlegały instytucjom centralnym)⁵². Odpowiednio były to: Komitet Wojewódzki PZPR (i jego organy wewnętrzne: konferencja, plenum, egzekutywa, sekretariat, a także wydziały – jako komórki organizacyjne aparatu partyjnego), WRN, PWRN i jego wydziały, a także SB KW MO i jej wydziały operacyjne. Każda z nich sprawowała nadzór i posiadała uprawnienia kontrolne, narzucała także określone zarządzenia strukturom podporządkowanym w układzie pionowym i mogła koordynować ich działania. W niniejszym artykule wątek ten będzie potraktowany tylko w takim stopniu, w jakim będzie to potrzebne do zasygnalizowania działań inspiracyjnych i nadzorczych wobec podległych urzędów.

⁴⁹ *Ibidem*, k. 190–191.

⁵⁰ *Ibidem*, k. 191.

⁵¹ ANKr, 29/2239/72, Protokoły posiedzeń egzekutywy KP PZPR w Suchej Beskidzkiej 1974 r., Protokół z posiedzenia egzekutywy KP PZPR w Suchej Beskidzkiej odbytego w dniu 7 II 1974 r., b.p.; ANKr, 29/2279/119, Protokoły posiedzeń egzekutywy KP PZPR w Żywcu z załącznikami 1974 r., Protokół nr 3/74 z posiedzenia egzekutywy KP PZPR w Żywcu odbytego w dniu 23 I 1974 r., b.p.; AIPN Kr, 034/18, t. 1, Teczka obiektowa na powiat tarnowski, Informacja dotycząca aktualnej sytuacji operacyjno-politycznej na terenie miasta i powiatu za okres I półrocza 1974 r. przesłana I sekretarzowi KP PZPR w Tarnowie, 29 VI 1974 r., b.p.; AIPN Kr, 028/14, Sprawozdania i plany pracy RSB KP/KMiP MO w Tarnowie 1967–1974, Notatka służbowa ze spotkania z I sekretarzem KP PZPR, Tarnów, 26 I 1974 r., k. 314–315; *ibidem*, Informacja dotycząca oceny sytuacji operacyjno-politycznej na terenie miasta i powiatu Tarnów za rok 1974 w nawiązaniu do głównych kierunków działania SB KMIP w Tarnowie przedłożonych I sekretarzowi KP PZPR, Tarnów, 18 I 1975 r., k. 341–347.

⁵² J. Tarkowski, *System polityczny powiatu...*, s. 118.

Wśród tytułowych trzech podmiotów PZPR była graczem, który nadał ton wszystkim opisanym przedsięwzięciom. Partia określała kierunki polityki, podejmowała uchwały, wskazywała ich wykonawców, a także była centralnym ośrodkiem decyzyjnym. To ona sprawowała władzę na wszystkich poziomach struktury państwa.

Terenowe jednostki administracji państwowej były organami, które stosowały obowiązujące przepisy prawa, uchwalanego przez instytucje podporządkowane partii. W tym zakresie przysługiwały im kompetencje dotyczące wydawania decyzji administracyjnych. Po uchwaleniu ustawy o radach narodowych z 1958 r. kierownicy wydziałów prezydium rad narodowych stali się samoistnymi organami władzy. Wydziały miały zarządzać poszczególnymi dziedzinami spraw, które ustawa przyznała jako właściwe radzie narodowej określonego szczebla⁵³. W związku z tym ważną rolę w zbudowanym przez partię systemie odgrywała polityka personalna. Dzięki sieci powiązań i korelacji o charakterze podległości politycznej (zasada nomenklatury) bądź udziałowi w pracach ciała i organów podległych komitetom powiatowym PZPR przedstawiciele administracji terenowej (przewodniczący PMPR/PPRN, jego zastępca lub sekretarz, kierownicy wydziałów) mogli być inspirowani bądź poddawani presji w kwestii stosowania obowiązującego prawa w taki sposób, który satysfakcjonował lokalny ośrodek władzy.

Służba Bezpieczeństwa, podobnie jak aparat administracyjny, była narzędziem partii sprawującej władzę. SB miała wykrywać zagrożenia niebezpieczne dla władzy i im zapobiegać, a także zwalczać i kontrolować jej przeciwników. W pracy operacyjnej posługiwała się licznymi metodami (inwigilacją, obserwacją, rozpracowaniem, kombinacją operacyjną) oraz środkami – osobowymi (informatorzy, tajni współpracownicy, pomoce obywatelskie, kontakty operacyjne) i rzeczowymi (podśluchy pokojowe i telefoniczne, kontrola korespondencji, obserwacja zewnętrzna)⁵⁴. Co więcej, pozyskiwała i przetwarzała niezliczone ilości informacji, którymi dzieliła się z partią, a jeżeli wymagał tego interes władzy – także z innymi podmiotami, zwłaszcza organami administracyjnymi⁵⁵.

⁵³ E. Sokalska, *Organizacja lokalnego aparatu...*, s. 48.

⁵⁴ Zob. F. Musiał, *Podręcznik bezpieki. Teoria pracy operacyjnej Służby Bezpieczeństwa w świetle wydawnictw resortowych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych PRL (1970–1989)*, Kraków 2007.

⁵⁵ Szerzej na temat funkcji informacyjnej SB zob. M. Madej, *SB uprzejmie donosi...*, s. 83–120.

II. Polityka lokalna

Pierwszym obszarem, który można wskazać jako przestrzeń współdziałania wymienionych podmiotów, była sfera polityki lokalnej. Na fali zmian październikowych w zdecydowanej większości powiatów województwa krakowskiego w środowiskach wiejskich (gromadach), małomiasteczkowych, a także w ośrodkach powiatowych uaktywnili się dawni członkowie PSL. Byli wśród nich zarówno ludzie wykluczeni z ZSL w okresie „jednoczenia” ruchu ludowego, jak i w czasach tropienia „bogaczy” i „wodzirejów” buntujących chłopów przeciwko kolektywizacji wsi. W tym gronie znaleźli się również aktualni członkowie ZSL, którzy nie godzili się na dominację PZPR na obszarach wiejskich, a także ci działacze, którzy do stronnictwa wrócili w okresie polskiego października 1956.

Za terminem wymyślonym przez władze kryli się ludzie, których wspólnym celem było ograniczenie pozycji i wpływów PZPR na wsi – w instytucjach rolniczych, gromadzkich radach narodowych, na poziomie powiatowym, w życiu społeczno-kulturalnym. Kwestionowali oni prawo PZPR do narzucania chłopom rozwiązań sprzecznych z interesem wsi (m.in. w 1956 r. nawoływali do rozwiązywania spółdzielni produkcyjnych), krytykowali uległość ZSL wobec komunistów i negowali potrzebę obecności partyjnych aktywistów w lokalnych instytucjach⁵⁶.

Tego typu niespisany program nieformalnych grup skupiających niezależnych ludowców budził wśród komunistów niepokój. Oczywiście ludzie ci nie mieli szans na zbudowanie długotrwałych wpływów w strukturach powiatowych władz przedstawicielskich bądź administracyjnych, niemniej po październiku 1956 r. zdobyli kilka przyczółków, zwłaszcza tam, gdzie działaczom „prawicowym” udało się chwilowo uzyskać wpływ na kierowanie powiatowymi strukturami ZSL. Na fali październikowej „odwilży” doszło do zmian personalnych w wielu prezydiach powiatowych i gromadzkich rad narodowych, w wyniku których usunięto aktywistów partyjnych⁵⁷.

Jednym z liderów niezależnych działaczy ludowych był Stanisław Mierzwa, który pozostawał poza ZSL. W nowych realiach politycznych miał on wspólnie z kilkoma dawnymi peeselowcami istotny wpływ na

⁵⁶ ANKr, 29/1312/230, Protokoły posiedzeń egzekutywy KW PZPR w Krakowie wraz załącznikami 1957 r., Protokół nr 23/57 z dnia 13 IX 1957 r. z posiedzenia egzekutywy KW PZPR w Krakowie, s. 401–407.

⁵⁷ AIPN Kr, 056/3/DVD, t. 28, Meldunki sytuacyjne i telefoniczne z jednostek powiatowych SB 1957–1962, Informacja dotycząca sytuacji politycznej na wsi woj. krakowskiego, Kraków, 18 IX 1957 r., k. 171–188; J. Kwiek, *Rok 1956 w Krakowie i województwie (wybrane problemy)*, Kraków 1999, s. 88–93.

aktywność tych środowisk w województwie⁵⁸. Pozostawał też w dobrych relacjach z niektórymi działaczami WKW ZSL w Krakowie. Rezultatem inicjatyw niezależnych ludowców w województwie krakowskim było powstanie Związku Młodzieży Wiejskiej Rzeczypospolitej Polskiej „Wici” oraz Chłopskiego Towarzystwa Oświaty i Kultury⁵⁹.

Partia i SB miały taki sam pogląd na istotę tego zjawiska. Ludzie ci byli zagrożeniem dla powiatowych ośrodków władzy, dlatego środkami politycznymi i operacyjnymi należało ich spacyfikować i pozbawić jakiegokolwiek znaczenia w lokalnych wspólnotach. Oceniano, że środowiska te oddziałują na lokalne struktury ZSL, zatem kwestię tę poruszono na IX Plenum KC PZPR w maju 1957 r. Pod naciskiem kierownictwa PZPR problemem „prawicy” zajęły się także naczelne władze ZSL, które podczas VII Plenum NK ZSL we wrześniu 1957 r. podjęły uchwałę, w której wzywano do walki z „elementami prawicowymi” w stronnictwie⁶⁰. W MSW również zdawano sobie sprawę z istnienia tego zagrożenia i zalecano zwalczać je operacyjnie⁶¹.

Co ciekawe, niewielki udział w działaniach podejmowanych przeciwko działaczom „prawicy ludowej” wykazywała administracja terenowa. Wynikało to z braku uprawnień do ingerowania w sferę wykraczającą poza kompetencje administracyjne. Bezpieka, która kontrolowała te środowiska, także dostrzegała trudności ze stosowaniem wobec działaczy

⁵⁸ B. Dereń, *Krakowscy konfederaci. Ludowa opozycja w Krakowskim w latach 1945–1974*, Warszawa 2003, s. 138–139; AIPN Kr, 056/3/DVD, t. 28, Informacja dotycząca sytuacji politycznej na wsi woj. krakowskiego, Kraków, 18 IX 1957 r., k. 169–170.

⁵⁹ B. Dereń, *Krakowscy konfederaci...*, s. 81–85, 108–109; J. Kwiek, *Rok 1956 w Krakowie...*, s. 105–107.

⁶⁰ S. Stęпка, *Chłopi wobec wydarzeń politycznych w Polsce (1956–1959)*, Warszawa 1999, s. 72–73.

⁶¹ AIPN, 1585/217/DVD, Referat ministra spraw wewnętrznych tow. Wichy wygłoszony na naradzie krajowej w dn. 14 II 1957 r., k. 16. Już po wyborach do rad narodowych w 1958 r. jednostki powiatowe SB przeszły na tzw. system zagadnieniowy pracy, który miał się koncentrować wokół wyodrębnionych na terenie danego powiatu zagadnień. Obok zagadnienia „reakcyjnego kleru” zwalczanie „prawicy ludowej” było tym, które w swojej pracy wytypowała większość Referatów Służby Bezpieczeństwa. M. Kasprzycki, *System organizacji pracy powiatowych referatów Służby Bezpieczeństwa i próby jego reform w latach sześćdziesiątych*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2013, nr 1, s. 365–370; zob. także *idem*, *Działania Służby Bezpieczeństwa wobec tzw. prawicy ludowej na terenie województwa rzeszowskiego po październiku 1956 r.* [w:] *Represje wobec wsi i ruchu ludowego*, t. 2: 1956–1989. Materiały z konferencji naukowej 27–28 listopada 2003 r. w Rzeszowie pt. „Wies i ruch ludowy a władza w PRL w latach 1956–1989”, red. J. Gmitruk, Z. Nawrocki, Warszawa 2004, s. 179–188; S. Jankowiak, *Zwalczanie „prawicy” w ruchu ludowym w Wielkopolsce w okresie 1956–1960* [w:] *ibidem*, s. 189–199. Z kolei Robert Klementowski termin „prawica” zdefiniował w szerszym znaczeniu. Uwzględnił postawy antysystemowe po 1956 r. także wśród przedstawicieli innych grup i środowisk. Zob. R. Klementowski, *Służba Bezpieczeństwa...*, s. 97–128.

ludowych represji administracyjnych, bowiem wynikało to ze specyfiki ich aktywności politycznej⁶².

Niemniej można wskazać pewne działania podejmowane wobec osób zaliczanych do środowisk „prawicy ludowej”, które mogły być efektem współdziałania z partią i bezpieką. Zasadniczy problem polega na wskazaniu procesu decyzyjnego podejmowanego przez prezydium powiatowych rad narodowych lub ich wydziały, który byłby efektem inspiracji bądź zaleceń ze strony PZPR lub SB.

Analiza dokumentów wytworzonych przez SB potwierdza, że duża część informacji będących pokłosiem działań operacyjnych trafiała do lokalnych instancji partyjnych⁶³. Część z nich powiatowi działacze PZPR, o ile dotyczyło to członków ZSL, mogli rozstrzygać w bezpośrednich rozmowach z politykami reprezentującymi powiatowe władze ZSL bądź na forum Powiatowych Komisji Porozumiewawczych Partii i Stronnictw Politycznych. Nie można jednak wykluczyć – choć nie można także dowieść wprost, ponieważ brakuje na to potwierdzenia w źródłach – że pewne sprawy personalne załatwiano za pośrednictwem administracji terenowej⁶⁴. Dotyczy to przede wszystkim uprawnień nadzorczych, jakie ustawa o radach narodowych z 25 stycznia 1958 r. dawała prezydiom powiatowych rad narodowych wobec prezydiów gromadzkich rad narodowych i urzędów sołtysa, przywróconych tą ustawą⁶⁵, a także przepisów szczegółowych (statutów) dotyczących zakresu działania wydziałów

⁶² AIPN Kr, 08/91, Sprawa zagadnieniowa krypt. „Piast”, Pismo RSB KP MO w Myślenicach do mjr. Józefa Spisaka st. inspektora SB KW MO w Krakowie, Myślenice, 14 VI 1961 r., k. 157.

⁶³ Zob. np. AIPN Kr, 010/10558, t. 1, Sprawa zagadnieniowa dotycząca „prawicy ludowej” krypt. „Koniczyna”, Informacja o sytuacji politycznej w środowisku prawicy społecznej przekazana I sekretarzowi KP PZPR w Tarnowie przez zastępcę komendanta powiatowego MO ds. Bezpieczeństwa, Tarnów, 7 IX 1962 r., k. 275–277; *ibidem*, Informacja przekazana I sekretarzowi KP PZPR w Tarnowie przez RSB KP MO w Tarnowie [dotycząca sytuacji w środowisku „prawicy ludowej” w gromadzie Biskupice Radłowskie], Tarnów, 15 II 1962 r., k. 300–301; *ibidem*, Informacja o sytuacji w środowisku prawicy społecznej przekazana I sekretarzowi KP PZPR w Tarnowie przez RSB KP MO w Tarnowie, Tarnów, 5 II 1962 r., k. 305–307; zob. także AIPN Kr, 022/8/DVD, Kopie notatek służbowych przekazanych przez RSB KP MO w Nowym Sączu do I sekretarza KP PZPR i PPRN w Nowym Sączu z lat 1962–1970, *passim*; AIPN Kr, 026/20, t. 4, Meldunki i informacje RSB KP MO w Proszowicach do I sekretarza KP PZPR w Proszowicach i jednostek administracji publicznej 1969–1975, *passim*; AIPN Kr, 024/20, t. 1–2, Informacje RSB KP MO w Olkuszu przekazane I sekretarzowi KP PZPR w Olkuszu 1973–1974, *passim*.

⁶⁴ Nawet znalezienie w dokumentach administracji terenowej decyzji administracyjnych o charakterze represyjnym podjętych wobec konkretnych osób nie dałoby odpowiedzi, czy ich wydanie było zainspirowane przez inne podmioty (PZPR, SB), o ile w ich dokumentach nie znaleziono by takiego potwierdzenia.

⁶⁵ Dz.U., 1958, nr 5, poz. 16; E. Sokalska, *Organizacja lokalnego aparatu...*, s. 50.

PPRN (np. Finansowego, Rolnictwa i Leśnictwa, Wydziału Przemysłu i Handlu, Spraw Wewnętrznych)⁶⁶.

Wśród sfer, w których mogło dochodzić do doraźnej współpracy partii, administracji i bezpieki przeciw zjawisku „prawicy ludowej”, można wskazać kampanie wyborcze kandydatów do rad narodowych, zwłaszcza w latach 1958, 1961 i 1965, oraz aktywność poszczególnych osób w różnego rodzaju instytucjach politycznych i rolniczych.

Sytuacja przed wyborami zaplanowanymi na 2 lutego 1958 r. przysparzała komunistom wiele obaw w związku z dużą aktywnością niezależnych ludowców i członków ZSL, którzy wyłamali się z linii przyjętej przez władze naczelne stronnictwa⁶⁷. Antoni Dulemba, I sekretarz KP PZPR w Krakowie, przed zbliżającymi się wyborami wyraził następującą opinię: „Obserwuje się na wsi pewne ożywienie działalności organizacji ZSL-owskich oraz wrogich grup PSL-owskich i innych, które przygotowują się do akcji wyborczej, chcąc poobsadzać swoimi ludźmi kierownicze stanowiska w poszczególnych gromadzkich radach. Obserwuje się, że niektóre gromadzkie rady narodowe, gdzie elementy wyżej wspomniane posiadają pewne wpływy, wysunęły przodujący aktyw do Obwodowych Komisji Wyborczych celem niedopuszczenia tym samym do kandydowania tych towarzyszy partyjnych”⁶⁸.

W okresie kampanii wyborczej wobec tych środowisk działania zintensyfikowała SB, która na bieżąco przekazywała informacje komitetom powiatowym PZPR na temat nastrojów i zachowania kandydatów do gromadzkich i powiatowych rad narodowych. Zostały one wykorzystane przez I sekretarzy KP PZPR do rozmów ostrzegawczych i profilaktycznych z kandydatami najostrzej występującymi w kampanii przeciwko członkom PZPR. Właśnie na tym polu można dostrzec zaangażowanie przewodniczących prezydiów powiatowych rad narodowych, którzy podobnie jak sekretarze powiatowi prowadzili takie rozmowy, choć na mniejszą skalę. Zapewne część z nich odbyło się z inspiracji lokalnej instancji partyjnej, a część za sprawą bezpośrednich informacji przekazywanych przez bezpiekę. Oczywiście funkcjonariusze SB także stosowali ten instrument nacisku wobec osób kontestujących porządek wyborczy⁶⁹.

⁶⁶ Szczegółowy wykaz uchwał prezydiów miejskich i powiatowych rad narodowych woj. krakowskiego w sprawie ustalenia szczegółowych zakresów działania i organizacji wydziałów zob. Dziennik Urzędowy WRN w Krakowie, 10 I 1959 r., nr 1, poz. 1–21.

⁶⁷ J. Kwiek, *Rok 1956 w Krakowie...*, s. 112–114.

⁶⁸ ANKr, 29/2216/66, Protokoły posiedzeń egzekutywy KP PZPR w Krakowie 1957 r., Informacja KP PZPR Kraków o pracy weryfikacyjnej i przygotowaniach do wyborów Rad Narodowych [załącznik do protokołu z narady połączonych egzektyw KP PZPR Kraków, Miechów i Proszowice z dnia 7 XII 1957 r.], s. 431.

⁶⁹ J. Kwiek, *Wybory do rad narodowych w województwie krakowskim w 1958 roku*, „Studia Historyczne” 2004, z. 1, s. 65.

Sytuacja powtórzyła się w latach 1961 i 1965. Wprawdzie wówczas aktywność niezależnych ludowców osłabła, niemniej w kampanii wyborczej ponownie zaktywizowali się wszyscy ci, którym nie podobało się ingerowanie działaczy PZPR w sprawy wsi. Podobnie jak w poprzednich latach część zadań dotyczących pacyfikowania postaw „warcholskich” wśród kandydatów, zwłaszcza do gromadzkich rad narodowych, była udziałem przewodniczących PPRN⁷⁰.

W tym miejscu można przytoczyć słowa szefa SB w Limanowej Henryka Korzeniowskiego wypowiedziane podczas posiedzenia egzekutywy KP PZPR w Limanowej (był jej członkiem), w czasie której oceniano przebieg kampanii wyborczej i wyborów do rad narodowych w 1961 r. Odnosząc się wydarzeń w Kasince Małej, gdzie w czasie kampanii doszło do skazania członków PZPR przez działaczy „prawicowych”, Korzeniowski powiedział: „[...] są na naszym powiecie pewne środowiska, można by powiedzieć, wrogie i trzeba byłoby jakoś z tym skończyć, u nas nie ma takiego artykułu, aby za wrogą działalność karać czy też wrogą działalność zwalczać represjami, i nie ma mowy, aby w Kasince w ten sposób można było zmienić, tam trzeba politycznego uderzenia. [...] Na tej gromadzie tę wrogą działalność można tylko zwalczyć politycznie”⁷¹.

Lokalni działacze ludowi zaangażowali się również w odbudowę rzeczywistych instytucji samorządu rolniczego – kółek rolniczych, które miały być alternatywą dla kolektywistycznych rozwiązań PZPR. Także tutaj władze bardzo szybko zdusiły niezależny rozwój tych instytucji i poddały je kontroli PZPR⁷². Wiele osób dotychczas wspierających rozwój kółek zaczęło się wówczas obawiać, że będzie to krok w kierunku ponownej kolektywizacji

⁷⁰ AIPN Kr, 056/9/DVD, t. 2, Meldunki i raporty SB dotyczące nastrojów społecznych, kampanii wyborczej i wyborów do Sejmu i rad narodowych na terenie woj. krakowskiego 1961 r., Sprawozdanie dotyczące podsumowania pracy RSB KP MO w Dąbrowie Tarnowskiej w okresie wyborczym do Sejmu PRL i rad narodowych w dniu 16 IV 1961 r., Dąbrowa Tarnowska, 19 IV 1961 r., k. 217; *ibidem*, t. 5, Sprawozdanie z pracy RSB KP MO w Wadowicach z okresu wyborczego do Sejmu i rad narodowych, Wadowice, 19 IV 1961 r., k. 200; AIPN Kr, 056/10/DVD, t. 3, Meldunki i raporty operacyjne RSB dotyczące sytuacji politycznej i nastrojów społecznych na terenie woj. krakowskiego w okresie kampanii wyborczej do Sejmu i rad narodowych 1965 r., Sprawozdanie o sytuacji i przebiegu realizacji zadań związanych z wyborami do Sejmu PRL i rad narodowych, Bochnia, 3 VI 1965 r., k. 37; *ibidem*, Sprawozdanie o sytuacji i przebiegu realizacji zadań związanych z wyborami do Sejmu i rad narodowych, Chrzanów, 4 VI 1965 r., k. 105–106; *ibidem*, Sprawozdanie o sytuacji i przebiegu realizacji zadań związanych z wyborami do Sejmu PRL i rad narodowych, Nowy Sącz, 3 VI 1965 r., k. 358.

⁷¹ ANKr, 29/2217/79, Protokoły posiedzeń egzekutywy KP PZPR w Limanowej 1961 r., Protokół nr 10 z posiedzenia egzekutywy KP PZPR w Limanowej odbytej w dniu 19 IV 1961 r., b.p.

⁷² S. Stępką, *Chłopi wobec groźby kolektywizacji rolnictwa w latach 1956–1970* [w:] *Wież w Polsce Ludowej*, red. G. Miernik, Kielce 2005, s. 114.

rolnictwa, dlatego zaangażowały się w hamowanie tych inicjatyw. Rozwój kółek rolniczych, po tym jak ich działalności w 1959 r. nadano nowe ramy organizacyjne (Centralny Związek Kółek Rolniczych wraz ze strukturami wojewódzkimi i powiatowymi), stał się istotnym elementem programu PZPR. Powiatowe komitety partii podejmowały uchwały, w których zobowiązywały różne instytucje do włączania się w ich rozbudowę. Tak zrobili m.in. delegaci na konferencję sprawozdawczo-wyborczą KP PZPR w Myślenicach, która odbyła się w grudniu 1959 r. W przyjętej uchwale o pracy instancji partyjnej w kolejnej kadencji m.in. poruszono kwestię zaangażowania się administracji państwowej w rozwój kółek rolniczych⁷³.

Bezpieka niejednokrotnie przekazywała informacje o nieprawidłowościach w kółkach rolniczych lub tzw. rozbijackiej działalności reprezentantów „prawicy ludowej”, które trafiały do KP PZPR. Przy okazji wyborów do Powiatowych Związków Kółek Rolniczych wspólnie z partią „eliminowała” z ich składu niezależnych ludowców⁷⁴. W tego typu akcjach przedstawiciele administracji powiatowej mogli być zaangażowani, niemniej brak dostatecznych źródeł, które wprost to potwierdzają.

Wiele zależało od pracy operacyjnej SB i skuteczności wykrywania postaw antysystemowych osób ze środowisk „prawicy ludowej”. W celu rozpoznania sytuacji i zachowania tych osób bezpieka sięgała często po pomoc nieformalnych źródeł informacji, które dzięki ich funkcjom lub zajmowanym stanowiskom służyły bezpiece poufną wiedzą na temat kontrolowanych osób. Poniżej przytoczymy kilka przykładów.

Edward Mliczek, prezes Gminnej Spółdzielni w Łososinie Dolnej w powiecie nowosądeckim, dał się poznać jako przeciwnik członków PZPR, czego wyrazem było ich zwolnienie z GS. SB postanowiła wykorzystać informacje na temat możliwych nieprawidłowości w tej organizacji. W ramach działań inspiracyjno-represyjnych do GS wysłano kontrolę z Wydziału Rolnictwa PPRN w Nowym Sączu, która w podległych jej jednostkach dopatrzyła się niegospodarności. Ich wykrycie posłużyło na początku 1959 r. jako pretekst do zwolnienia Mliczka ze stanowiska prezesa spółdzielni⁷⁵.

⁷³ ANKr, 29/2265/10, Powiatowa konferencja sprawozdawczo-wyborcza KP PZPR w Myślenicach 19 XII 1959 r., Uchwała IX powiatowej konferencji sprawozdawczo-wyborczej KP PZPR w Myślenicach odbytej w dniu 19 XII 1959 r., s. 295–297.

⁷⁴ AIPN Kr, 010/10558, Sprawa zagadnieniowa krypt. „Koniczyna”, Sprawozdanie RSB KP MO w Tarnowie za III kwartał 1960 r., k. 58; AIPN Kr, 028/1, t. 23, Sprawozdania z pracy RSB KP MO w Tarnowie za 1962 r., Sprawozdanie kwartalne RSB KP MO w Tarnowie za okres od 15 VI do 15 IX 1962 r., Tarnów, 14 IX 1962 r., k. 83–84.

⁷⁵ AIPN Kr, 010/9067, Sprawa ewidencyjno-obszerniowa dotycząca E. Mliczka, Notatka służbowa ppor. W. Kamieniarza, Nowy Sącz, 16 V 1958 r., b.p.; *ibidem*, Notatka służbowa sporządzona przez ppor. W. Kamieniarza, Nowy Sącz, 27 V 1959 r.; *ibidem*,

Na początku 1960 r. SB z Tarnowa otrzymała informację o „rozrabiackiej” działalności w Biskupicach Radłowskich grupy osób na czele z Antonim Marcinkowskim i Tomaszem Kusiosem. Mieli oni w rozmowach z mieszkańcami formułować różnego rodzaju nieprawdziwe zarzuty pod adresem Karola Kurtyki z ZSL, przewodniczącego PGRN w Niedomicach, a następnie doprowadzić do usunięcia go z tego stanowiska i zastąpienia osobą z ich środowiska. Bezpieka poinformowała o tym przewodniczącego PPRN, który w trybie pilnym zwołał posiedzenie przydzium GRN, na które przybyła także grupa kontestująca przewodniczącego. W trakcie spotkania Marcinkowskiemu zarzucono nadużycia gospodarcze. SB wykorzystała to, aby przeprowadzić zakulisowe działania, które miały doprowadzić do pozbawienia Marcinkowskiego mandatu radnego PRN, a Tomasza Kusiora – stanowiska sołtysa Biskupic Radłowskich. W tym celu zainspirowała PPRN do podjęcia kroków administracyjnych. Ta wysłała do Biskupic komisję, która ujawniła wiele zaniedbań, co wykorzystano, by odwołać Kusiora ze stanowiska⁷⁶. W rozmowie z przewodniczącym PPRN w Tarnowie SB uzyskała zapewnienie, że ten wykorzysta swoje uprawnienia, by złożyć wniosek o odwołanie Marcinkowskiego z funkcji radnego PRN, a jego zachowanie poruszy na posiedzeniu Komisji Porozumiewawczej Partii i Stronnictw Politycznych⁷⁷.

SB z Myślenic w ramach sprawy operacyjnej obserwacji działacza „prawicowego” Ludwika Pilcha z Czaśławia, bezpartyjnego, w przeszłości członka PSL, ustaliła w 1961 r., że pracując w wylęgarni drobiu, „miał braki kasowe”. Posłużyło to do powiadomienia Wydziału Finansowego PPRN, który przeprowadził w tym zakładzie kontrolę, a ta wykazała nieprawidłowości w wysokości kilku tysięcy złotych. Pilch zobowiązał się pokryć koszty, jednak – jak informowała SB – „doszedł do przekonania, że jest w zainteresowaniu przez organa milicji i od tego czasu unika wszelkich kontaktów i rozmów na tematy polityczne”⁷⁸.

Z biegiem czasu aktywność „prawicy ludowej” słabła, jednak pod koniec lat sześćdziesiątych bezpieka zaczęła ponownie dokładniej przyglądać

Streszczenie materiałów w sprawie ewidencyjno-obszaryjnej nr 3777/F, Nowy Sącz, 23 VII 1959 r., b.p.

⁷⁶ AIPN Kr, 028/1, t. 22, Sprawozdania kwartalne RSB KP MO w Tarnowie 1959–1962, Sprawozdanie kwartalne RSB KP MO w Tarnowie za okres od 1 I do 30 III 1960 r., Tarnów, 23 III 1960 r., k. 123; AIPN Kr, 010/10164, t. 1, Skomasowane materiały operacyjne dotyczące A. Marcinkowskiego, Notatka służbowa sierż. E. Fundamenta, Niedomice, 29 III 1960 r., k. 132–133.

⁷⁷ AIPN Kr, 010/10164, t. 1, Notatka służbowa z rozmowy z T. Okazem, przewodniczącym PPRN w Tarnowie, Tarnów, 18 III 1960 r., k. 127–127v.

⁷⁸ AIPN Kr, 08/91, Raport z oceny pracy RSB KP MO w Myślenicach po zagadnieniu prawicy wiejskiej, Myślenice, 21 VI 1961 r., k. 168.

się niezależnym ludowcom, którzy konsekwentnie pielęgowali tradycje PSL i utrzymywali kontakty z Mierzwą. Zdaniem SB ich kontrola pozwalała na „rozwiniecie pracy politycznej” przez instancję partyjną⁷⁹. SB wspólnie z PZPR i administracją terenową przeszkodziły w nadaniu wysokiej rangi zaplanowanym przez to środowisko na 25 października 1970 r. w Wierzchosławicach uroczystościom 25. rocznicy śmierci Wincentego Witosa, które przygotowywał m.in. Mierzwa. Na podstawie informacji uzyskanych przez SB m.in. od Jerzego Matusa pracownik PPRN w Tarnowie przeprowadził rozmowę z proboszczem parafii w Wierzchosławicach ks. Janem Rysiewiczem. Duchowny przyznał, że Mierzwa spotkał się z bp. Jerzym Ablewiczem, który miał potwierdzić udział w uroczystościach 25 października. W notatce sporządzonej z rozmowy z ks. Rysiewiczem urzędnik zanotował: „Proboszcz spodziewa się kilkudziesięciu, może z 80 księży. Nie wie, co biskup dalej będzie chciał robić, i nie wypada mu pytać, ale gdyby chciał iść na cmentarz, a wtedy jakiś chłop może wziąć krzyż i aby władze nie miały potem do proboszcza pretensji, to dlatego on prosi o zezwolenie na zgromadzenie. Sam proboszcz zamierza iść na cmentarz, aby tam odprawić modlitwy i po ich zakończeniu zwinąć wszystko, gdyż przypuszcza, że później będą tam jakieś uroczystości świeckie, chyba będzie przemawiał Mierzwa – bo on co roku to robi, może będą przemawiać też inni. Wie, że będą tam sztandary ludowców, bo kilka jest ich już w kościele, i jak wie, to po domach też są, a i delegacje przywiezły sztandary. Prosi, aby władze nie zakazywały rozwinięcia tych sztandarów w kościele czy na cmentarzu, bo szkoda zadrażnień [...]”⁸⁰. Tego samego dnia proboszcz wystąpił do PPRN w Tarnowie o wydanie zgody na odbycie zgromadzenia w Wierzchosławicach 25 października 1970 r., jednak WSW PPRN, w wyniku uzgodnień kolektywu powiatowego, powiadomił proboszcza, by na nabożeństwach w niedzielę 18 października „nie podawał komunikatów nawołujących do tego zgromadzenia”. Ostatecznie ks. Rysiewicz poinformował z ambony tylko o uroczystej mszy świętej w kościele i modlitwie na cmentarzu przed grobem Witosa⁸¹.

⁷⁹ AIPN Kr, 034/18, t. 1, Informacja dotycząca oceny działalności SB w pow. Tarnów, Tarnów, 24 IV 1969 r., b.p.

⁸⁰ B. Dereń, *Krakowscy konfederaci...*, s. 236; J. Skicki, *Wkład Stanisława Mierzwę w powołanie i działalność Muzeum Wincentego Witosa w Wierzchosławicach oraz Towarzystwa Przyjaciół tegoż Muzeum* [w:] *Stanisław Mierzwa 1905–1985. Ludowiec i działacz niepodległościowy*, red. nauk. M. Szytma, Warszawa–Kraków 2011, s. 235–236; ANKr, PWRN Stow. 760, Notatka służbowa z przeprowadzonej rozmowy przedstawiciela PPRN w Tarnowie w dniu 14 X 1970 r. z proboszczem parafii Wierzchosławice ks. Janem Rysiewiczem, s. 499.

⁸¹ ANKr, PWRN Stow. 760, Bieżąca informacja WSW PPRN w Tarnowie dotycząca uroczystości związanych z 25. rocznicą śmierci W. Witosa, Tarnów, 19 X 1970 r., s. 503–505.

III. Problematyka gospodarcza

Sfera gospodarki, podobnie jak inne obszary, znajdowała się pod absolutnym nadzorem PZPR⁸². W powiatach i miastach na prawach powiatów instancje partyjne miały rozbudowane komórki partyjne w zakładach i przedsiębiorstwach, dysponowały pulą miejsc nomenklaturowych w najważniejszych zakładach, a przedstawiciele administracji zakładowej byli członkami egzekutyw i zasiadali w komisjach problemowych KP PZPR. Tematyka gospodarcza pojawiała się zarówno na posiedzeniach plenarnych, jak i egzekutywach, a ponadto władze partyjne organizowały narady z tzw. aktywem gospodarczym, na których omawiano najważniejsze kwestie sytuacji ekonomicznej w powiatach⁸³.

Po 1956 r. aparat bezpieczeństwa w bardzo dużym stopniu odszedł od ingerencji w nadzorowanie zakładów przemysłowych (zlikwidowano referaty ochrony i referaty wojskowe), jednak stopniowo, począwszy od początku lat sześćdziesiątych, ponownie zaczął systematycznie zabezpieczać obiekty gospodarcze. Na szczeblu powiatowym wyrazem tej tendencji było obejmowanie ważnych zakładów i przedsiębiorstw kontrolą w ramach teczek podręcznych, a następnie spraw obiektowych⁸⁴. Ponadto

⁸² Zob. np. M. Tymiński, *PZPR i przedsiębiorstwo. Nadzór partyjny nad zakładami przemysłowymi 1956–1970*, Warszawa 2001; *idem*, *Zmiany zaangażowania Komitetu Warszawskiego PZPR w sprawy gospodarki i przemysłu w latach 1950–1975*, „Rocznik Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 2019, t. 80, s. 315–348.

⁸³ ANKr, 29/2219/69, Protokoły posiedzeń egzekutywy KP PZPR w Oświęcimiu z załącznikami 1961 r., Protokół nr 63 z posiedzenia egzekutywy KP PZPR w Oświęcimiu odbytego w dniu 9 V 1961 r., b.p.; ANKr, 29/2219/36, Plenarne posiedzenia KP PZPR w Oświęcimiu 1964, Projekt składu komisji problemowych do zatwierdzenia na plenum [załącznik do protokołu nr 2 z posiedzenia plenarnego KP PZPR w Oświęcimiu z dnia 16 IX 1964 r.], b.p.; ANKr, 29/2271/128, Protokoły posiedzeń egzekutywy KP PZPR w Wadowicach 1971 r., Protokół nr 7 z posiedzenia egzekutywy KP PZPR w Wadowicach odbytego w dniu 14 III 1971 r., b.p.; ANKr, 29/2271/164, KP PZPR w Wadowicach: protokoły obrad konferencji sprawozdawczo-wyborczych KZ PZPR przy AZPB w Andrychowie 1970–1971, *passim*; ANKr, 29/2271/168, KP PZPR w Wadowicach: protokoły posiedzeń plenarnych KZ PZPR przy AZPB w Andrychowie, 1966–1973, *passim*; ANKr, 29/2240/167, KP PZPR w Tarnowie: protokoły narad aktywu partyjno-gospodarczego 1949, 1953, 1956, 1959, 1961–1962, Protokół z narady delegatów na konferencję wojewódzką PZPR odbytej w dniu 15 III 1962 r. w rejonie Tarnów, b.p.; ANKr, 29/2261/186, KP PZPR w Nowym Sączu: protokoły narad aktywu partyjno-gospodarczego 1963–1964, *passim*; ANKr, 29/2261/53, Posiedzenia plenarne KP PZPR w Nowym Sączu 1971 r., Protokół nr 3/71 z plenarnego posiedzenia KP PZPR w Nowym Sączu odbytego w dniu 6 V 1971 r., b.p.; ANKr, 29/2230/140, KP PZPR w Brzesku: protokoły narad aktywu partyjno-gospodarczego 1959–1963, 1971–1973, *passim*; zob. także Ł. Kielak, *Polityka społeczno-gospodarcza PZPR w powiecie mińsko-mazowieckim w latach 1956–1970*, „Rocznik Mińsko-Mazowiecki” 2011, z. 19, s. 191–262.

⁸⁴ Zob. AIPN Kr, 028/23, Charakterystyki kontrwywiadowcze RSB w Tarnowie za lata 1958–1975; Charakterystyka kontrwywiadowcza obiektu Zakłady Azotowe w Tarnowie,

referaty SB informowały na bieżąco władze partyjne o sytuacji w jednostkach gospodarczych, nastrojach pracowników, wypadkach, przypadkach niegospodarności bądź korupcji⁸⁵.

Problemem, podobnie jak we wcześniej poruszonych kwestiach, był udział administracji terenowej w przedsięwzięciach partii i SB w zakresie funkcjonowania gospodarki narodowej na terenie powiatów. *Ustawa z dnia 25 stycznia 1958 r. o radach narodowych* regulowała te kwestie w przypadku powiatowych rad narodowych dość szeroko, dotyczyły one przede wszystkim gospodarki uspołecznionej (handlu, gastronomi, budownictwa, mechanizacji rolnictwa, budowy i utrzymania dróg) oraz przedsiębiorstw przemysłu terenowego i remontowo-budowlanych. Kompetencje prezydentów powiatowych rad narodowych i ich wydziałów regulowały przepisy ustawy z 25 stycznia 1958 r. i przepisy szczegółowe⁸⁶.

We wspomnianej ustawie przyznawano pewien zakres uprawnień w stosunku do przedsiębiorstw zarządzanych centralnie wyłącznie prezydentom wojewódzkich rad narodowych⁸⁷. W zakresie kompetencji rad narodowych i administracji terenowej zmiany przyniosła reforma z lat 1972–1973, która przywróciła gminy i wprowadziła nowe rozwiązania w kwestii kompetencji rad narodowych i terenowych organów administracji państwowej⁸⁸.

Z wymienionych powodów współdziałanie tytułowych podmiotów w tym obszarze nie było zjawiskiem powszechnym i systematycznym, niemniej można wskazać pewne sfery, w których współpracowano.

W trakcie protestów w jednostkach gospodarki uspołecznionej lub w razie groźby wybuchu strajków kompetencje nadzorcze mogli egzekwować przewodniczący rad narodowych, a przy okazji współdziałać z partią i bezpieką.

Tarnów, 19 XII 1958 r., k. 71–89; *ibidem*, Uzupełnienie charakterystyki kontrwywiadowczej po linii ochrony przemysłu, Tarnów, 2 I 1960 r., k. 135–207; AIPN Kr, 08/117, Sprawa obiektowa „Węzeł” dotycząca zabezpieczenia AIPN Kr, 00233/1/DVD, Dziennik rejestracyjny KW MO/WUSW w Krakowie nr 1-12125, 1972–1973, *passim*.

⁸⁵ Zob. np. AIPN Kr, 026/20, t. 4, Informacje RSB KP MO w Proszowicach do I sekretarza KP PZPR i jednostek administracji publicznej, 1969–1975, *passim*; AIPN Kr, 024/20, t. 1–2, Notatki i informacje przekazywane przez RSB KP MO w Olkuszu I sekretarzowi KP PZPR, 1973–1974, *passim*; AIPN Kr, 016/9, t. 5, Informacje RSB KM MO w Jaworznie do I sekretarza KM PZPR i Wydziału IV SB KW MO w Krakowie 1970–1975, *passim*.

⁸⁶ E. Sokalska, *Organizacja lokalnego aparatu...*, s. 46–47; L. Jastrzębski, *Zarys historii terenowych organów władzy i administracji państwowej* [w:] *Terenowe organy administracji i rady narodowe po reformie*, red. J. Służewski, Warszawa 1977, s. 67–98; M. Elżanowski, *Kompetencje rad narodowych i terenowych organów administracji* [w:] *Terenowe organy administracji...*, s. 210–218; Z. Rybicki, *Administracja gospodarcza w PRL*, Warszawa 1978, s. 115–134.

⁸⁷ Z. Leoński, *Kompetencje prezydentów...*, s. 89–90.

⁸⁸ M. Elżanowski, *Kompetencje rad narodowych...*, s. 219–266.

W dniu 9 lipca 1971 r. SB otrzymała wiadomość, że ponad 50 pracowników Powiatowego Zarządu Dróg Lokalnych (PZDL – przedsiębiorstwo podległe PRN w Nowym Sączu) nie podjęło pracy w ramach protestu w związku z niewypłaceniem im wynagrodzenia za przepracowane godziny nadliczbowe. Porucznik Władysław Kamieniarz dowiedział się od sekretarza Podstawowej Organizacji Partyjnej przy PZDL, że winne temu jest kierownictwo zakładu, które nie sprawowało właściwej kontroli nad pracownikami wykonującymi różne zadania w terenie (brak nadzoru nad operatorami). Informację przekazano KP PZPR i przewodniczącemu PPRN. Po konsultacjach tych podmiotów zwolniono zastępcę kierownika PZDL. Ponadto egzekutywa KP PZPR miała ocenić postawę kierownika w najbliższym czasie⁸⁹.

Dzięki nadzorowi powiatowych jednostek SB nad kompleksem rolno-spożywczym wykryto wiele nieprawidłowości, nadużyć i zaniedbań obowiązków służbowych przez kierowników jednostek gospodarczych z tego sektora.

Podczas jednej z kontroli pracy RSB w Nowym Sączu zwrócono uwagę ppor. W. Kamieniarzowi, aby w gromadzkich radach narodowych ustalił, czy osoby znane z postawy antysystemowej wywiązały się z obciążeń na rzecz państwa. Byli wśród nich zamożni chłopi, którzy zostali obłożeni stosunkowo wysokimi podatkami i obowiązkowymi dostawami. Zasugerowano, by w razie jakichkolwiek zaległości wystąpić w porozumieniu z PPRN i Wydziałem Skupu wobec takich dłużników do kolegium karno-orzekającego⁹⁰.

W 1964 r. w okresie prac polowych bocheńska SB w wyniku pracy operacyjnej uzyskała informację, że podczas omłotów w niektórych częściach powiatu zanotowano wypadki wykorzystywania tej akcji przez prywatnych właścicieli agregatów omłotowych, którzy robili to nielegalnie

⁸⁹ AIPN Kr, 056/3/DVD, t. 46, Meldunki i informacje RSB woj. krakowskiego za 1971 r., Meldunek informacyjny nr 14/71, Nowy Sącz, 10 VII 1971 r., k. 198–199; *ibidem*, Uzupełnienie do meldunku informacyjnego nr 14/71 z dn. 10 VII 1971 r., Nowy Sącz, 12 VII 1971 r., k. 200. O innych przypadkach niezadowolonia pracowników zatrudnionych w jednostkach gospodarczych podlegających radom narodowym zob. AIPN Kr, 060/2, t. 35, Meldunki specjalne i informacje z jednostek terenowych SB 1963 r., Meldunek specjalny RSB KP MO w Nowym Targu dotyczący przerwania pracy przez pracowników Wydziału Komunikacji PPRN Nowy Targ, 10 IV 1963 r., b.p.; AIPN Kr, 056/3/DVD, t. 42, Meldunki i informacje RSB KM i KP MO do Wydziału III SB KW MO w Krakowie 1970 r., Meldunek RSB KP MO w Limanowej do naczelnika Wydziału III SB KW MO w Krakowie, Limanowa, 25 VI 1970 r., k. 374.

⁹⁰ AIPN Kr, 060/28, t. 13, Sprawozdania i raporty z pracy RSB KP MO w Nowym Sączu za lata 1957–1963, Raport z przeprowadzonej analizy spraw i agentury oraz udzielenia wytycznych w pracy operacyjnej oficerom operacyjnym w RSB KP MO w Nowym Sączu, 27 X 1960 r., b.p.

(bez zgody wydanej przez urząd). Takie zachowanie szkodziło kółkom rolniczym. SB alarmowała, że w ten sposób kółka rolnicze nie wykonywały planów i generowały koszty, a „prywaciarze” osiągalni dochody, z których nie odprowadzali podatków. Poza tym „nie przestrzegają zasad bezpieczeństwa pracy, obsługują sami, pobierają niższe ceny, a tym samym paraliżują rozwój i działalność K.R”. „W celu przecięcia destrukcyjnej działalności elementu spekulanckiego” bocheńska SB zlokalizowała te osoby i wystąpiła do Wydziału Finansowego PPRN z propozycją opodatkowania ich i ukarania za działalność bez pozwolenia⁹¹.

SB była aktywna zwłaszcza w zakresie zabezpieczenia gospodarki i zwalczania wielu patologii po VI zjeździe KC PZPR, który odbył się w grudniu 1971 r. To w czasie jego obrad podjęto uchwały dotyczące rozwoju gospodarczego Polski („Aby Polska rosła w siłę, a ludzie żyli dostatniej”), które przenoszono w teren. Znalazło to odbicie w nakreślonych dla resortu spraw wewnętrznych zadaniach realizowanych przez SB i MO – ogólnopństwowych akcjach o kryptonimach: „Porządek”, „Obiekt” i „Inwestycje”⁹².

W kolejnych latach stale mobilizowano bezpieczeństwo do wypełniania opisanych wcześniej zadań, co znalazło odzwierciedlenie we fragmentach dyrektywy nr 4 MSW z marca 1973 r. Odwoływano się w niej do potrzeby konsekwentnej realizacji programu rozwoju gospodarczego przyjętego na VI zjeździe KC PZPR, zwracano uwagę na konieczność kontynuowania działań mających na celu ujawnianie negatywnych zjawisk, takich jak „łamanie dyscypliny pracy, nadmiernej i nieuzasadnionej absencji w pracy, naruszania procesów technologicznych, nieprzestrzegania przepisów ppoż. i bhp” czy też wykrywania sprawców rozmyślnie wyrządzających szkodę w różnych gałęziach gospodarki⁹³. Oczywiście należy mieć na względzie, że większość działań podejmowanych w ramach tych akcji obejmowała

⁹¹ AIPN Kr, 012/12/DVD, t. 4, Materiały operacyjne RSB KP MO w Bochni 1963–1964, Pismo do naczelnika Wydziału III SB KW MO w Krakowie, Bochnia, 26 IX 1964 r., k. 33–34.

⁹² J. Kaliński, *Historia gospodarcza Polski Ludowej*, Białystok 2005, s. 73–74; AIPN Kr, 0179/1412, Program realizacji uchwał VI zjazdu KC PZPR przez organizacje partyjne i jednostki MO i SB regionu krakowskiego, Kraków, 15 II 1972 r., b.p.; zob. m.in. AIPN Kr, 060/71, Akcja „Porządek-72”, *passim*; AIPN Kr, 056/3/DVD, t. 70, Akcja „Obiekt”, *passim*; AIPN Kr, 056/3/DVD, t. 71, Dokumentacja Wydziału III SB KW MO w Krakowie z kontroli w zakresie ochrony tajemnicy państwowej i służbowej, *passim*; AIPN Kr, 056/3/DVD, t. 72, Akcja „Inwestycje” 1973 r., *passim*; AIPN Kr, 068/6, t. 2, Harmonogram przedsięwzięć organizacyjno-wychowawczych do akcji krypt. „Porządek”, *passim*.

⁹³ Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Delegatura w Bydgoszczy, AIPN By, 077/120, Zarządzenia, wytyczne, pisma okólne komendanta wojewódzkiego MO w Bydgoszczy za lata 1969–1975, Dyrektywa nr 4 kierownictwa MSW, Warszawa, 13 III 1973 r., k. 15.

największe i kluczowe zakłady przemysłowe, podległe poszczególnym ministerstwom lub zjednoczeniom. Brak wystarczających kompetencji sprawił, że w kontrolach przeprowadzanych w tych jednostkach nie uczestniczyli przedstawiciele administracji powiatowej, za to aktywni byli pracownicy administracyjni i techniczni tych zakładów⁹⁴.

W 1972 r. KW MO sporządził harmonogram działań w zakresie poprawy stanu bezpieczeństwa i porządku publicznego oraz dyscypliny społecznej w regionie krakowskim. Uwzględniono zadania dla różnych pionów MO i SB oraz administracji wojewódzkiej i powiatowej. W prace związane z ochroną gospodarki narodowej przed kradzieżami mienia społecznego i marnotrawstwem włączono pion III RSB, którego funkcjonariusze byli zaangażowani wspólnie z przedstawicielami innych organów m.in. w kontrolę stanu zabezpieczenia zakładów na terenie powiatów. W latach 1972–1973 komisje złożone z przedstawicieli Wydziału Handlu, Przemysłu i Usług, a także Rolnictwa, Leśnictwa i Skupu PPRN, straży pożarnej, sanepidu i SB (czasem w zastępstwie funkcjonariusza RSB delegowano innego pracownika KMIP MO) przeprowadzały zgodnie z ustalonym harmonogramem kontrole w wytypowanych jednostkach, w których zwracano uwagę m.in. na takie aspekty (w zależności od ich charakteru), jak karalność osób na kierowniczych stanowiskach, zabezpieczenie zakładu, sposób zabezpieczenia, ochrony bądź składowania surowców (towarów), zabezpieczenie kancelarii tajnej, stan sanitarno-higieniczny, przestrzeganie przepisów przeciwpożarowych i bhp. Kontrole zrealizowano m.in. w OSM w Krynicy, POM w Podegrodziu i Krynicy, GS „Sch” w Grybowie i Podegrodziu, Nowosądeckich Zakładach Spożywczych Przemysłu Terenowego w Grybowie, w bazach Kótek Rolniczych (m.in. w Podegrodziu, Łososinie Dolnej, Tęgoborzy, Łącku, Starym Sączu, Łabowej, Biegonicach), MBM w Mochnacze Wyżnej, Rolniczej Spółdzielni Produkcyjnej „Pionier” w Łabowej, Zakładzie Usług Remontowo-Budowlanych przy PZGS w Nowym Sączu, Stacji Sekcji Roślin „Aleksandrówka” – gospodarstwa w Zabęlczu, Wielopolu i Białej Niżnej. W odstępie kilku miesięcy kontrole powtarzano, zwłaszcza tam, gdzie wykryto nieprawidłowości, np. w POM w Podegrodziu (kontrola 8 listopada 1972 r. i kontrola sprawdzająca wykryte nieprawidłowości 2 marca 1973 r.)⁹⁵.

⁹⁴ AIPN Kr, 056/3/DVD, t. 70, Protokół z kontroli stanu zabezpieczenia i ochrony Wytwórni Silników Wysokoprężnych w Andrychowcie podległej Zjednoczeniu Przemysłu Lekkiego i Silnikowego przeprowadzonej w dniach 22–25 III 1972 r., [Wadowice], k. 216–228; *ibidem*, Notatka służbowa dotycząca kontroli Zakładów Chemicznych „Azot” w Jaworznie i garbarni „Szcakowa”, Jaworzno, 2 VI 1972 r., k. 130.

⁹⁵ ANNS 31/53/256, PPRN w Nowym Sączu: Komisja Administracji i Porządku Publicznego 1966–1973, Protokół z kontroli przeprowadzonej w Zakładzie Produkcyjnym

Tego typu kontrole z udziałem funkcjonariuszy SB i pracowników administracji terenowej w latach 1972–1973 były regularnie przeprowadzane w jednostkach gospodarki uspołecznionej, podległych wydziałom prezydiów powiatowych rad narodowych⁹⁶.

IV. Polityka wobec stowarzyszeń

Działalność różnego rodzaju stowarzyszeń (m.in. kulturalnych, narodowych, kombatanckich), tak jak i inne dziedziny życia, podlegała kontroli władz. Organy administracyjne sprawowały nadzór nad nimi na podstawie ogólnych przepisów prawa (ustawa o stowarzyszeniach) i szczegółowych regulacji, definiujących ich obowiązki (dotyczy to wspomnianych statutów wydziałów prezydiów PRN). SB w ramach pracy operacyjnej, m.in. za sprawą sieci agenturalnej, profilaktycznie kontrolowała tę sferę aktywności obywateli. W przypadku zachowań lub zjawisk, które mogły naruszać interes partii bądź wywoływać np. niepokoje społeczne, bezpieczeństwa podejmowała aktywniejsze działania i informowała o tym „czynniki polityczne”, czyli partię, ewentualnie organy administracyjne.

Zdarzało się, że pewne inicjatywy wychodziły z kręgów administracji. W 1969 r. Urząd Spraw Wewnętrznych PWRN w Krakowie przekazał Wydziałowi Administracyjnemu KW PZPR w Krakowie pewne sugestie co do pracy wydziałów spraw wewnętrznych prezydiów PPRN,

OSM w Krynicy w dniu 24 X 1972 r., k. 1012–1014; *ibidem*, Protokół z kontroli przeprowadzonej w POM w Podegrodziu w dniu 8 XI 1972 r., k. 1015–1018; *ibidem*, Protokół z przeprowadzonej w dniu 21 XI 1972 r. kontroli w Nowosądeckich Zakładach Spożywczych Przemysłu Terenowego w Grybowie, k. 1032–1034; *ibidem*, Protokół z przeprowadzonej w dniu 29 XI 1972 r. kontroli w GS „SCh” Grybów, k. 1044–1046; *ibidem*, Plan przeprowadzenia kontroli w instytucjach i zakładach pracy w sprawie wzmoczenia działań na rzecz poprawy porządku i bezpieczeństwa publicznego, ochrony mienia społecznego oraz zapobiegania niegospodarności, marnotrawstwu na terenie powiatu nowosądeckiego [I półrocze 1973 r.], b.d., k. 1068–1077; *ibidem*, Protokół z przeprowadzonej kontroli sprawdzającej wykonanie zaleceń wydanych przez komisję porządku, ochrony mienia, niegospodarności spisany w dniu 2 III 1973 r. w biurze POM Podegrodzie, k. 1074–1075; *ibidem*, Plan przeprowadzenia kontroli w instytucjach i zakładach pracy w sprawie wzmoczenia działań na rzecz poprawy porządku i bezpieczeństwa publicznego, ochrony mienia społecznego oraz zapobiegania marnotrawstwu i niegospodarności na terenie powiatu nowosądeckiego [II półrocze 1973 r.], b.d., k. 1134–1136.

⁹⁶ Zob. m.in. AIPN Kr, 056/3/DVD, t. 51, Meldunki i informacje RSB woj. krakowskiego do Wydziału III SB KW MO w Krakowie za 1972 r., Protokół z przeprowadzonej kontroli w Zakładzie Narzędzi Rzemieślniczych w Sułkowicach, Sułkowice, 18 IV 1972 r., k. 53–55; AIPN Kr, 020/8, t. 4, Plany operacyjne, dyrektywy i cena pracy RSB KP MO w Myślenicach 1972–1975, *passim*.

które należało przekazać do realizacji powiatowym instancjom PZPR. Chodziło o to, aby na swoim terenie przeanalizowały działalność stowarzyszeń i oceniły składy personalne ich władz. Jak zaznaczono w piśmie, „należy uprzednio zażądać odpowiednich materiałów z Wydziałów Spraw Wewnętrznych oraz Milicji Obywatelskiej (SB). W rezultacie dokonanych analiz i ocen należy udzielić wytycznych dla stowarzyszeń zmierzających do włączenia tych stowarzyszeń w kampanię wyborczą do Sejmu i rad Narodowych, obchodów 25-lecia PRL, podejmowania czynów społecznych i innej działalności społecznie użytecznej, przyczyniającej się do budownictwa socjalistycznego i kształtowania właściwej postawy obywateli zrzeszonych w stowarzyszeniach”⁹⁷.

Kilka poniższych przykładów ma na celu pokazanie ogólnych mechanizmów procesu decyzyjnego, w którym uczestniczyły wszystkie trzy podmioty.

Wydarzenia w Związku Sowieckim (m.in. tajny referat Nikity Chruszczowa wygłoszony w lutym 1956 r. na XX zjeździe KPZR) wpłynęły na intensyfikację dążeń mniejszości narodowych mieszkających w Polsce do powołania własnej reprezentacji. W lecie 1956 r. podjęto pierwsze działania zmierzające do utworzenia Czechosłowackiego Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego w Polsce. Ostatecznie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne Czechów i Słowaków w Polsce powołano na zjeździe w Krakowie w dniach 9–10 marca 1957 r.⁹⁸ Kilkunastotysięczne skupisko Słowaków w województwie krakowskim zamieszkiwało Spisz i Orawę, znajdujące się w granicach powiatu nowotarskiego. W latach sześćdziesiątych wybuchły konflikty między ludnością polską a słowacką w kilku parafiach na Spiszu (Krempachy, Nowa Biała, Rzepiska). Mimo że dominowały napięcia na tle narodowościowym, ich podłoże było religijne. Obie grupy były katolikami, a spór dotyczył m.in. odprawiania nabożeństw w języku słowackim⁹⁹.

Sytuacji przyglądała się bezpieka, która w 1969 r. poinformowała władze partyjne, że Słowacy z parafii w Nowej Białej w wyniku ciągnącego

⁹⁷ ANKr, PWRN Stow. 716, Meldunki o pracy stowarzyszeń 1969 r., Materiały dla Wydziału Administracyjnego KW PZPR w Krakowie z zakresu spraw USW PWRN w Krakowie (na naradę), b.d., s. 395.

⁹⁸ E. Mironowicz, *Polityka narodowościowa PRL*, Białystok 2000, s. 180–181.

⁹⁹ *Ibidem*, s. 246; AIPN Kr, 060/2, t. 31, Meldunki specjalne, informacje i telefogramy kierownictwa SB KW MO w Krakowie z 1962 r., Meldunek informacyjny dotyczący istniejących nieporozumień między ludnością narodowości polskiej a słowackiej w miejscowości Rzepiska na Spiszu, Nowy Targ, 23 VIII 1962 r., k. 495–497; AAN 2/1587/125/178, Urząd do Spraw Wyznań: Konflikty między klerem i wiernymi 1967–1970, Informacja WdSW PWRN w Krakowie o aktualnej sytuacji wyznaniowej na tle konfliktów narodowościowych w Nowej Białej i Krempachach, Kraków, 10 VII 1968 r., k. 258–263.

się sporu o dostęp do kościoła zaczęli głośno mówić, że jeśli władze powiatowe nie poprą ich starań, zbojkotują wybory do Sejmu i rad narodowych zaplanowane na 1 czerwca 1969 r. Mając to na uwadze, SB w porozumieniu z KP PZPR i Powiatową Radą Narodową w Nowym Targu wytypowała po sześciu reprezentantów strony polskiej i słowackiej na rozmowy z przewodniczącym PPRN. Spotkanie odbyło się 26 marca 1969 r. Oprócz wymienionych osób uczestniczyli w nim I sekretarz KP PZPR, zastępca komendanta powiatowego MO ds. SB i przedstawiciel Wydziału do Spraw Wyznań PWRN w Krakowie. Według SB spotkanie dało pozytywny efekt, „bowiem u ludności słowackiej zatarte zostało przekonanie, że władze powiatowe są zainteresowane w podtrzymywaniu konfliktu”. Szef SB kpt. Stanisław Polak dodał, że uczestnicy spotkania obarczyli odpowiedzialnością za zaistniałą sytuację kurię krakowską¹⁰⁰.

Innego rodzaju współpracę nawiązano w Nowym Sączu. Miejskowa SB w lecie 1971 r. dowiedziała się, że w klubie „Chemika” należącym do Nowosądeckich Zakładów Elektro-Węglowych spotykali się kombataneci, którzy dyskutowali o zorganizowaniu uroczystości uczczenia żołnierzy 1. Pułku Strzelców Podhalańskich poległych w czasie wojny. Inicjatywa miała być połączona z ufundowaniem tablicy pamiątkowej, którą zamierzano wmurować w kościele Świętego Kazimierza w Nowym Sączu. W tym celu zawiązano „Tymczasowy Komitet”, który miał być odpowiedzialny za przygotowanie uroczystości. SB przekazała informację I sekretarzowi KP PZPR i zainicjowała kontrolę w klubie „Chemika” za pośrednictwem kierownika Wydziału Kultury PPRN w Nowym Sączu. Ponadto poinformowała Wydział Spraw Wewnętrznych PMRN w Nowym Sączu o istnieniu tego komitetu¹⁰¹.

Trzeci przykład odnosi się wprawdzie bardziej do sfery wyznaniowej, jednak mechanizm działania zostanie przedstawiony w tym miejscu.

W okresie popaździernikowym katolicy świeccy zaczęli organizować terenowe struktury Towarzystwa Przyjaciół Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego (TP KUL). Oddział tego stowarzyszenia założono także w Tarnowie. W 1960 r. SB w porozumieniu z władzami doprowadziła

¹⁰⁰ AIPN Kr, 060/2, t. 45, Meldunki specjalne, informacje i telefonogramy kierownictwa SB KW MO w Krakowie z lat 1968–1969, Meldunek informacyjny dotyczący sytuacji w parafii Nowa Biała, Nowy Targ, 3 IV 1969 r., k. 178–179; AAN 2/1587/125/178, Informacja WdSW PWRN w Krakowie dotycząca spraw narodowościowych w Nowej Białej i Krempachach pow. Nowy Targ, Kraków, 24 III 1969 r., k. 218–222.

¹⁰¹ AIPN Kr, 056/3/DVD, t. 46, Meldunek RSB KMiP MO w Nowym Sączu do naczelnika Wydziału III SB KW MO w Krakowie, Nowy Sącz, 13 VII 1971 r., k. 233–234; *ibidem*, Meldunek informacyjny RSB KMiP MO w Nowym Sączu nr 15/71, Nowy Sącz, 16 VIII 1971 r., k. 238.

do jego rozwiązania. Bezpieka wykorzystała informacje, które zdobyła drogą operacyjną. Wynikało z nich, że wśród członków oddziału były osoby niemieszkające w Tarnowie i powiecie, zmarłe, a nawet dzieci. Wiadomość przekazano do PWRN w Krakowie. Ustalenia te posłużyły WSW PMRN w Tarnowie za pretekst do zlecenia kontroli. W lutym 1960 r. działalność TP KUL zawieszono, a na początku kwietnia 1960 r. decyzją WSW PMRN w Tarnowie oddział rozwiązano¹⁰².

Pod koniec lat sześćdziesiątych TP KUL działało w Tarnowie „w podziemiu”, z czego zdawały sobie sprawę zarówno bezpieka, jak i lokalna administracja. W marcu 1971 r. do Tarnowa przyjechał pracownik Urzędu Spraw Wewnętrznych PWRN w Krakowie, by zapoznać się z nadzorem administracji nad stowarzyszeniami. Z jego informacji wynikało, że SB i przewodniczący PMRN optowali za zalegalizowaniem TP KUL, bowiem obawiali się, że w przeciwnym razie działalność w mieście podejmą inne organizacje katolików świeckich, takie jak Chrześcijańskie Stowarzyszenie Społeczne i Klub Inteligencji Katolickiej¹⁰³.

W czasie jego wizyty w Brzesku ponownie poruszono temat TP KUL, działającego tam nieoficjalnie. Kierownik miejscowego WSW zwrócił się do wizytującego wydział urzędnika o pomoc. Poprosił, aby do Brzeska oddelegować „odpowiedzialnego pracownika Oddziału Spraw Społecznych, który by wspólnie z kierownikiem WSW przeprowadził w miejscowym Oddziale TP KUL kontrolę sprawdzającą stowarzyszenia i przy tej okazji umożliwił dotarcie do niektórych materiałów źródłowych”. Wynikało to z tego, że „organa SB oraz KP PZPR mimo wysiłków nie potrafiły rozwiązać problemu dotarcia do tej organizacji drogą operacyjną [...]”¹⁰⁴.

W Bochni, jak wynikało ze słów pracownika USW, kierownik WSW PPRN zapewnił go, że problematykę VIII Plenum KC PZPR w odniesieniu do zadań, które powinny realizować stowarzyszenia, omówi z przewodniczącym PPRN i z sekretarzem ds. propagandy KP PZPR¹⁰⁵.

¹⁰² AIPN Kr, 039/2/DVD, t. 15, cz. 2, Meldunek sytuacyjny po zagadnieniu wrogiej działalności kleru w pow. Tarnów, k. 70; AIPN Kr, 039/31/DVD, t. 2, Informacje i meldunki Wydziału III SB dotyczące działalności stowarzyszeń i organizacji religijnych 1957–1962, Notatka służbowa dotycząca kontroli w Oddziale TP KUL w Tarnowie, 19 II 1960 r., k. 297; *ibidem*, Odpis odwołania Oddziału TP KUL w Tarnowie od decyzji WSW PMRN w Tarnowie, Tarnów, 14 IV 1960 r., k. 293.

¹⁰³ ANKr, PWRN Stow. 726, Nadzór nad stowarzyszeniami. Sprawozdania z działalności stowarzyszeń z Tarnowa 1971 r., Notatka służbowa spisana 11 III 1971 r. dotycząca wyjazdu służbowego w dniu 10 III 1971 r. do powiatów: bocheńskiego, brzeskiego, tarnowskiego, miasta Tarnowa i Dąbrowy Tarnowskiej, s. 187.

¹⁰⁴ *Ibidem*, s. 187.

¹⁰⁵ *Ibidem*, s. 183.

V. Polityka wyznaniowa

1) Uwagi ogólne

Po okresie politycznych ustępstw partii wobec Kościoła katolickiego, wymuszonych sytuacją powstałą w czasie polskiego października 1956, komuniści w kolejnych latach stopniowo zaczęli się wycofywać z obranego kursu. Sygnałem do rozpoczęcia ataku na Kościół był list KC PZPR „w sprawie ofensywy wojującego kleru” z lipca 1958 r., który rozesłano do terenowych instancji partii. Poruszono w nim m.in. kwestie stosunku aktywu partyjnego, szeregowych członków PZPR i aparatu państwowego do Kościoła i wiary katolickiej, ograniczania nauczania religii w szkołach i usuwania symboli religijnych z przestrzeni publicznej oraz powstrzymywania budownictwa sakralnego¹⁰⁶. Jego założenia w dużej mierze obowiązywały w całym okresie rządów Władysława Gomułki. Po objęciu sterów w partii przez Edwarda Gierka, w wyniku wydarzeń Grudnia 1970, doszło do pewnej liberalizacji założeń polityki władz wobec Kościoła, niemniej nadal dyskretnie realizowano działania antywyznaniowe, w które oprócz SB włączała się także administracja terenowa.

Na wstępie omawiania tego obszaru współdziałania warto przytoczyć wypowiedź Kazimierza Kąkola, ministra, kierownika Urzędu do Spraw Wyznań (1974–1980): „Sprawy Kościoła, poczynając od roku 1950, pozostawały w gestii trzech instytucji. Oficjalnie w gestii Urzędu do Spraw Wyznań, jako centralnego organu administracyjnego, formalnie podporządkowanego Prezesowi Rady Ministrów. Dyskrecjonalnie, niejednokrotnie arbitralnie, bo bez możliwości weryfikowania decyzji i przesłanek ich podejmowania w gestii aparatu bezpieczeństwa. Systemowo, od koncepcji poprzez plany strategiczne i taktyczne, w gestii aparatu partyjnego”¹⁰⁷.

To, o czym mówił Kąkol, w podobny sposób funkcjonowało na poziomie wojewódzkim i powiatowym. W 1965 r. Wydział Administracyjny KW PZPR poruszył tę ważną dla polityki wyznaniowej państwa komunistycznej kwestię w analizie poświęconej realizacji zadań dotyczących spraw wyznaniowych przez rady narodowe. Już na wstępie dokumentu zwrócił uwagę, że skuteczna polityka na odcinku wyznaniowym wymaga „sprawnego funkcjonowania w tym zakresie całego aparatu rad narodowych”. Wydział zwrócił się do miejskich i powiatowych instancji partyjnych, by poddały analizie pracę rad narodowych w tym zakresie i przekazały opinie

¹⁰⁶ A. Dudek, *Państwo i Kościół w Polsce 1945–1970*, Kraków 1970, s. 71–73.

¹⁰⁷ Cyt. za: M. Krawczyk, *Organy państwowo-partyjne odpowiedzialne za wytyczanie i realizowanie polityki wyznaniowej PRL*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach” 2011, seria „Administracja i Zarządzanie”, nr 89, s. 223.

na ten temat, uzgodnione wcześniej na posiedzeniach „trójek politycznych”. Dokument ten pokazywał znaczenie, jakie partia przywiązywała do postawy (świadomości ideologicznej, znajomości celów polityki państwa wobec Kościoła) pracowników terenowych organów administracji państwowej w zakresie polityki wyznaniowej¹⁰⁸.

W kwestii koordynacji polityki wyznaniowej stwierdzono: „Koordynowanie tych spraw odbywa się na kilku ząbających się [...] płaszczyznach; a więc w skali swych prezydów rad narodowych (PRN, WRN): w ramach obowiązkowego konsultowania spraw kleru w Wydziale ds. Wyznań; w ramach resortowego współdziałania pomiędzy Prez[ydium] PRN i WRN; a obok tego koordynacja ta obejmuje także poza radzieckie organy władz państwowych, zajmujące się również sprawami wyznaniowymi, oraz instytucje i zakłady posiadające także kontakty z klerem. Ponadto, nad całością tych spraw, ale już w ujęciu politycznym, mają w skali powiatu – pieczę tzw. Trójki”¹⁰⁹.

Niewątpliwie ważną rolę koordynacyjną na szczeblu wojewódzkim odgrywał KW PZPR w Krakowie. W październiku 1959 r. jego egzekutywa, która zajmowała się sprawami Kościoła i polityką w zakresie laicyzacji życia, wypracowała projekt powołania komisji ds. wyznaniowych na szczeblu komitetu wojewódzkiego i w instancjach terenowych. Po ponownym utworzeniu w 1960 r. w strukturze KW PZPR Wydziału Administracyjnego powstał Zespół ds. Kleru. W 1964 r. Wydział Administracyjny KC PZPR zobowiązał wszystkie KW PZPR do powołania szerszych gremiów w zakresie polityki wyznaniowej – Komisji KW ds. Kleru¹¹⁰.

Niewątpliwą konsekwencją listu KC z lipca 1958 r. było przejście inicjatywy przez powiatowe struktury partii, które stały się lokalnym ośrodkiem koordynującym zadania w zakresie zwalczania Kościoła. W wymiarze ogólnego kształtowania zadań rolę odgrywały plena KP PZPR, które

¹⁰⁸ AIPN Kr, 039/23/DVD, t. 1, cz. 2, Informacje Wydziału IV SB KW MO w Krakowie za 1965 r. dotyczące sytuacji duchowieństwa w województwie krakowskim, Ocena pracy rad narodowych na tle trudności w realizacji polityki wyznaniowej, [Kraków, 1965 r.], k. 509.

¹⁰⁹ *Ibidem*, k. 527.

¹¹⁰ ANKr, 29/1312/240, Posiedzenia egzekutywy KW PZPR w Krakowie z załącznikami 3 VII – 30 XII 1959 r., Projekt Komisji KW ds. Wyznaniowych [załącznik do protokołu nr 56/59 posiedzenia egzekutywy KW PZPR w Krakowie z 31 X 1959 r.], k. 212; *ibidem*, Projekt składu komisji przy Egzekutywach KP, KM, KD PZPR, k. 213; ANKr, 29/1312/371, Protokoły posiedzeń sekretariatu KW PZPR w Krakowie z załącznikami 2 I – 5 V 1964 r., Notatka z posiedzenia sekretariatu KW PZPR w Krakowie w dniu 3 III 1964 r., s. 263; *ibidem*, Skład Komisji KW ds. polityki wyznaniowej [załącznik Notatka z posiedzenia sekretariatu KW PZPR w Krakowie w dniu 3 III 1964 r.], s. 311; *ibidem*, Pismo Wydziału Administracyjnego KC PZPR do I sekretarza KW PZPR w Krakowie, Warszawa, 3 II 1964 r., s. 313–315.

podejmowały uchwały dotyczące realizacji zadań w sferze wyznaniowej. Wśród organów partii to egzekutywy zdominowały kształtowanie tej polityki.

Jako przykład można wskazać pracę egzekutywy KP PZPR w Nowym Sączu. Pomiędzy 2 września 1959 a 26 listopada 1970 r. problematykę wyznaniową poruszono na szesnastu posiedzeniach. Dotyczyła ona m.in. takich problemów, jak: postawa i aktywność „reakcyjnego” duchowieństwa, funkcjonowanie punktów katechetycznych, uroczystości milenijne, uroczystości koronacyjne w sierpniu 1963 r. w Zawadzie koło Nowego Sącza, praca rad narodowych w zakresie problematyki wyznaniowej, przebieg „akcji letniej”, przebieg peregrynacji kopii obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej w powiecie, nabór do WSD. Funkcjonariusz SB (w każdym przypadku był to zastępca komendanta powiatowego ds. bezpieczeństwa/SB) uczestniczył w trzynastu z tych posiedzeń, w tym w pięciu referował postawiony na egzekutywie problem. Uczestnikami tych posiedzeń, poza członkami egzekutywy, byli m.in. sekretarze prezydium MRN i PRN, kierownik Wydziału Finansowego PPRN i jego odpowiednik z PMRN, inspektor Wydziału Oświaty PPRN¹¹¹.

¹¹¹ ANKr, 29/2261/93, Protokoły posiedzeń egzekutywy KP PZPR w Nowym Sączu z załącznikami 1959 r., Protokół nr 34 z posiedzenia egzekutywy KP PZPR w Nowym Sączu odbytego w dniu 2 IX 1959 r., s. 433–443; ANKr, 29/2261/95, Protokoły posiedzeń egzekutywy KP PZPR w Nowym Sączu z załącznikami 1960 r., Protokół nr 5 z posiedzenia egzekutywy KP PZPR w Nowym Sączu odbytego w dniu 23 I 1960 r., s. 87–99a; ANKr, 29/2261/102, Protokoły posiedzeń egzekutywy KP PZPR w Nowym Sączu z załącznikami 1961 r., Protokół z posiedzenia egzekutywy KP PZPR w Nowym Sączu odbytego w dniu 11 X 1961 r., s. 143–201; ANKr, 29/2261/106, Protokoły posiedzeń egzekutywy KP PZPR w Nowym Sączu z załącznikami 1962 r., Protokół nr 44/62 z posiedzenia egzekutywy KP PZPR w Nowym Sączu odbytego w dniu 12 XII 1962 r., s. 703–725; ANKr, 29/2261/109, Protokoły posiedzeń egzekutywy KP PZPR w Nowym Sączu z załącznikami 1963 r., Protokół nr 67/63 z posiedzenia egzekutywy KP PZPR w Nowym Sączu odbytego w dniu 5 VI 1963 r., s. 443–453; ANKr, 29/2261/110, Protokoły posiedzeń egzekutywy KP PZPR w Nowym Sączu z załącznikami 1963 r., Protokół nr 72/63 z posiedzenia egzekutywy KP PZPR w Nowym Sączu odbytego w dniu 24 VII 1963 r., s. 163–174; *ibidem*, Protokół nr 74/63 z posiedzenia egzekutywy KP PZPR w Nowym Sączu odbytego w dniu 16 VIII 1963 r., s. 275–287; ANKr, 29/2261/114, Protokoły posiedzeń egzekutywy KP PZPR w Nowym Sączu z załącznikami 1964 r., Protokół nr 108/64 z posiedzenia egzekutywy KP PZPR w Nowym Sączu odbytego w dniu 9 IX 1964 r., s. 239–245; *ibidem*, Protokół nr 109 z posiedzenia egzekutywy KP PZPR w Nowym Sączu odbytego w dniu 23 IX 1964 r., s. 269–283; ANKr, 29/2261/119, Protokoły posiedzeń egzekutywy KP PZPR w Nowym Sączu z załącznikami 1965 r., Protokół nr 42 z posiedzenia egzekutywy KP PZPR w Nowym Sączu odbytego w dniu 13 X 1965 r., s. 679–689; ANKr, 29/2261/140, Protokoły posiedzeń egzekutywy KP PZPR w Nowym Sączu z załącznikami 1969 r., Protokół nr 22/69 z posiedzenia egzekutywy KP PZPR w Nowym Sączu odbytego w dniu 31 VII 1969 r., b.p.; *ibidem*, Protokół nr 25/69 z posiedzenia egzekutywy KP PZPR w Nowym Sączu odbytego w dniu 28 VIII 1969 r., b.p.; *ibidem*, Protokół nr 28/69 z posiedzenia egzekutywy KP PZPR w Nowym Sączu odbytego w dniu 18 IX 1969 r., b.p.; ANKr, 29/2261/143, Protokoły posiedzeń egzekutywy KP PZPR w Nowym Sączu z załącznikami 1970 r., Protokół nr 15 z posiedzenia egzekutywy KP PZPR w Nowym

Obok egzekutyw ważnym ogniwem tej koordynacji stały się wspomniane komisje ds. kleru (ds. laicyzacji), które wypracowywały szczegółowe rozwiązania w tej materii. Zgodnie z zaleceniami egzekutywy KW PZPR w Krakowie w skład tych komisji, które zaczęły powstawać w 1960 r., powinni wchodzić: I sekretarz KP (KM) PZPR, zastępca komendanta powiatowego (miejskiego) MO ds. bezpieczeństwa, członek prezydium PRN (MRN), przedstawiciel Wydziału Oświaty PPRN i sekretarz propagandy KP (KM) PZPR¹¹². Z analizy dokumentów powiatowych i miejskich instancji partyjnych wynika, że komisje zaczęły powstawać w 1960 r. (jedynie w Dąbrowie Tarnowskiej powstała komisja bez nazwy, która miała się zajmować problematyką wyznaniową). Ich skład w zasadzie potwierdza zalecenia KW PZPR, przy czym spośród członków prezydium rad narodowych byli to najczęściej ich przewodniczący¹¹³. Komisje w zakresie działania miały wiele zadań, które wkraczały w różne dziedziny życia, jeśli tylko miało to związek z powstrzymaniem Kościoła i wiernych. Na przykład Komisja w Brzesku za koordynację polityki wyznaniowej w zakresie funkcjonowania administracji publicznej odpowiedzialnym uczyniła przewodniczącego PPRN. Miała ona narzędzia do stosowania represji administracyjnych wobec obywateli zatrudnionych w instytucjach i urzędach publicznych, wyłącznie z powodów wyznaniowych¹¹⁴.

Żywość tych komisji nie był jednak długi. Świadczą o tym źródła partyjne, z których wynika, że po 1964 r. ani na posiedzeniach plenarnych, ani w spotkaniach egzekutyw nie pojawiały się już informacje na ich temat.

W całym omawianym okresie jako ciała pomocnicze instancje partyjnych wybierano wspomniane komisje problemowe, a wśród nich komisje administracyjne. Zakres ich działania obejmował sprawy bezpieczeństwa,

Sączu odbytego w dniu 21 V 1970 r., b.p.; ANKr, 29/2261/145, Protokoły posiedzeń egzekutywy KP PZPR w Nowym Sączu z załącznikami 1970 r., Protokół nr 27/70 z posiedzenia egzekutywy KP PZPR w Nowym Sączu odbytego w dniu 17 IX 1970 r., b.p.; ANKr, 29/2261/146, Protokoły posiedzeń egzekutywy KP PZPR w Nowym Sączu z załącznikami 1970 r., Protokół nr 38/70 z posiedzenia egzekutywy KP PZPR w Nowym Sączu odbytego w dniu 26 XI 1970 r., b.p.

¹¹² ANKr, 29/1312/240, Projekt składu komisji przy Egzekutywach KP, KM, KD PZPR, k. 213.

¹¹³ ANKr, 29/2173/74, Protokoły posiedzeń egzekutywy KP PZPR w Dąbrowie Tarnowskiej z załącznikami 1959 r., Protokół z posiedzenia egzekutywy KP PZPR w Dąbrowie Tarnowskiej odbytego w dniu 23 XII 1959 r., k. 212–217; zob. np. ANKr, 29/2230/84, Protokoły posiedzeń egzekutywy KP PZPR w Brzesku z załącznikami 1960 r., Plan działania Komisji ds. laicyzacji życia społecznego na pow. Brzesko [załącznik do protokołu nr 4 z posiedzenia egzekutywy KP PZPR w Brzesku odbytego w dniu 10 II 1963 r.], k. 96–97.

¹¹⁴ ANKr, 29/2230/84, Plan działania Komisji ds. laicyzacji życia społecznego na pow. Brzesko [załącznik do protokołu nr 4 z posiedzenia egzekutywy KP PZPR w Brzesku odbytego w dniu 10 II 1963 r.], k. 96–97.

sądownictwa, prokuratury, służby zdrowia, ale także Kościoła. Regułą, z nielicznymi odstępstwami, było powoływanie w ich skład szefów SB¹¹⁵.

Wydaje się, że kwestie kształtowania polityki wyznaniowej w połowie lat sześćdziesiątych przesunięto do mniej formalnych ogniw, np. sekretariatów KP PZPR bądź tzw. trójek politycznych, które w wąskim gronie decydowały o posunięciach wobec Kościoła.

Zachowały się tylko nieliczne dokumenty z posiedzeń sekretariatów KP PZPR, np. z Nowego Sącza. W posiedzeniu sekretariatu 22 maja 1962 r., którego tematem była informacja o wymiarze i poborze podatków od instytucji kościelnych, oprócz sekretarza uczestniczyli jeszcze szef SB, sekretarz PPRN, kierownik Wydziału Finansowego PPRN i jego zastępca¹¹⁶.

Niewiele jest również źródeł, które pozwalają zapoznać się z przebiegiem spotkań „trójek politycznych” w latach sześćdziesiątych. Nieliczne dokumenty z posiedzeń w 1967 r. pozostawiło wspomniane nieformalne ciało w Nowym Sączu¹¹⁷. Jak wynika z zachowanych protokołów tych spotkań, uczestniczyli w nich I sekretarz KP PZPR, sekretarz organizacyjny i ds. propagandy KP PZPR, komendant powiatowy MO, zastępca komendanta powiatowego MO ds. SB i funkcjonariusz SB realizujący zadania antyznaniowe, przewodniczący PPRN, zastępca przewodniczącego PMRN, prokurator powiatowy i kierownik Wydziału Spraw Wewnętrznych PPRN.

¹¹⁵ Zob. m.in. ANKr, 29/2241/69, Protokoły posiedzeń egzekutywy KP PZPR w Olkuszu z załącznikami 1959 r., Protokół nr 1 z posiedzenia egzekutywy KP PZPR w Olkuszu odbytego w dniu 21 I 1959 r., b.p.; ANKr, 29/2272/88, Protokoły posiedzeń egzekutywy KM PZPR w Zakopanem z załącznikami 1966 r., Projekt składu osobowego komisji problemowych w KM PZPR w Zakopanem [załącznik do protokołu z posiedzenia egzekutywy KM PZPR w Zakopanem odbytego w dniu 30 XI 1966 r.], k. 212; ANKr, 29/2279/48, Protokoły posiedzeń plenarnych KP PZPR w Żywcu 1971 r., Uchwała KP PZPR w Żywcu z 6 II 1971 r. w sprawie ilości, składu osobowego i struktury organizacyjnej komisji problemowych przy KP PZPR w Żywcu [załącznik do protokołu nr 1/71 z posiedzenia Plenum KP PZPR w Żywcu odbytego w dniu 6 II 1971 r.], b.p.

¹¹⁶ ANKr, 29/1312/670, Wydział Organizacyjny KW PZPR w Krakowie: informacje KP PZPR w Nowym Sączu dotyczące kleru 1962–1963, Protokół z posiedzenia sekretariatu KP PZPR odbytego 22 V 1962 r., s. 29–35.

¹¹⁷ Od czerwca do października 1967 r. odbyło się pięć posiedzeń „trójki politycznej”, na których omawiano sprawy wyznaniowe. Zob. ANKr, 29/1312/671, Wydział Organizacyjny KW PZPR w Krakowie: Informacje RSB KP MO w Nowym Sączu, Proszowicach i Zakopanem dotyczące kleru 1967 r., Protokół z posiedzenia trójki odbytego w dniu 7 VI 1967 r., b.p.; *ibidem*, Protokół z posiedzenia trójki odbytego w dniu 12 VIII 1967 r., b.p.; *ibidem*, Protokół z posiedzenia trójki odbytego w dniu 19 VII 1967 r., b.p.; Protokół z posiedzenia trójki odbytego w dniu 21 IX 1967 r., b.p.; Protokół z posiedzenia trójki odbytego w dniu 12 X 1967 r., b.p. Jak wynika z informacji znajdujących się w załącznikach do protokołów posiedzeń egzekutywy, w 1968 r. doszło do sześciu posiedzeń „trójki”, w 1969 r. – pięciu, a w 1970 r. – jednego. Zob. ANKr, 29/2261/143, Informacja o niezrealizowanych ustaleniach na posiedzeniach „Trójki” a dotyczące K[ościół] [załącznik do protokołu nr 15 z posiedzenia egzekutywy KP PZPR w Nowym Sączu odbytego w dniu 21 V 1970 r.], b.p.

Pewne ślady istnienia tego gremium można znaleźć w innych źródłach, np. na posiedzeniu egzekutywy KM PZPR w Jaworznie, na którym dyskutowano o działalności duchowieństwa, informację przedstawił szef SB Stanisław Bigaj, który wystąpił jako przewodniczący „trójki powiatowej ds. kleru”¹¹⁸.

Wyjątkiem są dokumenty SB z końca lat sześćdziesiątych i pierwszej połowy siedemdziesiątych, które pośrednio odnosiły się do posiedzeń „trójek politycznych” w zakresie omawiania kwestii dotyczących budownictwa sakralnego i kościelnego w związku z planami budownictwa składanymi przez poszczególne kurie biskupie do Wydziału ds. Wyznań PWRN. W tym wypadku w większości powiatów dochodziło do okresowych spotkań trójek, w trakcie których ustosunkowywano się do propozycji władz kościelnych i rekomendowano podejmowanie określonych decyzji przez Wydział ds. Wyznań PPRN w Krakowie¹¹⁹.

Niezależnie od działań w zakresie polityki wyznaniowej realizowanych przez wymienione gremia pracę operacyjną realizowała SB, a pozyskiwane informacje były często wykorzystywane na posiedzeniach egzekutywy, sekretariatu, komisji ds. laicyzacji, administracyjnej czy „trójek politycznych”.

W opisanych działaniach oczywiście uczestniczyła administracja terenowa. W pewnym stopniu politykę wyznaniową na szczeblu powiatowym utrudniało zlikwidowanie w marcu 1957 r. referatów ds. wyznań przy prezydiach miejskich i wojewódzkich rad narodowych¹²⁰. Poza obecnością przewodniczących PPRN bądź kierowników WSW w wąskich gremiach decyzyjnych organy administracyjne wykonywały zadania wobec Kościoła i wiernych zlecane przez instancję partyjną. Poza tym podstawą prawną działań administracyjnych przeciwko Kościołowi były obowiązujące przepisy. Można tu wymienić m.in. ustawy: o zgromadzeniach, o stowarzyszeniach, o rozwoju oświaty i wychowania, przepisy finansowe, prawo budowlane, o ruchu drogowym, nawet przeciwpożarowe, a także wiele aktów wykonawczych.

Podczas omawiania współdziałania w obszarze polityki wyznaniowej można wskazać kilka sfer, w których ta współpraca była szczególnie intensywna.

¹¹⁸ ANKr, 29/2215/52, Protokoły posiedzeń KM PZPR w Jaworznie 1964 r., Informacja na temat duszpasterstwa stanowego i zawodowego na terenie Jaworzna, 12 II 1964 r. [załącznik do protokołu z posiedzenia egzekutywy KM PZPR w Jaworznie odbytego w dniu 12 II 1964 r.], b.p.

¹¹⁹ AIPN Kr, 039/81, Meldunki i informacje RSB do Wydziału IV SB KW MO w Krakowie dotyczące budownictwa sakralnego 1970–1975, *passim*.

¹²⁰ A. Dudek, *Państwo i Kościół w Polsce...*, s. 51.

2) Laicyzacja szkolnictwa (dekrucyfikacja, usuwanie religii ze szkół i kontrola nauczania pozaszkolnego)

Jednym z pól, na których doszło do współpracy partii, bezpieki i administracji, była realizacja wytycznych zawartych w okólniku nr 26 ministra oświaty z 4 sierpnia 1958 r. w sprawie przestrzegania zasad świeckości szkoły i zarządzenia ministra oświaty z 4 sierpnia 1958 r. w sprawie nauczania religii (pozbawienie osób zakonnych prawa nauczania religii)¹²¹.

W okólniku poruszono kwestie: usuwania krzyży ze szkół, zakazu modlitwy przed lekcjami i po nich oraz oddziaływania kadry nauczycielskiej w kierunku świeckiego modelu szkoły. Jeszcze przed ukazaniem się tych przepisów przygotowanie do tej akcji, poza SB, która miała za zadanie monitorować sytuację i nastroje w terenie, spadło na przewodniczących PPRN, którzy wzywali na rozmowy księży i informowali ich o nadchodzących zmianach¹²².

Ogólnie za realizację tych wytycznych odpowiadała administracja oświatowa (inspektorzy oświaty). Partia na bieżąco gromadziła informacje o przebiegu akcji, które otrzymywała od bezpieki, monitorującej sytuację w szkołach¹²³. Zdarzało się, że funkcjonariusze bezpośrednio uczestniczyli w akcjach mających na celu usunięcie krzyży, np. w Trzebuni w powiecie myślenickim. 3 września 1958 r. do tej miejscowości przybyli prokurator powiatowy, funkcjonariusz SB i inspektor oświaty. W wyniku eskalacji napięcia rozemocjonowany tłum (głównie kobiety) broniący wejścia do szkoły poturbował esbeka i prokuratora powiatowego¹²⁴.

Wspomniany list KC PZPR dał m.in. sygnał do rozpoczęcia wypychania nauki religii ze szkół. Przez kolejne trzy lata władze centralne nie wypracowały żadnych ogólnych rozwiązań, które w jednolity sposób pozwoliłyby uporać się z tą kwestią. W poszczególnych województwach, powiatach i miastach władze same podejmowały inicjatywy, które w sposób oddolny miały zapewnić laickość szkół. W 1960 r. te działania charakteryzował szef tarnowskiej SB Józef Kruczek: „Na podstawie przekazanych przez nas informacji komisji ds. laicyzacji [której także był członkiem] nie

¹²¹ Zob. m.in. D. Jasiak, *Akcja dekrucyfikacyjna w 1958 roku w północno-wschodnich powiatach województwa krakowskiego w świetle dokumentów*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” 2014, z. 1, s. 147–163.

¹²² ANKr, 29/1312/656, Wydział Organizacyjny KW PZPR w Krakowie: Informacje KM/KP PZPR o nastrojach wśród społeczeństwa 1958 r., Informacja o sytuacji w Dąbrowie Tarnowskiej w związku z realizacją okólnika nr 26 ministra oświaty, Dąbrowa Tarnowska, 1 IX 1958 r., s. 87–89.

¹²³ *Ibidem*, Informacja o sytuacji politycznej w powiecie Dąbrowa Tarnowska, 6 IX 1958 r., s. 101–105.

¹²⁴ AIPN Kr, 060/2, t. 19, Meldunki specjalne i informacje z lat 1957–1958 dotyczące spraw operacyjnych, Notatka informacyjna nr 28/58, Kraków, 3 IX 1958 r., k. 81–87.

udzielono zezwolenia na nauczanie religii 8 księżom”¹²⁵, co było równoznaczne z usunięciem katechizacji z danej szkoły.

Tego typu akcje, w których rolę inspiratorów działań administracji odgrywały władze partyjne i bezpieczeństwa, prowadzono we wszystkich powiatach województwa. Jak pisał Kruczek, najczęściej te koncepcje wypracowywano na spotkaniach komisji ds. laicyzacji, skąd kierowano je w formie zaleceń do wydziałów oświaty PPRN lub inspektorów szkolnych¹²⁶.

Ustawa z dnia 15 lipca 1961 r. o rozwoju systemu oświaty i wychowania zakończyła obecność katechezy w szkołach, które odtąd, jako placówki oświatowo-wychowawcze, miały mieć świecki charakter. Jednocześnie z wyrugowaniem nauki religii ze szkół aparat partyjno-państwowy rozpoczął batalię zmierzającą do poddania kontroli nauczania religii organizowanego przez Kościół katolicki w ramach katechizacji pozaszkolnej. Miało temu służyć zarządzenie ministra oświaty z 19 sierpnia 1961 r., w którym była mowa m.in. o rejestrowaniu punktów katechetycznych i uzyskiwaniu zgody na ich prowadzenie, co władze doprecyzowały przepisami wykonawczymi¹²⁷. Nadzór nad ich działalnością miały sprawować Inspektoraty Szkolne/Wydziały Oświaty i Kultury PMRN/PPRN, którym administratorzy parafii powinni składać sprawozdania z działalności punktów katechetycznych.

Za komentarz do działań na tym polu może posłużyć fragment notatki inspektora szkolnego PPRN z Bochni, który działania wobec duchownych w okresie od września 1963 do końca września 1964 r. podsumował następująco: „Wszystkie sprawy związane z egzekwowaniem zarządzenia Min[istra] Ośw[iaty] w sprawie pkt katech[etycznych] były omawiane i analizowane kolektywnie w udziałem I-go sekr[etarza] i sekr[etarza] prop[agandy] KP PZPR, przew[odniczącego] PPRN, kier[ownika] UB, prezesa sądu lub prokuratora oraz insp[ektora] szkol[nego] i jego z-pcy”¹²⁸. Tym samym przyznał, że o wszystkim decydowano w gronie „trójki politycznej”.

Inspektor oświaty PPRN w Nowym Sączu na posiedzeniu egzekutywy KP PZPR, w czasie omawiania funkcjonowania w powiecie punktów katechetycznych, zwrócił się „z prośbą do Egzekutywy KP o dopomożenie mu

¹²⁵ AIPN Kr, 060/28, t. 15, Sprawozdania i raporty pokontrolne z pracy RSB KP MO w Tarnowie 1957–1962, Kwartalny plan pracy RSB KP MO w Tarnowie za IV kwartał 1960 r., Tarnów, 23 IX 1960 r., b.p.

¹²⁶ ANKr, 29/1312/659, Wydział Organizacyjny KW PZPR w Krakowie: Informacje KM/KP PZPR o nastrojach wśród społeczeństwa 1960 r., Informacja KP PZPR w Chrzanowie o rozpoczęciu roku szkolnego, Chrzanów, 9 IX 1960 r., b.p.

¹²⁷ A. Dudek, *Państwo i Kościół w Polsce...*, s. 85–93.

¹²⁸ ANBch, 30/4/667, PPRN w Bochni. Wydział Oświaty i Kultury: punkty katechetyczne – zestawienie tytułów wykonawczych 1963–1964, Notatka służbowa inspektora oświaty, [1963 r.], b.p.

i danie wytycznych, co mamy dalej robić, czy po ściągnięciu nałożonych grzywien od księży mamy ich dalej karać, czy też na tym poprzestać¹²⁹.

W listopadzie 1970 r. szef SB w Jaworznie omówił z I sekretarzem KM PZPR m.in. sprawę utworzenia punktu katechetycznego w prywatnym domu pracownika Zakładu Wyrobów Papierowych. Zasugerował mu, aby w celu zapobieżenia tej inicjatywie sanepid i Wydział Oświaty PMRN skontrolowały mieszkanie pod kątem oceny warunków pozwalających na zorganizowanie punktu katechetycznego i ewentualne wywarcie na właścicielu mieszkania nacisków w miejscu pracy¹³⁰.

Kolejnym impulsem do działań SB była reforma systemu oświaty, w której wyniku od roku szkolnego 1973/1974 władze oświatowe zaczęły organizować, początkowo w wybranych gminach województwa krakowskiego, gminne szkoły zbiorcze i szkoły zbiorcze, które nie miały charakteru gminnego. Komuniści spodziewali się protestów części rodziców, którym nie podobały się system rozmieszczenia szkół i forsowana koncepcja organizowania dzieciom zajęć pozalekcyjnych na terenie szkół. Za ich wystąpienia przeciw reformie władze obwiniały Kościół katolicki i duchownych. Według Wydziału Kultury, Nauki i Oświaty KW PZPR we wszystkich szkołach, w których dzieci nie podjęły nauki, winni byli duchowni, a także niedostateczna praca instancji partyjnych i władz oświatowych w wyjaśnianiu rodzicom istoty nowej szkoły zbiorczej¹³¹. SB stale monitorowała sytuację w powiatach i informowała władze o panujących nastrojach¹³². Wszędzie tam, gdzie dochodziło do protestów rodziców, w ich zaangażowanie angażowali się przedstawiciele partii i lokalnej administracji¹³³.

3) Budownictwo sakralne i kościelne

Należy zwrócić uwagę, że od marca 1957 r. wyłączne kompetencje w sprawie wydawania zgód na budownictwo sakralne i kościelne na terenie poszczególnych województw przyznano wydziałom ds. wyznań prezydiów WRN¹³⁴. Kwestie opiniowania planów dotyczących budownictwa zgłaszanych przez poszczególne kurie biskupie podejmowały

¹²⁹ ANKr, 29/2261/109, Protokół nr 67/63 z posiedzenia egzekutywy KP PZPR w Nowym Sączu odbytego w dniu 5 VI 1963 r., s. 445.

¹³⁰ AIPN Kr, 016/9, t. 5, Notatka służbowa, Jaworzno, 4 XI 1970 r., b.p.

¹³¹ ANKr, 29/1312/1397, Wydział Kultury, Nauki i Oświaty KW PZPR w Krakowie. Oceny dotyczące reformy szkolnej i zadania oświaty w latach 1971–1975, Informacja o organizacji zbiorczych szkół gminnych w nowym roku szkolnym 1973/74, Kraków, XI 1973 r., s. 541–543.

¹³² AIPN Kr, 039/94, t. 5, Informacje RSB dotyczące szkół zbiorczych 1973 r., *passim*.

¹³³ *Ibidem*, Informacja RSB KP MO w Dąbrowie Tarnowskiej do Wydziału IV SB KW MO w Krakowie, Dąbrowa Tarnowska, 10 IX 1973 r., k. 23–25.

¹³⁴ A. Dudek, *Państwo i Kościół w Polsce...*, s. 51–52.

we własnym zakresie „czynniki” polityczne w powiatach, a więc najczęściej „trójki powiatowe”. Inspirowane przez bezpieczeństwo organy administracyjne (głównie wydziały budownictwa i architektury, finansowe) odgrywały dużą rolę zarówno w procesie kontroli legalnych inwestycji budowlanych, jak i budów lub remontów niezgodnych z obowiązującymi przepisami¹³⁵.

Wiele spraw związanych z budownictwem kościelnym, które duchowni realizowali bez wymaganych pozwoleń, torpedowały władze administracyjne. Za ich decyzjami stała SB.

We wrześniu 1970 r. szef SB w Jaworznie poinformował przewodniczącego PMRN, że według informacji uzyskanych przez SB proboszcz z parafii w Szczakowej planuje metodą faktów dokonanych utworzyć filię parafii przy kaplicy na jednym z osiedli w Jaworznie (zaadaptować pomieszczenia w nieodległym budynku na plebanię). Zwrócił się z pytaniem, czy pod względem prawno-lokalowym i na podstawie wytycznych UdsW można będzie temu zapobiec. Jeszcze tego samego dnia spotkał się z przewodniczącym i II sekretarzem KM PZPR. Wspólnie ustalili, by wysłać pod ten adres pracowników Wydziału Budownictwa i Architektury PMRN w celu ustalenia, czy można się tam dopatrzeć uchybień, które pozwoliłyby zablokować prace. Dodatkowo zlecono skontrolowanie spraw meldunkowych¹³⁶.

W czasie posiedzenia „trójki politycznej” w sierpniu 1967 r. w Nowym Sączu jednym z diskutowanych problemów była sytuacja w budownictwie sakralnym. Po zreferowaniu przypadków nielegalnego budownictwa zobowiązano wiceprokuratora powiatowego i przewodniczącego PPRN do przyspieszenia dochodzeń i zastosowania w trybie doraźnym sankcji na podstawie przepisów prawa budowlanego¹³⁷.

Jeden z najważniejszych konfliktów na tle budownictwa sakralnego, w który były zaangażowane wszystkie omawiane podmioty, wybuchł w Szklarach w powiecie olkuskim¹³⁸.

¹³⁵ AIPN Kr, 039/12, Meldunki dotyczące budownictwa sakralnego w woj. krakowskim 1961–1962, *passim*; AIPN Kr, 039/35, Korespondencja dotycząca budownictwa sakralnego za lata 1966–1968, *passim*; AIPN Kr, 038/48, Korespondencja dotycząca budownictwa sakralnego za lata 1967–1968, *passim*; AIPN Kr, 039/81, Meldunki i informacje RSB do Wydziału IV SB KW MO w Krakowie dotyczące budownictwa sakralnego 1970–1975, *passim*.

¹³⁶ AIPN Kr, 016/9, t. 5, Pismo zastępcy komendanta miejskiego MO ds. SB w Jaworznie do przewodniczącego PMRN, Jaworzno, 19 IX 1970 r., b.p.

¹³⁷ ANKr, 29/1312/671, Protokół z posiedzenia trójki odbytego w dniu 19 VII 1967 r., b.p.

¹³⁸ Zob. R. Gmyz, *Pacyfikacje społecznych inicjatyw w zakresie budownictwa sakralnego na przykładzie Szklar w archidiecezji krakowskiej*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2017, nr 2, s. 434–449.

4) Polityka fiskalna

Wykonawcą ustaleń podjętych w lokalnych ośrodkach decyzyjnych w kwestii egzekwowania kar orzeczonych przez kolegia karno-administracyjne i należności z tytułu niezapłaconych podatków były wydziały finansowe prezydiów rad narodowych. Kwestie te rozstrzygano jednak najczęściej w instancjach partyjnych. Informacje na ten temat pozyskiwała w sposób operacyjny SB.

Na jednym z posiedzeń egzekutywy KP PZPR w Dąbrowie Tarnowskiej sekretarz organizacyjny KP wyraził wiele zastrzeżeń pod adresem wydziałów PPRN, zwłaszcza finansowego w kwestii ściągania podatków od gospodarstw rolnych, których właścicielami były parafie¹³⁹. W tym powiecie współpraca organów finansowych z SB układała się dość dobrze, czego efektem były dostarczane bezpiece informacje o dochodach parafii¹⁴⁰.

Przykładowo: na spotkaniu zorganizowanym w Sekretariacie KP PZPR w Nowym Sączu w maju 1962 r. tematem były wymiar i pobór podatku dochodowego od kościelnych osób prawnych za okres 1960–1962. Jeden z wniosków dotyczył zobowiązania SB i kierownika WSW do zbierania informacji o osobach przeprowadzających zbiórki na cele kościelne oraz o trwających remontach¹⁴¹.

Bezpieka, uczestnicząca w realizacji polityki wyznaniowej, dostrzegała w sprawach finansowych dogodnie narzędzie różnicowania księży i przeciągania ich na stronę władz. Problem ten przedstawił szef bocheńskiej SB: „Jeżeli chodzi o kler w powiecie bocheńskim, to jak wynika z naszego rozeznania, jest on w swej większości lojalnie ustosunkowany do władz. W rozmowach, jakie dotychczas z wieloma prowadzono, większość podkreśla chęć ułożenia z władzami w miarę możliwości poprawnych stosunków, bowiem widzi w tym pewne korzyści dla siebie w zakresie zobowiązań finansowych. Oczywiście swojego stanowiska ta część kleru nie próbuje oficjalnie manifestować, z obawy na represje ze strony hierarchii kościelnej. Wobec takiego stanu rzeczy uważamy, iż byłoby wskazanym, aby w stosunku do księży, którzy wykazują lojalną postawę, zastosować bardziej przemyślaną, a nawet w pewnych określonych wypadkach złago-

¹³⁹ ANKr, 29/2173/82, Protokoły posiedzeń egzekutywy KP PZPR w Dąbrowie Tarnowskiej z załącznikami 1962 r., Protokół nr 23/62 z posiedzenia egzekutywy KP PZPR w Dąbrowie Tarnowskiej odbytego w dniu 11 VII 1962 r., k. 134.

¹⁴⁰ AIPN Kr, 039/37, Materiały dotyczące duchowieństwa i korespondencja PWRN w Krakowie 1964–1968, Pismo zastępcy komendanta powiatowego MO ds. Bezpieczeństwa w Dąbrowie Tarnowskiej do naczelnika Wydziału IV SB KW MO w Krakowie, Dąbrowa Tarnowska, 14 VII 1965 r., k. 370.

¹⁴¹ ANKr, 29/1312/670, Protokół z posiedzenia sekretariatu KP PZPR odbytego 22 V 1962 r., s. 29–35.

dzoną politykę fiskalną”. Zasugerował on w piśmie do przewodniczącego PPRN, aby takie podejście do księży zastosował Wydział Finansowy¹⁴².

5) Działania dezintegracyjne

Wspomniane działania były domeną bezpieki, niemniej przytoczony poniżej przykład wydarzeń w parafii Kamionka Wielka w powiecie nowosądeckim daje podstawy do twierdzenia, że w rozwój wypadków były zaangażowane także osoby reprezentujące inne instytucje.

Wydarzenia te już opisano¹⁴³, dlatego wypada je tylko przypomnieć: bezpieka z Nowego Sącza wykorzystwała konflikt między proboszczem a wikarym ks. Janem Kuczkiem i w 1964 r. zainspirowała utworzenie przez wikariusza parafii niezależnej od kurii diecezjalnej w Tarnowie. Zbuntowanego księdza poparła część parafian. Na rozwój wypadków niewątpliwie wpływ miało to, że wikariusz był w chwili rozpoczęcia działań dezintegracyjnych wykorzystywany jako tajny współpracownik ps. „Góral”.

Rozwój wypadków i szansa na trwałe podzielenie lokalnej wspólnoty wiernych nie zawsze pozwalały bezpiece zachować w ciszy rolę TW ps. „Góral” w tym przedsięwzięciu. W efekcie dowiedział się o tym Witold Adamuszek, I sekretarz KP PZPR w Nowym Sączu. Niezależnie od wynagrodzeń otrzymywanych od SB tajny współpracownik uzyskiwał, oczywiście jako duchowny, wsparcie finansowe z PPRN w Nowym Sączu¹⁴⁴. Gdy jesienią 1965 r. odbyła się uroczystość poświęcenia dzwonu w kościele wykorzystywanym przez parafię niezależną, wydarzenie to skomentował inny tajny współpracownik oddelegowany do Kamionki Wielkiej do pomocy ks. Kuczkiowi: „Radość ta [z okazji poświęcenia dzwonu – M.K.] udziela się niektórym przedstawicielom władz. Np. [Aleksander] Tokarz – kier[ownik] Wydz[iału] Spr[aw] Wewn[ętrznych] PPRN kilka dni przed tą uroczystością wyraził się w Kamionce: ludzie aż inaczej teraz rozmawiają. Jeszcze postaramy się o jeden dzwon, a to wzmocni naszą parafię”¹⁴⁵.

¹⁴² AIPN Kr, 012/11/DVD, t. 1, Korespondencja dotycząca zagadnień kleru 1960–1975, Informacja dotycząca stosowania fiskalnej wobec kleru powiatu bocheńskiego, polityki, Bochnia, 13 V 1970 r., k. 90–91.

¹⁴³ K. Talarek, *Diecezja tarnowska w latach 1945–1970. Problemy personalno-organizacyjne*, Tarnów 2012, s. 410–429; S. Kowalik, *Konflikt wyznaniowy w Wierzbicy. Niezależna parafia w polityce władz PRL (1962–1977)*, Lublin 2012, s. 194–196, 212–216, 287–288; M. Kasprzycki, „Kamionka to robota władz a szczególnie służby bezpieczeństwa”. *Rola komunistycznej policji politycznej w działaniach dezintegracyjnych wobec Kościoła katolickiego na przykładzie parafii w Kamionce Wielkiej*, „Zeszyty Historyczne WiN-u” 2017, nr 46, s. 145–167.

¹⁴⁴ AIPN Kr, 039/92, Sprawozdania z kontroli jednostek RSB przez pion IV w 1965 r., Notatka do teczki personalnej TW „Góral”, Nowy Sącz, 8 III 1965 r., k. 484, 486.

¹⁴⁵ AIPN Kr, 009/6905, t. 3, Teczka pracy TW „Antoni”, Doniesienie nr III/24/63 źródło „Antoni”, Kraków, 3 XII 1965 r., k. 313.

6) Uroczystości religijne

Dużym polem do współdziałania i stosowania represji administracyjnych wobec duchowieństwa i wiernych były uroczystości peregrynacji kopii obrazu Matki Boskiej Częstochowskiej. Oprócz bezpieki nad wyraz aktywne były organy administracyjne. W powiecie tarnowskim lokalna administracja zwróciła uwagę, że „nowym elementem programowym [w porównaniu z uroczystościami na terenie archidiecezji krakowskiej – M.K.] jest wprowadzenie w wytycznych dla poszczególnych proboszczów obowiązku zorganizowania dekoracji domów oraz dróg dojazdowych w miejscowościach, gdzie ma być zorganizowana peregrynacja. Czynności te wykonywane są przy pomocy aktywu świeckiego i powodują naruszenie przepisów o bezpieczeństwie i porządku publicznym”. W pierwszych tygodniach nawiedzenia na terenie powiatu tarnowskiego urzędnicy dopatrzyli się 49 przypadków popełnienia wykroczeń, do których zaliczyli wykonane bramy powitalne, nielegalnie podłączone światła, wkopywanie w ziemię choinek na drogach dojazdowych do kościołów i ołtarze polowe. W efekcie sporządzono 27 wniosków do kolegów, z tego 22 z zakresu naruszenia przepisów przeciwpożarowych i pięć z zakresu wykroczeń drogowych (wystawienie bram powitalnych)¹⁴⁶.

W ramach przeciwdziałań uroczystościom peregrynacyjnym w Zakopanem (archidiecezja krakowska) powołano m.in. zespół kontrolny do sprawdzenia legalności instalowanych urządzeń, w którego skład weszli kierownik Zakładu Energetycznego, kierownik Wydziału Budownictwa, Urbanistyki i Architektury PMRN, kierownik WSW PMRN i komendant Straży Pożarnej. Zespół działał na polecenie i według wskazówek „trójki politycznej”. Do środków karno-administracyjnych miano sięgać po akceptacji tego gremium¹⁴⁷.

7) Przeciwdziałanie duszpasterstwu wakacyjnemu w ramach „akcji letnich”

Działania te prowadzono od końca lat pięćdziesiątych, jednak ich systemowa koordynacja nastąpiła w połowie lat sześćdziesiątych.

Po analizie przygotowań w poszczególnych powiatach związanych z powoływaniem składów zespołów (ewentualnie podzespołów), układu planów przedsięwzięć, a następnie przyjrzeniu się sprawozdawczości z ich działań w okresie wakacji nasuwa się myśl, że były one nowym wcieleniem wspomnianych komisji ds. laicyzacji.

¹⁴⁶ ANKr, PWRN Obyw. 212, Pismo Urzędu Spraw Wewnętrznych PWRN w Krakowie do przewodniczącego PWRN, II 1969 r., s. 137–139.

¹⁴⁷ ANKr, 29/1312/671, Plan polityczno-organizacyjnego zabezpieczenia przebiegu uroczystości związanych z peregrynacją obrazu w Zakopanem, 7 XI 1967 r., b.p.

Cel działania zespołów był szeroki, m.in. obejmował zabezpieczenie kolonii i obozów pod względem bezpieczeństwa (kontrola szlaków, kąpielisk), zaopatrzenie w żywność i wodę, ochronę przeciwpożarową, ale także dbanie o świecki charakter wypoczynku dzieci (zapobieganie oddziaływaniu „kleru”). Jednym z ważnych aspektów pracy było przeciwdziałanie tzw. dzikim obozom wędrownym, organizowanym przez duchowieństwo.

Z dokumentacji Wydziału Spraw Wewnętrznych PPRN w Nowym Sączu wynika, że do roku 1968 włącznie zespoły koordynacyjne ds. akcji letniej powoływano przy KP PZPR¹⁴⁸. Jak pisał kierownik Wydziału Spraw Wewnętrznych PPRN w Nowym Sączu, pracownicy tego wydziału wyjeżdżali w teren wspólnie z funkcjonariuszami MO i SB, gdzie w trakcie sprawdzania stanu bezpieczeństwa zwracali uwagę, by nie dopuścić do „penetracji kleru kolonii letnich”¹⁴⁹. Przygotowania do akcji i późniejsze oceny jej przebiegu były rozpatrywane na posiedzeniach egzekutyw¹⁵⁰. Istotnym czynnikiem, który wpływał na zasięg i przebieg akcji, była atrakcyjność turystyczna terenu, dlatego też więcej pracy podczas realizacji tych zadań miały władze powiatów położonych w południowych rejonach województwa krakowskiego.

W kolejnych latach nieco skorygowano zawiadywanie koordynacją omawianych akcji. Zaczęto sytuować te gremia przy prezydiach miejskich i powiatowych rad narodowych. Rzecz jasna instancje partyjne nadal sprawowały pieczę nad całością przedsięwzięć. Tak było m.in. w 1969 r.,

¹⁴⁸ Archiwum Narodowe w Krakowie Oddział w Nowym Sączu (dalej: ANNS), 31/53/362, PPRN w Nowym Sączu: Akcja letnia i sprawy bezpieczeństwa 1967–1974, Informacja WSW PPRN w Nowym Sączu dotycząca spraw akcji letniej w powiecie nowosądeckim, Nowy Sącz, 29 VII 1968 r., k. 741–742.

¹⁴⁹ *Ibidem*, k. 742.

¹⁵⁰ Zob. np. ANKr, 29/2231/88, Protokoły posiedzeń egzekutywy KP PZPR w Bochni z załącznikami 1961 r., Sprawozdanie informacyjne z przygotowania do akcji letniej w powiecie bocheńskim [załącznik do protokołu z posiedzenia egzekutywy KP PZPR w Bochni odbytego w dniu 14 VI 1961 r.], k. 25–32; ANKr, 29/2230/109, Protokoły posiedzeń egzekutywy KP PZPR w Brzesku z załącznikami 1967 r., Protokół nr 23/67 z posiedzenia egzekutywy KP PZPR w Brzesku odbytego w dniu 12 IX 1967 r., k. 289–295; ANKr, 29/2217/77, Protokoły posiedzeń egzekutywy KP PZPR w Limanowej z załącznikami 1960 r., Protokół z posiedzenia egzekutywy KP PZPR w Limanowej odbytego w dniu 1 VI 1960 r., b.p.; ANKr, 29/2265/95, Protokoły posiedzeń egzekutywy KP PZPR w Myślenicach 1967 r., Protokół nr 19/67 z posiedzenia egzekutywy KP PZPR w Myślenicach odbytego w dniu 12 VII 1967 r., b.p.; ANKr, 29/2262/109, Protokoły posiedzeń egzekutywy KP PZPR w Nowym Targu z załącznikami 1971 r., Protokół nr 22/71 z posiedzenia egzekutywy KP PZPR w Nowym Targu odbytego w dniu 5 XI 1971 r., b.p.; ANKr, 29/2239/54, Protokoły posiedzeń KP PZPR w Suchej Beskidzkiej z załącznikami 1964 r., Protokół nr 13/64 z posiedzenia egzekutywy KP PZPR w Suchej Beskidzkiej odbytego w dniu 27 V 1964 r., b.p.; ANKr, 29/2272/92, Protokoły posiedzeń egzekutywy KM PZPR w Zakopanem z załącznikami 1968 r., Protokół nr 24 z posiedzenia egzekutywy KM PZPR w Zakopanem w dniu 16 X 1968 r., s. 198–198a.

kiedy przy miejskich i powiatowych PRN powołano powiatowe zespoły ds. akcji letniej. Rekrutację do zespołów prowadzili przewodniczący prezydiiów M/PRN na wniosek Wydziałów Spraw Wewnętrznych tych prezydiiów. Praca zespołów odbywała się pod nadzorem komitetów miejskich i powiatowych PZPR. Zespołom przewodniczyli sekretarze propagandy KM/KP PZPR lub kierownicy wydziałów spraw wewnętrznych. W skład zespołów wchodził także inspektorzy szkolni, przedstawiciele wydziałów Spraw Wewnętrznych, Handlu, Stacji Sanitarно-Epidemiologicznej, Straży Pożarnej, MO, PTTK, Nadleśnictwa. Z analizy składu osobowego wszystkich zespołów wynika, że w 1969 r. znaleźli się w nich również przedstawiciele SB (szef SB lub funkcjonariusz odpowiedzialny za zwalczanie Kościoła)¹⁵¹. Tak cele akcji definiował zespół w Wadowicach, w którego składzie był funkcjonariusz SB Józef Klinowski: zabezpieczenie wszystkich placówek kolonijnych „od strony laickiego wychowania”, zabezpieczenie całego powiatu „przed penetracją kleru”, zapoznanie kadry kierowniczej oraz personelu kolonii i wczasów „o metodach i sposobach działalności kleru w okresie letnim”¹⁵².

W akcji zniechęcania księży do pracy duszpasterskiej z młodzieżą współpracowano z administracją sąsiednich powiatów, gdy zachodziła taka potrzeba. Doszło do tego np. wtedy, kiedy uzyskano informację, że ks. Stanisław Trytek z Kamionki Wielkiej udał się z grupą młodzieży w Pieniny. Urzędnicy ustalili, że wyjechał do Krościenka, niezwłocznie powiadomiono więc Wydział Spraw Wewnętrznych w Nowym Targu. W efekcie „kierownik WSW w Nowym Targu miał podjąć odpowiednie kroki dla rozwiązania tej grupy i spowodowania jej powrotu do miejsca zamieszkania”¹⁵³.

Gdy w 1970 r. Wydział Spraw Wewnętrznych PPRN w Nowym Sączu ujawnił w ramach „akcji letniej” uczestników obozów wędrownych, ich wykazy przesłał do Referatu Służby Bezpieczeństwa¹⁵⁴.

W wytycznych Wydziału Spraw Wewnętrznych PPRN w Nowym Sączu z 1973 r. dotyczących organizowania legalnych obozów i kolonii wskazywano, by podczas ich lokalizacji uwzględniać m.in. takie czynniki, jak „usytuowanie obiektów sakralnych, postawa miejscowego kleru

¹⁵¹ ANKr, PWRN Obyw. 211, USW PWRN w Krakowie: Informacje i meldunki dotyczące akcji letnich oraz peregrynacji, *passim*.

¹⁵² *Ibidem*, Plan działania Powiatowego Zespołu Koordynacyjnego ds. Akcji Letniej, Wadowice, 3 VI 1969 r., s. 227–231.

¹⁵³ ANNS, 31/53/362, Meldunek dot[ycający] akcji letniej, Nowy Sącz, 4 VII 1969 r., k. 697.

¹⁵⁴ *Ibidem*, Pismo WSW PPRN do zastępcy komendanta MO na miasto i powiat ds. SB w sprawie akcji letniej, Nowy Sącz, 11 VII 1970 r., k. 666–667.

[...], postawa prywatnych właścicieli obiektów – środowiska miejscowych dewotek – zakonnic”, a także wziąć pod uwagę potencjalne oddziaływanie na młodzież przez przyjeżdżający na ten teren „aktyw duszpasterstwa wczasowo-turystycznego”¹⁵⁵.

8) Nabór do seminariów i przeciwdziałanie powołaniom

Od połowy lat sześćdziesiątych problematyka naboru do wyższych seminariów duchownych w Tarnowie i Krakowie była ważnym elementem walki z Kościołem¹⁵⁶. Przykładów współpracy można wskazać wiele.

W lakonicznej informacji z października 1968 r. szef tarnowskiej SB informował, że przekazał do tamtejszego KP PZPR informację na temat naboru do seminarium. Miała ona zostać wykorzystana do opracowania szczegółowego planu działania przez pracowników rad narodowych, Inspektoratu Oświaty i Wydziału Propagandy KP w kontekście przeciwdziałania naborowi do WSD¹⁵⁷.

Bezpieka rozgrywała te sprawy (nie licząc pracy operacyjnej z agencją) w porozumieniu z KP PZPR. W działaniach bezpośrednich wykorzystywała przede wszystkim kontakty z kierownikami szkół średnich (rzadziej nauczycielami), a gdy zachodziła potrzeba, prosiła instancję partyjną o włączenie się do konkretnej sprawy. W tym przypadku rolę administracji odgrywali kierownicy szkół, którzy podlegali służbowo wydziałom oświaty i odpowiadali zarówno za sprawy dydaktyczno-oświatowe, jak i organizacyjne powierzonych placówek. Można w tym miejscu przywołać słowa Mieczysławy Chylińskiej, przewodniczącej Komisji Oświaty przy KP PZPR w Nowym Targu, zarazem Inspektor Oświaty PPRN w Nowym Targu z początku lat sześćdziesiątych, która w referacie o przygotowaniach reformy szkolnej mówiła: „[...] szkoła jest instytucją polityczną, a kierownik szkoły i nauczyciel jej politycznym pracownikiem. Że kierownik szkoły ma w pierwszej kolejności możliwość i obowiązek napełniania pracy szkolnej problematyką konkretnego socjalistycznego wychowania, i że za tak pojęte wychowanie musi ponosić odpowiedzialność. Stąd też nie może być dla nas obojętne, kto

¹⁵⁵ *Ibidem*, Wytyczne Wydziału Spraw Wewnętrznych w sprawie przygotowania akcji letniej w roku 1973 [załącznik do protokołu z posiedzenia Zespołu Koordynacyjnego ds. akcji letniej z 7 VII 1973 r.], k. 613.

¹⁵⁶ Zob. M. Kasprzycki, *SB i partia wobec naboru do wyższych seminariów duchownych w latach sześćdziesiątych i pierwszej połowie lat siedemdziesiątych XX w. w województwie krakowskim* [w:] *Czas próby. Kościół katolicki w okresie PRL*, red. W. Polak, A. Czwółek, S. Galij-Skarbińska, Toruń 2017, s. 193–214.

¹⁵⁷ AIPN Kr, 034/20/DVD, Charakterystyki kontrwywiadowcze, analizy i sprawozdania RSB w Tarnowie dotyczące kleru 1958–1970, Pismo do zastępcy komendanta wojewódzkiego MO ds. SB, Tarnów, 16 X 1968 r., k. 45.

jest kierownikiem i jakie wartości ogólne, ideologiczne i pedagogiczne reprezentuje”¹⁵⁸.

Funkcjonariuszom SB chodziło przede wszystkim o możliwie wczesne ustalenie (wykrycie) uczniów ostatnich klas liceów lub techników planujących podjęcie studiów teologicznych w WSD. SB bardzo często sięgała po pomoc dyrektorów, którzy bądź posiadali takie informacje, bądź typowali po ocenie zachowania uczniów (w zasadzie tworzyli swojego rodzaju portret psychologiczny) mogących podjąć naukę w WSD.

SB, by przeciwdziałać naborowi, podejmowała różne inicjatywy: rozmowy z uczniami, co do których była pewna, że wybiorą ten kierunek nauki; naciski KP PZPR na rodziców, którzy pracowali w zakładach gospodarki uspołecznionej (wykorzystywano sekretarzy KZ bądź kierownictwo zakładu), by przekonali dziecko do wyboru innej drogi rozwoju; bezpośrednia pomoc dyrektorów szkół/nauczycieli w utrudnianiu realizacji planów uczniów (przede wszystkim niedopuszczanie kandydatów do WSD do matury, wystawianie negatywnych ocen, „odpowiednie” przypilnowanie na egzaminie dojrzałości, które skutkowało oblanie go, a wówczas termin poprawkowy uniemożliwiał terminowe złożenie dokumentów do seminarium). Innym sposobem były rozmowy nauczycieli z uczniami, w których zachwalali inne kierunki studiów i oferowali szeroką pomoc¹⁵⁹.

Gdy w 1966 r. na posiedzeniu egzekutywy dyskutowano o kwestii przeciwdziałania powołaniom, Alfred Potoczek, I sekretarz KP PZPR w Nowym Targu, zaproponował zarezerwowanie puli miejsc na krakowskich uczelniach dla absolwentów, którzy zrezygnują z wstąpienia do WSD¹⁶⁰.

W czerwcu 1970 r. płk S. Wałach, I zastępca komendanta wojewódzkiego ds. SB, zalecił szefom powiatowych jednostek SB, aby na bieżąco informowali aktywnie kierowniczy lokalnych instancji PZPR o wynikach rozpoznania kandydatów do WSD i przekazywali im sugestie co do kierunku przeciwdziałania w stosunku do konkretnych osób¹⁶¹.

„Kandydat G. W. z Nowego Targu tylko dlatego nie wstąpił do WSD, że z naszej inspiracji dyrektor LO umożliwił mu zapisanie się do Aeroklubu Tatrzańskiego, często pobłażał jego spóźniania się na lekcje w związku z przebywaniem na lotnisku itp. W rezultacie tego wymieniony wstąpił

¹⁵⁸ ANKr, 29/2262/36, Protokoły posiedzeń egzekutywy KP PZPR w Nowym Targu z załącznikami 1961 r., Aktualny stan przygotowań do reformy szkolnej [załącznik do protokołu z posiedzenia egzekutywy KP PZPR w Nowym Targu odbytego dnia 11 VII 1961 r.], b.p.

¹⁵⁹ M. Kasprzycki, *SB i partia...*, s. 205–207.

¹⁶⁰ *Ibidem*, s. 200–201.

¹⁶¹ AIPN Kr, 023/21/DVD, cz. 1, Pismo zastępcy komendanta wojewódzkiego MO ds. SB do zastępców komendantów powiatowych MO ds. SB, Kraków, 10 VI 1970 r., k. 251–253.

na Politechnikę w Krakowie”¹⁶². Wiosną 1971 r. dyrektor nowotarskiego LO ponownie przyszedł z pomocą SB – tak pokierował rozmowami z kandydatem na studia teologiczne ustalonym przez SB, że ten poprosił go o pomoc w dostaniu się na Akademię Górniczo-Hutniczą w Krakowie¹⁶³.

Oczywiście dyrektorzy szkół nie zawsze wywiązywali się z zadań wyznaczanych przez partię i bezpieczeńkę, o co w 1964 r. szef nowosądeckiej SB Józef Kordyl miał pretensje¹⁶⁴.

Podsumowanie

Na terenie województwa krakowskiego od 1958 r. do czasu likwidacji powiatów jedynym obszarem, na którym istniała stała, systemowa współpraca partii, ogniw administracji terenowej i SB, choć przybierająca w poszczególnych powiatach różną dynamikę i zasięg, była sfera polityki wyznaniowej¹⁶⁵.

Bez wątplenia to PZPR i jej ludzie byli siłą, która napędzała i koordynowała rzeczne współdziałanie. Policja polityczna, która otrzymała od zwierzchnika politycznego (PZPR) w tej sferze spory zakres swobody, konsekwentnie realizowała przedsięwzięcia antywyznaniowe. Przykładowo: wytyczne Departamentu III MSW w sprawie zwalczania przez SB Kościoła katolickiego i świeckich katolików z lipca 1958 r. (dokument przekazany podwładnym mniej więcej w tym samym czasie co list KC PZPR) zatwierdził wiceminister spraw wewnętrznych Antoni Alster, który w resorcie nadzorował Pion III¹⁶⁶. Był on człowiekiem partii w MSW, w latach 1948–1964 wchodził w skład KC PZPR¹⁶⁷.

¹⁶² AIPN Kr, 023/21/DVD, cz. 1, Plany pracy, meldunki operacyjne i notatki służbowe RSB w Nowym Targu dotyczące kandydatów i alumnów WSD w Krakowie i Tarnowie 1971–1973, Analiza i kierunki pracy operacyjnej na odcinku naboru do WSD w Krakowie i Tarnowie za okres od 1964 r., Nowy Targ, 9 VII 1968 r., k. 308.

¹⁶³ *Ibidem*, Meldunek informacyjny dotyczący aktualnego rozpoznania kandydatów do WSD oraz pracy operacyjnej na tym odcinku, Nowy Targ, 27 V 1971 r., k. 88.

¹⁶⁴ M. Kasprzycki, *SB i partia...*, s. 200.

¹⁶⁵ Wiele przykładów można znaleźć w najnowszej publikacji ks. Piotra Tylca *Władze komunistyczne wobec Kościoła katolickiego w dekanacie Janów Lubelski w latach 1944–1981*, Warszawa–Lublin 2020.

¹⁶⁶ AIPN Kr, 0179/1598, Wytyczne Departamentu III MSW w dziedzinie zwalczania wrogiej działalności kleru i aktywu katolickiego, Warszawa, 17 VII 1958 r., b.p.; zob. także *Walka z wrogą działalnością reakcyjnego kleru na obecnym etapie*, Warszawa, sierpień 1958, oprac. F. Musiał [w:] *Represje wobec Kościoła katolickiego w krajach bloku wschodniego. Komuniści przeciw religii po 1944 roku*, red. J. Marecki, Kraków 2011, s. 155–197.

¹⁶⁷ K. Persak, *Dymisja Antoniego Alstera [w:] Od Piłsudskiego do Wałęsy. Studia z dziejów Polski w XX wieku*, komitet redakcyjny K. Persak, A. Dudek, A. Friszke, Ł. Kamiński, P. Machcewicz, P. Oseka, P. Sowiński, D. Stola, M. Zaremba, Warszawa 2008, s. 232.

W memoriale skierowanym w 1962 r. przez Alstera do I sekretarza KC PZPR Władysława Gomułki, w którym analizował sytuację w MSW, znalazła się opinia dotycząca spraw wyznaniowych. „Uważam kler za najbardziej zorganizowane środowisko wroga wewnętrznego kraju, pod którego skrzydła chronią się resztki niedobitków starych, politycznych organizacji”. W części, w której odnosił się do dotychczasowej polityki partii wobec Kościoła, zwrócił uwagę, że władze przez ostatnie lata dość dobrze rozpoznały sytuację wewnątrz Kościoła. Według niego „to daje duże możliwości prowadzenia przez partię wielkiej gry, odrywania od Kościoła (bez stosowania grubych metod) poważnych zastępów społeczeństwa, kompromitowania kleru, dzielenia go między sobą, skłócania i w ten sposób rozkładania, osłabiania i spychania do całkiem pasywnej roli, do działania tylko wewnątrz Kościoła. I to powinno być poważną częścią operacyjnej roboty służby bezpieczeństwa”¹⁶⁸.

Organizacyjnymi i proceduralnymi wyrazami zaangażowania się bezpieki w cele polityki nakreślone przez partię były np. powołanie w 1962 r. odrębnego pionu operacyjnego do zwalczania Kościoła katolickiego i innych wyznań chrześcijańskich (o czym w przywołanym memoriale wspominał Gomułce Alster) czy objęcie od 1963 r. do końca PRL duchowieństwa diecezjalnego i zakonów męskich specjalną ewidencją i dokumentacją operacyjną (teczki ewidencji operacyjnej na księdza)¹⁶⁹.

Zaangażowanie SB w realizację założeń polityki PZPR dowiodło, że nie była wyłącznie wykonawcą zaleceń partii, lecz odgrywała także istotną rolę w działaniach koncepcyjnych i procesie decyzyjnym. Była ważnym graczem w lokalnym systemie władzy. O znaczeniu bezpieki przekonuje jej udział także w innych obszarach współpracy z partią.

Niewątpliwie najsłabszym ogniwem tej maszyny była administracja terenowa, a konkretnie urzędnicy, wobec których niejednokrotnie zarówno SB, jak i partia miały zastrzeżenia co do zaangażowania w realizację polityki wyznaniowej i zwalczania Kościoła katolickiego oraz jego obecności w społeczeństwie.

To bezpieka dostarczała partii informacji o osobach zatrudnionych w administracji, oświacie czy jednostkach komunalnych, które uczestniczyły w praktykach religijnych. Można wskazać przykład myślenickiej SB, która przekazała taką listę na „życzenie” dwóch członków egzekutywy

¹⁶⁸ List Antoniego Alstera do I sekretarza KC PZPR Władysława Gomułki, Warszawa, 24 V 1962 r. [w:] K. Persak, *Dymisja Antoniego Alstera...*, s. 246–247.

¹⁶⁹ Szerzej zob. *Instrukcje, wytyczne, pisma Departamentu IV Ministerstwa Spraw Wewnętrznych z lat 1962–1989. Wybór dokumentów*, oprac. A. Dziurok, F. Musiał, Kraków–Katowice 2017.

KP PZPR – Jerzego Rzeszuto (II sekretarza) i Janusza Sosnowskiego (naczelnika powiatu myślenickiego)¹⁷⁰.

Wśród członków partii byli także katolicy, którzy nie rezygnowali z przynależności do wspólnoty Kościoła katolickiego. Instancje partyjne miały jednak narzędzia, aby „przywołać ich do porządku” albo nawet usunąć ze swoich szeregów. Zajmowały się tym m.in. powiatowe komisje kontroli partyjnej, a nawet egzekutywy (w przypadku osób zajmujących stanowiska w powiatach, które były jednak w nomenklaturze KW PZPR; kwestie te rozstrzygała Wojewódzka Komisja Kontroli Partyjnej)¹⁷¹. Jak mówił I sekretarz KP PZPR w Tarnowie Mieczysław Hebda w nawiązaniu do pracy ideologicznej wśród członków partii i stosunku wielu z nich do religii: „Nie można przyjąć jako uzasadnienia argumentu »posyłam dzieci na religię albo do komunii, bo nie chcę rozchodzić się z żoną, wziąłem ślub kościelny, bo w innym wypadku nie wyszłaby za mąż«. Nie nawołuję do rozwodów, ale czy w takich przypadkach muszą zwyciężać argumenty żony, rodziny, narzeczonych, za którymi stoi kler i cały arsenał dewotek? – dlaczego nasze argumenty nie mogą mieć tak cudownej mocy i przełamywać opory strony przeciwnej? Moc taką nasze argumenty mieć będą, jeśli nasz aktyw stanowczo stać będzie na trwałych zasadach ideologicznych partii marksistowsko-leninowskiej, kiedy sam nie będzie miał wahań”¹⁷².

Osobom na ważnych stanowiskach najczęściej cofano poparcie partii i usuwano je w cień. Przykładem było odwołanie w 1962 r. z funkcji przewodniczącego PPRN w Tarnowie Tadeusza Okaza. Jego sprawę rozpatrywała wprawdzie WKKP przy KW PZPR w Krakowie, jednak inicjatywa wyszła od tarnowskiej SB. W sprawozdaniu napisano: „W roku

¹⁷⁰ W marcu 1975 r. SB przekazała kolejną informację na temat takich osób. Zob. AIPN Kr, 020/21, Meldunki i sprawozdania RSB w Myślenicach do Wydz. IV SB KW MO w Krakowie i KP PZPR w Myślenicach, Informacja RSB dla tow. Sosnowskiego i Rzeszuto, Myślenice, 10 VI 1974 r., k. 23–24; *ibidem*, Informacja dla I sekretarza KP PZPR w Myślenicach o osobach na kierowniczych stanowiskach w pow. myślenickim, które uczęszczają do kościoła, Myślenice, 8 III 1975 r., k. 3–4.

¹⁷¹ Zob. np. ANKr, 29/2240/161, Protokoły posiedzeń Powiatowej Komisji Kontroli Partyjnej KP PZPR w Tarnowie 1961–1967, 1969, 1971, Sprawozdanie PKKP w Tarnowie za okres od 1 I 1962 do 31 VIII 1962 r., b.p.; ANKr, 29/2272/77, Protokoły posiedzeń egzekutywy KM PZPR w Zakopanem 1962 r., Protokół z posiedzenia egzekutywy KM PZPR w Zakopanem w dniu 7 II 1962 r., b.p.; ANKr, 29/2272/91, Protokoły posiedzeń egzekutywy KM PZPR w Zakopanem 1968 r., Protokół nr 8 z posiedzenia egzekutywy KM PZPR w Zakopanem w dniu 10 IV 1968 r., b.p.; ANKr, 29/2272/98, Protokoły posiedzeń egzekutywy KM PZPR w Zakopanem 1971 r., Protokół nr 16 z posiedzenia egzekutywy KM PZPR w Zakopanem odbytego dnia 9 VII 1971 r., b.p.

¹⁷² ANKr, 29/2240/15, XI Powiatowa Konferencja sprawozdawczo-wyborcza PZPR w Tarnowie, 26 I 1963 r., Protokół ze spotkania delegatów wybranych na XI Konferencję KP PZPR w Tarnowie, która odbyła się w dniu 26 I 1963 r., b.p.

1962 r. otrzymaliśmy informację, że żona przewodniczącego PPRN obyw[atela] O. jest ślepyim narzędziem w realizacji poczynąń kleru świeckiego, jak i zakonnego na terenie Tuchowa”. Informacją podzielono się z KP PZPR, a ten przekazał sprawę do Krakowa, ponieważ Okaz zajmował stanowisko będące w nomenklaturze instancji wojewódzkiej¹⁷³.

W ramach realizowanych zadań w zakresie polityki wyznaniowej SB zwracała uwagę na tzw. przecieki do księży, które dotyczyły realizowanych lub przewidywanych działań represyjnych wobec Kościoła. W przypadku ich potwierdzenia prowadziła postępowanie wyjaśniające w celu ustalenia osoby za to odpowiedzialnej. Niekiedy przybierało to formę spraw operacyjnych. Winnymi niedyskrecji byli najczęściej pracownicy lokalnej administracji, oświaty bądź urzędów pocztowych. O swoich ustaleniach SB informowała KP PZPR¹⁷⁴.

Problematyka poruszona w artykule z racji obszernego materiału źródłowego nie została wyczerpana w całości (w wielu miejscach wskazano tylko przykłady działań), wymaga dalszych badań w różnych zespołach archiwalnych, zwłaszcza administracji terenowej i struktur partyjnych (POP, komitetów zakładowych) funkcjonujących w różnych instytucjach i zakładach. Nie można też zapomnieć, że w wymiarze regionalnym rzeczywistość polityczna, gospodarcza i społeczna ówczesnej Polski była zróżnicowana, dlatego specyfika lokalna uwzględniona w badaniach nad tym zagadnieniem powinna dostarczyć innych przykładów, gdy dochodziło do ścisłego współdziałania partii, administracji terenowej i bezpieki.

Bibliografia

Źródła archiwalne

- Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Delegatura w Bydgoszczy (AIPN By).
Archiwum Narodowe w Krakowie (ANKr).
Archiwum Narodowe w Krakowie Oddział w Nowym Sączu (ANNS).

¹⁷³ AIPN Kr, 028/1, t. 23, Sprawozdania RSB KP MO w Tarnowie za 1962 r., Ocena pracy RSB w Tarnowie za 1962 r., Tarnów, 14 I 1963 r., k. 155.

¹⁷⁴ AIPN, 0639/179/DVD, Przecieki do kleru informacji z instytucji państwowych, Informacja dotycząca ujawnionych przecieków wiadomości do duchowieństwa na przestrzeni m-cy września i października 1967 r., Kraków, 18 XI 1967 r., k. 138–142; por. *ibidem*, Zestawienie form przecieków do kleru woj. bydgoskiego ujawnionych w okresie 1965–1967 roku, Bydgoszcz, 14 XI 1967 r., k. 124–127.

Źródła publikowane

Instrukcje, wytyczne, pisma Departamentu IV Ministerstwa Spraw Wewnętrznych z lat 1962–1989. Wybór dokumentów, red. i oprac. A. Dziurok, F. Musiał, Kraków–Katowice 2017.

Walka z wrogą działalnością reakcyjnego kleru na obecnym etapie, Warszawa, sierpień 1958, oprac. F. Musiał [w:] *Represje wobec Kościoła katolickiego w krajach bloku wschodniego. Komuniści przeciw religii po 1944 roku*, red. J. Marecki, Kraków 2011.

Opracowania

Aparat bezpieczeństwa wobec opozycji, „Biuletyn IPN” 2007, nr 12.

Czerwiński D., „Obecnie zainteresowanie się obywatelem wymaga dowodów...”. *Analiza pracy organów bezpieczeństwa podczas egzekutywy KW PZPR w Gdańsku 9 marca 1956 roku*, „Komunizm: System–Ludzie–Dokumentacja” 2016, nr 5.

Dereń B., *Krakowscy konfederaci. Ludowa opozycja w Krakowskim w latach 1945–1974*, Warszawa 2003.

Drabik S., *Baza archiwalna do badania dziejów PZPR na przykładzie Krakowa*, „Dzieje Najnowsze” 2013, z. 2.

Drabik S., *Krakowska PZPR w okresie „małej stabilizacji”*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2012, nr 1.

Drygalski J., Kwaśniewski J., *(Nie)realny socjalizm*, Warszawa 1992.

Dudek A., *Państwo i Kościół w Polsce 1945–1970*, Kraków 1970.

Dziuba A., *Na frontach walki ze szpiegami, rewizjonistami i „reakcyjnym klerem”. Tyska jednostka aparatu bezpieczeństwa w latach 1954–1975*, Tychy 2008.

Elżanowski M., *Kompetencje rad narodowych i terenowych organów administracji* [w:] *Terenowe organy administracji i rady narodowe po reformie*, red. J. Służewski, Warszawa 1977.

Fornal P., *Struktura, kadra kierownicza i główne kierunki działań operacyjnych Referatu Służby Bezpieczeństwa Komendy Powiatowej Milicji Obywatelskiej oraz Rejonowego Urzędu Spraw Wewnętrznych w Brzozowie w latach 1957–1990*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2013, nr 1.

Frazik W., *Struktury organizacyjne Służby Bezpieczeństwa w województwie krakowskim w latach 1956–1990* [w:] *Strażnicy sowieckiego imperium. Urząd Bezpieczeństwa i Służba Bezpieczeństwa w Małopolsce 1945–1990*, red. F. Musiał, M. Wenklar, Kraków 2009.

Gmyz R., *Pacyfikacje społecznych inicjatyw w zakresie budownictwa sakralnego na przykładzie Szklar w archidiecezji krakowskiej*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2017, nr 2.

Jankowiak S., *Zwalczanie „prawicy” w ruchu ludowym w Wielkopolsce w okresie 1956–1960* [w:] *Represje wobec wsi i ruchu ludowego*, t. 2: 1956–1989. *Materiały*

- z konferencji naukowej 27–28 listopada 2003 r. w Rzeszowie pt. „Wież i ruch ludowy a władza w PRL w latach 1956–1989”, red. J. Gmitruk, Z. Nawrocki, Warszawa 2004.
- Janowski W., *Ustrój władz, zadania i struktura aparatu wykonawczego KC PZPR w latach 1948–1990* [w:] W. Janowski, A. Kochański, *Informator o strukturze i obsadzie personalnej centralnego aparatu PZPR 1948–1990*, red. K. Persak, Warszawa 2000.
- Jasiak D., *Akcja dekrucyfikacyjna w 1958 roku w północno-wschodnich powiatach województwa krakowskiego w świetle dokumentów*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” 2014, z. 1.
- Jastrzębski L., *Zarys historii terenowych organów władzy i administracji państwowej* [w:] *Terenowe organy administracji i rady narodowe po reformie*, red. J. Służewski, Warszawa 1977.
- Kaczmarek K., *Działania Służby Bezpieczeństwa wobec tzw. prawicy ludowej na terenie województwa rzeszowskiego po październiku 1956 r.* [w:] *Represje wobec wsi i ruchu ludowego*, t. 2: 1956–1989. *Materiały z konferencji naukowej 27–28 listopada 2003 r. w Rzeszowie pt. „Wież i ruch ludowy a władza w PRL w latach 1956–1989”*, red. J. Gmitruk, Z. Nawrocki, Warszawa 2004.
- Kaliński J., *Historia gospodarcza Polski Ludowej*, Białystok 2005.
- Kasprzycki M., „Kamionka to robota władz a szczególnie służby bezpieczeństwa”. *Rola komunistycznej policji politycznej w działaniach dezintegracyjnych wobec Kościoła katolickiego na przykładzie parafii w Kamionce Wielkiej*, „Zeszyty Historyczne WiN-u” 2017, nr 46.
- Kasprzycki M., *Referat Służby Bezpieczeństwa Komendy Milicji Obywatelskiej w Nowym Sączu w latach 1956–1975*, „Rocznik Sądecki” 2012, t. 40.
- Kasprzycki M., *SB i partia wobec naboru do wyższych seminariów duchownych w latach sześćdziesiątych i pierwszej połowie lat siedemdziesiątych XX w. w województwie krakowskim* [w:] *Czas próby. Kościół katolicki w okresie PRL*, red. W. Polak, A. Czwołek, S. Galij-Skarbińska, Toruń 2017.
- Kasprzycki M., *System organizacji pracy powiatowych referatów Służby Bezpieczeństwa i próby jego reform w latach sześćdziesiątych*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2013, nr 1.
- Kielak Ł., *Polityka społeczno-gospodarcza PZPR w powiecie mińsko-mazowieckim w latach 1956–1970*, „Rocznik Mińsko-Mazowiecki” 2011, z. 19.
- Klementowski R., *Służba Bezpieczeństwa na ziemi lwóweckiej (1957–1990)*, Wrocław 2014.
- Kolasa K., *Komitety powiatowe i miejskie Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w województwie łódzkim w latach 1948–1975 – proces kształtowania i struktura organizacyjna*, „Piotrkowskie Zeszyty Historyczne” 2005/2006, nr 78.
- Korejwo M., *Oddziaływanie PZPR na aparat administracji państwowej* [w:] *Partia komunistyczna w Polsce. Struktury, ludzie, dokumentacja*, red. D. Magier, Lublin–Radzyń Podlaski 2012.

- Kowalik S., *Konflikt wyznaniowy w Wierzbicy. Niezależna parafia w polityce władz PRL (1962–1977)*, Lublin 2012.
- Krawczyk M., *Organy państwowo-partyjne odpowiedzialne za wytyczanie i realizowanie polityki wyznaniowej PRL*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach” 2011, seria „Administracja i Zarządzanie”, nr 89.
- Kwiek J., *Rok 1956 w Krakowie i województwie (wybrane problemy)*, Kraków 1999.
- Kwiek J., *Wybory do rad narodowych w województwie krakowskim w 1958 roku*, „Studia Historyczne” 2004, z. 1.
- Leoński Z., *Kompetencje prezydiów oraz poszczególnych członków prezydiów według przepisów nowej ustawy o radach narodowych*, „Ruch Prawniczy i Ekonomiczny” 1958, z. 4.
- Madej M., *SB uprzejmie donosi... Służba Bezpieczeństwa jako filtr zasileń informacyjnych systemu politycznego PRL w latach 1956–1970. Przykład województwa wrocławskiego*, Wrocław 2014.
- Mironowicz E., *Polityka narodowościowa PRL*, Białystok 2000.
- Musiał F., *Podręcznik безпеki. Teoria pracy operacyjnej Służby Bezpieczeństwa w świetle wydawnictw resortowych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych PRL (1970–1989)*, Kraków 2007.
- Partia, państwo, społeczeństwo*, red. K. Rokicki, Warszawa 2016.
- Persak K., *Dymisja Antoniego Alstera [w:] Od Piłsudskiego do Wałęsy. Studia z dziejów Polski w XX wieku*, komitet red. K. Persak, A. Dudek, A. Friszke, Ł. Kamiński, P. Machcewicz, P. Osęka, P. Sowiński, D. Stola, M. Zaremba, Warszawa 2008.
- Piotrowski P., *Służba Bezpieczeństwa w latach 1975–1990 [w:] Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza, t. 3: 1975–1990*, red. P. Piotrowski, Warszawa 2008.
- PZPR jako machina władzy*, red. D. Stola, K. Persak, Warszawa 2012.
- Rybicki Z., *Administracja gospodarcza w PRL*, Warszawa 1978.
- Rybicki Z., *System rad narodowych w PRL*, Warszawa 1971.
- Skicki J., *Wkład Stanisława Mierzwy w powołanie i działalność Muzeum Wincentego Witosa w Wierchosławicach oraz Towarzystwa Przyjaciół tegoż Muzeum [w:] Stanisław Mierzwa 1905–1985. Ludowiec i działacz niepodległościowy*, red. nauk. M. Szpytma, Warszawa–Kraków 2011.
- Sokalska E., *Organizacja administracji lokalnej w Polsce w latach 1950–1956*, „Studia Prawnoustrojowe” 2006, nr 6.
- Sokalska E., *Organizacja lokalnego aparatu administracyjnego w Polsce w latach 1957–1975*, „Studia Prawnoustrojowe” 2005, nr 4.
- Stępka S., *Chłopi wobec groźby kolektywizacji rolnictwa w latach 1956–1970 [w:] Wieś w Polsce Ludowej*, red. G. Miernik, Kielce 2005.
- Stępka S., *Chłopi wobec wydarzeń politycznych w Polsce (1956–1959)*, Warszawa 1999.

- Talarek K., *Diecezja tarnowska w latach 1945–1970. Problemy personalno-organizacyjne*, Tarnów 2012.
- Tarkowski J., *System polityczny powiatu jako system integracji poziomej* [w:] *Socjologia świata polityki*, t. 1: *Władza i społeczeństwo w systemie autorytarnym*, Warszawa 1994.
- Tylec P., *Władze komunistyczne wobec Kościoła katolickiego w dekanacie Janów Lubelski w latach 1944–1981*, Warszawa–Lublin 2020.
- Tymiński M., *PZPR i przedsiębiorstwo. Nadzór partyjny nad zakładami przemysłowymi 1956–1970*, Warszawa 2001.
- Tymiński M., *Zmiany zaangażowania Komitetu Warszawskiego PZPR w sprawy gospodarki i przemysłu w latach 1950–1975*, „Rocznik Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 2019, t. 80.
- Więcej niż partia. PZPR a polityka, gospodarka i społeczeństwo 1948–1990*, red. A. Dziuba, B. Tracz, Katowice–Warszawa 2017.

Strony internetowe

- Komitet Powiatowy Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Gnieźnie, Dzieje twórcy*, https://szukajwarchiwach.pl/53/2187/0/?q=XARCHro:53+XTYPEro:zesp+XNRZESPro:2187&order=syg_order&wynik=1&rpp=15&page=1#tabZespol, dostęp 27 IV 2020 r.
- Komitet Powiatowy Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Przeworsku, Dzieje twórcy*, https://szukajwarchiwach.pl/59/1351/0/?q=XARCHro:59+XTYPEro:zesp+XNRZESPro:1351&order=syg_order&wynik=1&rpp=15&page=1#tabZespol, dostęp 27 IV 2020 r.

Streszczenie: W artykule podjęto rozważania na temat obszarów współdziałania (współpracy) PZPR, administracji terenowej i Służby Bezpieczeństwa w zakresie działań kontrolnych i represyjnych. Analizą objęto powiaty województwa krakowskiego w latach 1957–1975. We wstępie scharakteryzowano rolę i pozycję każdego z wymienionych podmiotów w strukturze lokalnego systemu władzy. Zwrócono uwagę na wzajemne relacje i oddziaływania tych instytucji, także o charakterze personalnym. Następnie, na podstawie analizy źródeł, wskazano obszary, w których dochodziło do współdziałania, co zilustrowano konkretnymi przykładami. W podsumowaniu sformułowano wnioski wynikające z analizy dokumentów, jednocześnie wskazano na konieczność dalszych badań w poszukiwaniu innych pól współpracy PZPR, administracji i SB. Zwrócono też uwagę na możliwość występowania płaszczyzn współdziałania tych podmiotów na terenie innych województw ówczesnej Polski, odmiennych niż wskazane w artykule.

Słowa kluczowe: Służba Bezpieczeństwa, PZPR, organy administracji terenowej, „prawica ludowa”, Kościół katolicki, kółka rolnicze, województwo krakowskie

Marcin Kasprzycki (ur. 1975), doktor, historyk, politolog, pracownik OBBH IPN w Krakowie. Zajmuje się problematyką funkcjonowania aparatu bezpieczeństwa w województwach krakowskim i nowosądeckim oraz działaniami aparatu władzy wobec Kościoła katolickiego w województwach krakowskim (do 1975 r.) i nowosądeckim (1975–1990). Autor monografii: *Ludzie bezpieki w powiecie Nowy Sącz. Obsada Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego/Powiatowego Urzędu do Spraw Bezpieczeństwa Publicznego w Nowym Sączu w latach 1945–1956* (2009), „*Organ ładu i spokoju w rękach demokracji...!*” *Aparat bezpieczeństwa w powiecie nowosądeckim w latach 1945–1975* (Kraków 2020), redaktor tomów: *Konfederacja Polski Niepodległej w Krakowie w latach 1979–1990. Wybór dokumentów* (2009) (z H. Głębockim) oraz *Niezależne Zrzeszenie Studentów w Krakowie w latach 1980–1990. Wybór dokumentów*, t. 1: 1980–1981 (Kraków 2014).

Areas of Cooperation between the Polish United Workers' Party, Local Administration and the Security Service. A Case Study of the Districts in the Cracow Voivodeship, 1957–1975. An Overview of Research Problems

Abstract: This article deals with the areas of cooperation between the Polish United Workers' Party, the local administration and the Security Service in matters of control and repression. The analysis covers the districts (*powiat*) in the Cracow voivodeship, 1957–1975. The introduction describes the role and position of each of those actors within the local power structure, with a focus on the mutual interrelations and impacts of those institutions, including at the personal level. Based on source analysis, this is followed by a list of areas where cooperation took place, as illustrated by specific examples. The summary contains conclusions based on an analysis of the documents. More research is needed into areas of cooperation between the party, local administration officials and the security apparatus. Attention is also drawn to possible other areas of cooperation between those actors in other voivodeships at the time.

Keywords: Security Service, Polish United Workers' Party, local administration organs, 'people's right-wing movement', the Catholic Church, farmers' groups, Cracow Voivodeship

Marcin Kasprzycki (b. 1975), PhD, historian and political scientist working at the Branch Office of Historical Research, Institute of National Remembrance in Cracow. His research interests include the functioning of the security apparatus in the voivodeships of Cracow and Nowy Sącz and the activities of the state apparatus aimed against the Catholic Church in the voivodeship of Cracow (until 1975) and Nowy Sącz (1975–1990). Author of the monographs: *Ludzie bezpieki w powiecie Nowy Sącz. Obsada Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego/Powiatowego Urzędu do Spraw Bezpieczeństwa Publicznego w Nowym Sączu w latach 1945–1956* (2009), and “*Organ ładu i spokoju w rękach demokracji...*”: *Aparat bezpieczeństwa w powiecie nowosądeckim w latach 1945–1975* (Cracow, 2020); co-editor (with H. Głębocki) of *Konfederacja Polski Niepodległej w Krakowie w latach 1979–1990. Wybór dokumentów* (2009), and *Niezależne Zrzeszenie Studentów w Krakowie w latach 1980–1990. Wybór dokumentów*, vol. 1: 1980–1981 (Cracow, 2014).